

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ERGENLİK DÖNEMİNDE DİNÎ İNANÇ VE
ŞÜPHELER İLE PSİKOSOSYAL DEĞİŞKENLER
ARASINDAKİ İLİŞKİ ÜZERİNE BİR ALAN
ARAŞTIRMASI: İSTANBUL ÖRNEĞİ**

**Zühre DEMİR
2501120183**

**TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Ümit HOROZCU**

İSTANBUL – 2019

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ERGENLİK DÖNEMİNDE DİNÎ İNANÇ VE
ŞÜPHELER İLE PSİKOSOSYAL DEĞİŞKENLER
ARASINDAKİ İLİŞKİ ÜZERİNE BİR ALAN
ARAŞTIRMASI: İSTANBUL ÖRNEĞİ**

**Zühre DEMİR
2501120183**

**TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Ümit HOROZCU**

İSTANBUL – 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : ZÜHRE DEMİR Numarası : 2501120183
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ Danışmanı : DOÇ. DR. ÜMİT HOROZCU
Tez Savunma Tarihi : 04.07.2019 Saati : 15:30
Tez Başlığı : "ERGENLİK DÖNEMİNDE DİNİ İNANÇ VE ŞÜPHELER İLE PSİKOSOSYAL DEĞİŞKENLER ARASINDAKİ İLİŞKİ ÜZERİNE BİR ALAN ARAŞTIRMASI: İSTANBUL ÖRNEĞİ"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. ALİ AYTEN		Kabul
2- DOÇ. DR. MEHMET ATALAY		KABUL
3- DOÇ. DR. ÜMİT HOROZCU		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. GÜLÜŞAN GÖCEN		
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ SEVDE DÜZGÜNER		

ÖZ

ERGENLİK DÖNEMİNDE DİNÎ İNANÇ VE ŞÜPHELER İLE PSİKOSOSYAL DEĞİŞKENLER ARASINDAKİ İLİŞKİ ÜZERİNE BİR ALAN ARAŞTIRMASI: İSTANBUL ÖRNEĞİ

Zühre DEMİR

Bu araştırmanın iki amacı bulunmaktadır. Birincisi ergenlerin dinî inanç ve şüphe düzeylerinin belirlenmesidir. İkinci amaç ise sahip olunan dinî inanç ve şüphenin çeşitli psiko-sosyal değişkenlerle ilişkisinin ortaya çıkarılmasıdır.

Veriler, İstanbul’da 2 İmam-Hatip Lisesi, 3 Anadolu Lisesi, 1 Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, 1 Güzel Sanatlar Lisesi, 1 Sosyal Bilimler Lisesi, 1 Fen Lisesi olmak üzere 6 farklı lise türünün 2., 3. ve 4. sınıflarında eğitim görmekte olan 814 öğrenciden toplanmıştır. Çalışmada “Kişisel bilgi formu”, “Ergenler İçin Dinî İnanç Ölçeği” ve “Psikososyal değişkenlere ilişkin anket soruları” kullanılmıştır.

Bu çalışmada cinsiyet, sınıf düzeyi, okul türü, dinî bilgi düzeyi, suçluluk ve günahkarlık hissetme, hayatı sorgulama, genel hayat memnuniyeti, genel psikolojik durum, aile ve okul ortamı, ergenin ailesinin gelir ve eğitim düzeyi, ergenin ailesiyle olan ilişkisinin dinî inanç ve şüphe üzerindeki etkisi incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre, dinî inanç ile demografik ve psikososyal değişkenler arasında anlamlı farklılıklar bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ergenlik, İnanç, Dinî İnanç, Şüphe, Dinî Şüphe.

ABSTRACT

A FIELD STUDY ON THE RELATIONSHIP BETWEEN RELIGIOUS BELIEFS AND DOUBTS IN ADOLESCENCE AND PSYCHOSOCIAL VARIABLES: THE CASE OF İSTANBUL

Zühre DEMİR

This study has two purpose. First one, to determine the level of religious belief and doubt of adolescents. The second aim is to reveal the relationship between religious belief and doubt with various psychosocial variables.

The data was collected from 814 adolescents who are 2nd, 3rd and 4th grade students in six different kind of highschool two of which are imam-hatip highschool, three are anatolian highschool, one is a vocational and technical anatolian highschool, one is a fine arts highschool, one is a science highschool and one is a social sciences highschool in İstanbul. “Self information form”, “Religious belief scale” and “Survey questions based on psychosocial variables” has been used in the study.

The impact of the gender, class level, type of school, religious information level, feel guilt, questioning life, general life statisfaction, general psychological state, family and school environment, income and education levels of parents of the adolescents, relationship with parents of the adolescents on their religious belief and doubts were studied in this research. In accordance with obtained findings, there is meaningful differences between demographical and psycho-social variables and religious belief.

Keywords: Adolescence, Belief, Religious Belief, Doubt, Religious Doubt

ÖNSÖZ

Şüphe, zihni düşünmeye ve yorum yapmaya zorlayan bir mefhumdur. Ergenlik döneminin tipik özelliklerinden biri de gençlerin şüpheci yaklaşımıyla bir şeyleri sürekli sorgulaması ve eleştirmesidir. Bu durum zihnî melekeleri harekete geçirir ve ergen bir dünya görüşü edinmek için çabalar. Bu süreçte gerek din gerekse din dışı konular ergenin içinden geçmiş olduğu serüvenden nasiplenir. Ergenlik döneminin sonunda dinî şüpheler yatışmaya başlar ve ergenin dinî inancında netlik ön plana çıkar.

Bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde inanç, dinî inanç şüphe, dinî şüphe, dinî şüphenin çeşitleri, ergenlik, ergenlik dönemleri, ergenlik döneminin gelişim aşamaları kavramsal ve kuramsal açıdan incelenmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde dinî gelişim aşamalarına detaylı bir şekilde yer verilmekle birlikte literatür taraması yapılmıştır. Üçüncü bölüm, yöntem ve bulgular bölümü olup araştırma modeli, veri toplama araçları ve verileri çözümlemede kullanılan istatistiki testler, araştırma sonucunda elde edilen bulgular ve yorumlar detaylı olarak incelenmiştir.

Araştırma, İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden alınması gereken izinler ile çalışmayı öğrencilere uygulama noktasında yaşanan maliyet, zaman gibi zorluklara rağmen tamamlanmıştır. Araştırmanın başından sonuna kadar desteklerini esirgemeyen değerli danışman hocam Doç. Dr. Ümit Horozcu'ya ve bu süreçte manevi desteklerini yanı başımda hissettiğim anne ve babama teşekkür ederim.

İstanbul, 2019

Zühre DEMİR

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
TABLolar LİSTESİ	viii
KISALTMALAR LİSTESİ	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. İnanç	4
1.2. Dinî İnanç	5
1.3. Şüphe	5
1.4. Dinî Şüphe	7
1.4.1. Dinî Şüphenin Çeşitleri	9
1.3. Ergenlik	15
1.3.1. Ergenlik Dönemleri	18
1.3.2. Ergenlik Döneminin Gelişim Aşamaları	19

İKİNCİ BÖLÜM ERGENLİK DÖNEMİNDE DİNÎ İNANÇ VE ŞÜPHELER

2.1. Dinî Şuurun Uyanışı (12-14 yaş)	49
2.2. Dinî Şüphe ve Çatışmalar (14-18 Yaş Dönemi)	51
2.3. Suçluluk ve Günahkârlık Duyguları	59
2.4. Tevbe ve Dine Dönüş	60
2.5. Dinî İnanç ve Tutumların Netleşmesi (18-21 Yaş)	62

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM YÖNTEM BULGULAR VE YORUM

3.1. Araştırma Modeli	64
3.2. Evren ve Örneklem	64
3.2.1. Evren	64

3.2.2. Örneklem.....	64
3.3. Veri Toplama Araçları	65
3.3.1. Ergenler İçin Dinî İnanç Ölçeği	65
3.3.2. Psikososyal Değişkenlere İlişkin Anket Soruları.....	67
3.3.3. Kişisel Bilgi Formu	68
3.4. Verilerin Toplanması	68
3.5. Verilerin Çözümlemesi	69
3.6. Araştırmanın Hipotezleri.....	69
3.6.1. Ana Hipotezler	69
3.6.2. Alt Hipotezler.....	69
BULGULAR VE YORUM	71
4.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri.....	71
4.1.1. Katılımcıların Dinî İnançlılık Düzeyi Ortalaması.....	71
4.1.2. Cinsiyet	73
4.1.3. Sınıf Düzeyi	74
4.1.4. Okul Türü	75
4.1.5. Aile Bütünlüğü.....	79
4.1.6. Ebeveyn Eğitim Düzeyi	80
4.1.7. Gelir Durumu	85
4.2. Psikososyal Değişkenler Açısından Dinî İnanç Düzeyleri.....	87
4.2.1. Ebeveyn ile İlişki.....	87
4.2.2. Hayatı Sorgulama Düzeyi	96
4.2.3. Genel Hayat Memnuniyeti	98
4.2.4. Genel Psikolojik Durum.....	101
4.2.5. Aile ve Okul Ortamı.....	108
4.2.6. Suçluluk ve Günahkarlık Hissi.....	115
4.2.7. Dinî Şüphe ile Başa Çıkma Yolları.....	117
4.2.8. Dinî Bilgi Düzeyi	120
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	123
KAYNAKÇA	128
EKLER.....	141
EK-1: ANKET BİLGİ FORMU	141
EK-2: DİNÎ İNANÇ ÖLÇEĞİ	144
EK-3: YASAL İZİNLER.....	145

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Katılımcıların Dinî İnançlılık Düzeyi Ortalaması (Betimsel Değerler)	71
Tablo 2: Cinsiyete Göre Dinî İnanç Puanları için Yapılan Mann Whitney-U Testi..	73
Tablo 3: Cinsiyete Göre Dinî İnanç Puanları için Ortalama, Standart Sapma ve Standart Hata Değerleri (Betimsel Değerler).....	73
Tablo 4: Sınıf Düzeyine Göre Dinî İnanç Puanları için Ortalama, Standart Sapma ve Standart Hata Değerleri (Betimsel Değerler).....	74
Tablo 5: Okul Türüne Göre Dinî İnanç Puanları İçin Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA).....	75
Tablo 6: Okul Türü LSD Testi Sonuçları.....	76
Tablo 7: Okul Türüne Göre Dinî İnanç Puanları İçin Ortalama, Standart Sapma ve Standart Hata Değerleri (Betimsel Değerler).....	77
Tablo 8: “Anne ve babanız hayattaysa birlikte mi yaşıyorlar ayrı mı?” Sorusuna Göre Dinî İnanç Puanları İçin Yapılan Bağımsız Gruplar t Testi.....	79
Tablo 9: Annenin Eğitim Durumuna Göre Dinî İnanç Puanları İçin Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA).....	80
Tablo 10: Annenin Eğitim Durumu LSD Testi Sonuçları	81
Tablo 11: Annenin Eğitim Durumuna Göre Dinî İnanç Puanları İçin Ortalama, Standart Sapma ve Standart Hata Değerleri (Betimsel Değerler).....	82
Tablo 12: Babanın Eğitim Durumuna Göre Dinî İnanç Puanları İçin Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA).....	83
Tablo 13: Babanın Eğitim Durumu LSD Testi Sonuçları.....	83
Tablo 14: Babanın Eğitim Durumuna Göre Dinî İnanç Puanları İçin Ortalama, Standart Sapma ve Standart Hata Değerleri (Betimsel Değerler).....	84
Tablo 15: Ailenin Gelir Durumuna Göre Dinî İnanç Puanları için Yapılan Kruskal Wallis-H Testi	85
Tablo 16: Ailenin Gelir Durumuna Göre Dinî İnançlılık Puanları için Ortalama, Standart Sapma ve Standart Hata Değerleri (Betimsel Değerler).....	86
Tablo 17: “Anneniz ile aranız nasıldır?” Sorusuna Göre Dinî İnanç Puanları için Yapılan Kruskal Wallis-H Testi.....	87

Tablo 18: “Anneniz ile aranız nasıldır?” Sorusu Tamhane Testi Sonuçları	88
Tablo 19: “Anneniz ile aranız nasıldır?” Sorusuna Göre Dinî İnanç Puanları için Ortalama, Standart Sapma ve Standart Hata Değerleri (Betimsel Değerler)	89
Tablo 20: “Babanız ile aranız nasıldır?” Sorusuna Göre Dinî İnanç Puanları için Yapılan Kruskal Wallis-H Testi	90
Tablo 21: “Babanız ile aranız nasıldır?” Sorusu Tamhane Testi Sonuçları	91
Tablo 22: “Babanız ile aranız nasıldır?” Sorusuna Göre Dinî İnanç Puanları için Ortalama, Standart Sapma ve Standart Hata Değerleri (Betimsel Değerler)	92
Tablo 23: “Anne-babanız ile kendi isteğiniz çelişirse nasıl davranırsınız?” Sorusuna Göre Dinî İnanç Puanları için Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA)	93
Tablo 24: “Anne-babanız ile kendi isteğiniz çelişirse nasıl davranırsınız?” Sorusu LSD Testi Sonuçları	94
Tablo 25: “Anne-babanız ile kendi isteğiniz çelişirse nasıl davranırsınız?” Sorusuna Göre Dinî İnanç Puanları için Ortalama, Standart Sapma ve Standart Hata Değerleri (Betimsel Değerler)	95
Tablo 26: “Hayatı sorgulamak noktasında kendinizi nasıl değerlendirirsiniz?” Sorusuna Göre Dinî İnanç Puanları için Yapılan Kruskal Wallis-H Testi	96
Tablo 27: “Hayatı sorgulamak noktasında kendinizi nasıl değerlendirirsiniz?” Sorusuna Göre Dinî İnanç Puanları için Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonrası Tamhane Testi Sonuçları	97
Tablo 28: “Hayatı sorgulamak noktasında kendinizi nasıl değerlendirirsiniz?” Sorusuna Göre Dinî İnanç Puanları için Ortalama, Standart Sapma ve Standart Hata Değerleri (Betimsel Değerler)	98
Tablo 29: “Genel olarak hayatınızdan ne kadar memnunsunuz?” Sorusuna Göre Dinî İnanç Puanları için Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA)	98
Tablo 30: “Genel olarak hayatınızdan ne kadar memnunsunuz?” Sorusu LSD Testi Sonuçları	99
Tablo 31: “Genel olarak hayatınızdan ne kadar memnunsunuz?” Sorusuna Göre Dinî İnanç Puanları için Ortalama, Standart Sapma ve Standart Hata Değerleri (Betimsel Değerler)	100
Tablo 32: “Genel olarak psikolojik durumunuzu nasıl değerlendirirsiniz?” Sorusuna Göre Dinî İnanç Puanları için Yapılan Kruskal Wallis-H Testi	101

Tablo 33: “Genel olarak psikolojik durumunuzu nasıl değerlendirirsiniz?” Sorusu Tamhane Testi Sonuçları.....	102
Tablo 34: “Genel olarak psikolojik durumunuzu nasıl değerlendirirsiniz?” Sorusuna Göre Dinî İnanç Puanları için Ortalama, Standart Sapma ve Standart Hata Değerleri (Betimsel Değerler).....	103
Tablo 35: “Dünyaya gelip gelmeme seçeneği size sorulsaydı cevabınız ne olurdu?” Sorusuna Göre Dinî İnanç Puanları için Yapılan Kruskal Wallis-H Testi.....	104
Tablo 36: “Dünyaya gelip gelmeme seçeneği size sorulsaydı cevabınız ne olurdu?” Sorusu Tamhane Testi Sonuçları	104
Tablo 37: “Dünyaya gelip gelmeme seçeneği size sorulsaydı cevabınız ne olurdu?” Sorusuna Göre Dinî İnanç Puanları için Ortalama, Standart Sapma ve Standart Hata Değerleri (Betimsel Değerler).....	105
Tablo 38: “Ne sıklıkla olduğunuzdan başka biri olmayı isterdiniz?” Sorusuna Göre Dinî İnanç Puanları için Yapılan Kruskal Wallis-H Testi	106
Tablo 39: “Ne sıklıkla olduğunuzdan başka biri olmayı isterdiniz?” Sorusu Tamhane Testi Sonuçları	106
Tablo 40: “Ne sıklıkla olduğunuzdan başka biri olmayı isterdiniz?” Sorusuna Göre Dinî İnanç Puanları için Ortalama, Standart Sapma ve Standart Hata Değerleri (Betimsel Değerler).....	107
Tablo 41: “Ailenizi ne kadar seviyorsunuz?” Sorusuna Göre Dinî İnanç Puanları için Yapılan Kruskal Wallis-H Testi.....	108
Tablo 42: “Ailenizi ne kadar seviyorsunuz?” Sorusu Tamhane Testi Sonuçları	109
Tablo 43: “Ailenizi ne kadar seviyorsunuz?” Sorusuna Göre Dinî İnanç Puanları için Ortalama, Standart Sapma ve Standart Hata Değerleri (Betimsel Değerler).....	110
Tablo 44: “Aile ortamınızı nasıl değerlendirirsiniz?” Sorusuna Göre Dinî İnanç Puanları için Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA)	111
Tablo 45: “Aile ortamınızı nasıl değerlendirirsiniz?” Sorusu LSD Testi Sonuçları	111
Tablo 46: “Aile ortamınızı nasıl değerlendirirsiniz?” Sorusuna Göre Dinî İnanç Puanları için Ortalama, Standart Sapma ve Standart Hata Değerleri (Betimsel Değerler)	112
Tablo 47: “Okulunuzu seviyor musunuz?” Sorusuna Göre Dinî İnanç Puanları için Yapılan Kruskal Wallis-H Testi.....	113

Tablo 48: “Okulunuzu seviyor musunuz?” Sorusuna Göre Dinî İnanç Puanları için Ortalama, Standart Sapma ve Standart Hata Değerleri (Betimsel Değerler)	114
Tablo 49: “Kendinizi dinî açıdan suçlu ve günahkâr hissettiğiniz oldu mu?” Sorusuna Göre Dinî İnanç Puanları için Yapılan Kruskal Wallis-H Testi	115
Tablo 50: “Kendinizi dinî açıdan suçlu ve günahkâr hissettiğiniz oldu mu?” Sorusu Tamhane Testi Sonuçları.....	116
Tablo 51: “Kendinizi dinî açıdan suçlu ve günahkâr hissettiğiniz oldu mu?” Sorusuna Göre Dinî İnanç Puanları için Ortalama, Standart Sapma ve Standart Hata Değerleri (Betimsel Değerler)	116
Tablo 52: “İçime dinî konularla ilgili şüphe düştüğünde ilgili kitaplardan, internetten faydalanmaya çalışırım” Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri	117
Tablo 53: “İçime dinî konularla ilgili şüphe düştüğünde Allah’a sığınır, O’ndan yardım dilerim” Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri.....	117
Tablo 54: “İçime dinî konularla ilgili şüphe düştüğünde Allah’a sığınır, O’ndan yardım dilerim” Cevabına Göre Dinî İnanç Puanları için Ortalama, Standart Sapma ve Standart Hata Değerleri (Betimsel Değerler)	118
Tablo 55: “İçime dinî konularla ilgili şüphe düştüğünde bilenlere danışırım” Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri	118
Tablo 56: “İçime dinî konularla ilgili şüphe düştüğünde bilenlere danışırım” Cevabına Göre Dinî İnanç Puanları için Ortalama, Standart Sapma ve Standart Hata Değerleri (Betimsel Değerler).....	118
Tablo 57: “İçime dinî konularla ilgili şüphe düştüğünde düşünmemeye çalışırım” Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri	119
Tablo 58: “Dinî şüphelerim yok” Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri	119
Tablo 59: “Dinî şüphelerim yok” Cevabına Göre Dinî İnanç Puanları için Ortalama, Standart Sapma ve Standart Hata Değerleri (Betimsel Değerler).....	119
Tablo 60: “Yeteri kadar dinî bilginizin olduğunu düşünüyor musunuz?” Sorusuna Göre Dinî İnanç Puanları için Yapılan Kruskal Wallis-H Testi	120
Tablo 61: “Yeteri kadar dinî bilginizin olduğunu düşünüyor musunuz?” Sorusu Tamhane Testi Sonuçları.....	121

Tablo 62: “Yeteri kadar dinî bilginizin olduğunu düşünüyor musunuz?” Sorusuna Göre Dinî İnanç Puanları için Ortalama, Standart Sapma ve Standart Hata Değerleri (Betimsel Değerler)	121
---	-----

KISALTMALAR LİSTESİ

A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
A.g.t.	: Adı geçen tez
ANOVA	: Analysis of Variance
AO	: Aritmetik ortalama
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
EDİÖ	: Ergenler İçin Dinî İnanç Ölçeği
F	: Frekans
İHL	: İmam Hatip Lisesi
KO	: Kareler ortalaması
KT	: Kareler toplamı
LSD	: Least Significant Difference
Max.	: Maksimum
Min.	: Minimum
N	: Sayı
P	: Anlamlılık düzeyi
S	: Standart sapma
Sd	: Serbestlik derecesi
SH	: Standart Hata
T. y.	: Tarih yok
V. d.	: Ve diğerleri
Vol.	: Volume (Cilt)
Yay.	: Yayınlar

GİRİŞ

İnsanın gelişiminde her dönemin kendine has özellikleri olmakla birlikte ergenlik, üzerinde fazlasıyla durmaya değer olan bir dönemdir. Çağlar boyunca toplumlar ergenliğe özel bir önem atfetmiştir. Öyle ki ergenliğe giriş törenlerinin yapıldığını çeşitli kaynaklarda görmekteyiz. Bu dönemde ergen bedensel, ruhsal, cinsel, bilişsel, sosyal, duygusal, ahlaki, kişilik ve beyin gelişimi göstermektedir. Bu gelişim sırasında dönemin gerektirdiği olumlu ve olumsuz birtakım tecrübeleri yaşamaktadır. Yine bu dönem, dinî şuurun uyanışına, dinî şüphelere ve dönemin sonunda dinî inançların netleşmesine sahne olması araştırmacıların ilgisini çekmektedir.

Şüpheler, konusu itibariyle ister dinî olsun ister din dışı olsun kişinin şüphe duyulan mefhum üzerinde düşünmesini ve konuyu araştırmasını tetikleyen itici bir güçtür. Ergenlik döneminin karakteristik özelliklerinden olan sorgulama, eleştirme, araştırma dürtüsü her konuda olduğu gibi din konusu üzerinde de etkisini büyük oranda gösterir. Dinî şüphelerin, kişide bulunan taklidi iman, tahkiki imana çevirmede üstlendiği rol önemlidir.

Bu bölümde araştırmanın konusu, amacı, önemi, sınırlılıkları ve ön kabullerine yer verilmiştir.

Bu araştırmanın konusu, ergenlik dönemindeki dinî inanç ve şüphe durumlarıdır.

Araştırmanın iki amacı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi ergenlik dönemindeki lise öğrencilerinin dinî inanç ve şüphe düzeylerinin belirlenmesidir. İkinci amaç ise sahip olunan dinî inanç ve şüphenin çeşitli psikososyal değişkenlerle ilişkisinin ortaya çıkarılmasıdır. Bu amaç doğrultusunda araştırmada ergenlerin cinsiyet, sınıf düzeyi, okul türü, dinî bilgi düzeyi, suçluluk ve günahkarlık hissetme, hayatı sorgulama, genel hayat memnuniyeti, genel psikolojik durum, aile ve okul ortamı, ergenin ailesinin gelir ve eğitim düzeyi, ergenin ailesiyle olan ilişkisinin dinî inanç ve şüphe üzerindeki etkisi incelenecektir.

Bu araştırmanın önemine bakacak olursak ergenlerde dinî inanç ve şüphe konusu daha önce alanda çalışılmış olmakla birlikte bu çalışmaların üzerinden,

psikososyal değişim açısından önemli sayılabilecek bir zaman geçmiştir. Geçen bu zamanın ergenlerin dinî inanç ve şüphelerinde değişiklikler meydana getirdiği ve bu değişikliğin tespitinin yararlı olacağı düşünülmektedir. Yine, araştırmanın farklı kültürden pek çok insanı bir araya getiren ve metropol olan İstanbul ilinde 6 farklı türdeki toplam 9 okulda yapılmış olması önem arz etmektedir. Böylesi bir çalışmanın alandaki ihtiyacı giderdiği ve bu çalışmaya özgün bir değer kazandırdığı düşünülmektedir.

Araştırmamızın belirli sınırlılıkları bulunmaktadır:

- 1- Bu araştırma İstanbul’da 6 farklı türdeki toplam 9 lisenin 10., 11. ve 12. sınıflarında öğrenim gören 814 öğrenciyle sınırlıdır.
- 2- Katılımcıların dinî inanç düzeyleri, “Ergenler İçin Dinî İnanç Ölçeği”nde yer alan maddelerle sınırlıdır.

Araştırmamızın ön kabulleri şunlardır:

- 1- Örneklem evreni temsil etmektedir.
- 2- Anketin geçerli ve güvenilir olduğu varsayılmaktadır.
- 3- Örneklemi oluşturan 814 öğrencinin anket çerçevesinde “Kişisel bilgi formu”, “Ergenler İçin Dinî İnanç Ölçeği” ve “Psikososyal değişkenlere ilişkin anket soruları”nı dürüstçe ve içtenlikle cevapladıkları kabul edilmektedir.

Araştırmamızın konusu, amacı, önemi, sınırlılıkları ve ön kabullerine yer verdikten sonra şimdi tezimizi tanıtalım. Tezimiz üç bölümden oluşmaktadır. Kavramsal ve kuramsal çerçevenin çizildiği birinci bölümde inanç, dinî inanç, şüphe, dinî şüphe, ergenlik kavramları ve ergenlik döneminin gelişim aşamaları incelenmiştir. İkinci bölümde, ergenlik döneminde dinî inanç ve şüphelere dair literatür taraması ile ergenlik dönemi dinî gelişim aşamaları yer almaktadır. Üçüncü bölümde ise, araştırmanın yöntem, bulgu ve yorumları bulunmaktadır.

Bu araştırmada sıkça kullanılan kavramlar ve tanımları şunlardır:

Ergenlik: Gürün, ergenliği “Çocukluk ve yetişkinlik arasında yer alan ve özellikle cinsel olgunluğa erişilen yaş evresi”¹ şeklinde tanımlamaktadır.

¹O. A. Gürün, **Psikoloji Sözlüğü**, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1991, s. 46

İnanç: TDK inancı, “Bir düşünceye gönülden bağlı bulunma, birine duyulan güven, inanma duygusu, inanılan şey, görüş, öğreti”² olarak tanımlamaktadır.

Dinî inanç: Karacoşkun, dinî inancı, çeşitli kaynaklarda teyit edilemeyeceği bilinen veya teyit edilmemiş fakat edilebilir düşüncelere isteyerek inanmayı ihtiva eden, olağanüstü, kudret sahibi bir varlık ve insanın bu varlıkla ilişkisini tanzim eden esaslarla ilgili inançlar³ olarak tanımlamaktadır.

Şüphe: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, “Sözlükte benzemek ve benzerlik sebebiyle başka şeyle karışmak anlamındaki ‘şbh’ kökünden türeyen şübhe (çoğulu şübühât) benzer ve denk olmak, birbirlerine benzemesinden dolayı iki şeyi birbirine karıştırmak, belirsizlik, karışıklık ve kuşku”⁴ olarak tanımlamaktadır.

Dinî şüphe: Ok, dinî şüpheyi, din gibi soyut ve fizikötesi konularda yaşanan bilişsel çelişki ve gerilimler⁵ olarak tanımlamaktadır.

²Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük, “İnanç”, 10. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2005, s. 965

³Mustafa Doğan Karacoşkun, “Dini İnanç”, **Din Psikolojisi El Kitabı**, Ed.: Mustafa Doğan Karacoşkun, Ankara, Grafiker Yayınları, 2012, s. 130

⁴Hacı Mehmet Günay, “Şüphe”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2010, Cilt 39, s. 263

⁵Üzeyir Ok, “Dini Düşüncede Yaşanan Stresin (Şüphe, Uyumsuzluk, Çelişki v.b.) Boyutları, **Dinî Araştırmalar**, Cilt: 8, Sayı: 22, 2005, s. 11

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. İnanç

TDK inancı, “Bir düşünceye gönülden bağlı bulunma, birine duyulan güven, inanma duygusu, inanılan şey, görüş, öğreti”⁶ olarak tanımlamaktadır. Krech ve Crutchfield ise inancın, bilgi, kanaat ve iman kavramlarını sınırları içine aldığını ifade eder. Üçü de birbirinden ayrı şeyleri ifade etse de bu üç kavramdan birine sahip olduğumuzu ifade etmek için inanıyorum deriz. Örneğin, dünyanın yuvarlak olmasına, Allah’ın bize yol gösterdiğine inanırız. İnancı olmayan bir insanın ruhsal varlığı da yoktur. İnancın fonksiyonu insanın ruhsal varlığına anlam ve süreklilik katar.⁷ Çoğunlukla inanç ile iman sözcükleri birbirinin yerine kullanılır. Uzmanlar birbirinden farklı olan bu iki kelimeyi şöyle açıklamaktadırlar: İnanç, gerçekliği ve katiyeti, iman ise boyun eğmeyi ifade eder. İnançta delil, imanda ise sadakat ön plandadır. İnanç, imana nazaran umumi, iman ise kişiye özgüdür. İnanç bilişsel odaklı iken iman duygusal odaklıdır.⁸

Şentürk, bir ulaşım vasıtasının gideceğimiz yere hiçbir kazaya uğramadan götüreceği inancı olmasa onunla seyahat etmenin mümkün olmadığını; insanlara da kuşkulu bir durum olmadığı müddetçe inanmamız gerektiğini, şayet tam tersini yaparsak hiçbir insanla yakınlık, dostluk kuramadığımız için hayatımızın kargaşaya döneceğini ifade eder.⁹ İnancın olmaması insanın takıntılı olup her şeye şüpheli yaklaşmasına sebep olacağından yaşamını zorlaştıracakını düşündürmektedir.

⁶TDK Türkçe Sözlük, “İnanç”, s. 965

⁷David Krech, Richard S. Crutchfield, **Sosyal Psikoloji**, Çev.: Erol Güngör, 3. Baskı, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1980, s. 179-181

⁸Hasan Kayıklık, **Din Psikolojisi**, Adana, Karahan Kitabevi, 2011, s. 163-167

⁹Habil Şentürk, **Din Psikolojisine Giriş**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2010, s. 114

1.2. Dinî İnanç

Karacoşkun, dinî inancı, çeşitli kaynaklarda teyit edilemeyeceği bilinen veya teyit edilmemiş fakat edilebilir düşüncelere isteyerek inanmayı ihtiva eden, olağanüstü, kudret sahibi bir varlık ve insanın bu varlıkla ilişkisini tanzim eden esaslarla ilgili inançlar olarak tanımlamaktadır. Dinî inanç, İngilizce faith, Fransızca foi, Arapçada ise iman terimlerinin karşılığı olarak kullanılmaktadır.¹⁰

Dinî inanç, onay ile başlayan bir süreçtir. Temel inanç esaslarına razı olunur, devamında dinin emir ve yasaklarına boyun eğilerek davranışlar yoluyla gösterilir.¹¹ Allah'ın varlığına inanan insanın O'nun varlığını kanıtlamayacağına farkında olması kişinin inancının kuvvetini eksiltmez. Bilakis huzur içerisinde O'nu kabul eder. İmanın doğasında akli ve mantığı aşan kişinin kendisine canlılık katan bir yön vardır.¹² Şentürk, inançlı insanların inancının emrettiği dinî amelleri yaptığını, inancının istediği biçimde bir kişilik edinmeye çabaladığını, dinin emirlerini hatalı veya eksik yapınca günahkarlık duygusu hissederek bağışlanma dilediğini ifade eder. İnanç ilkeleri bir bütündür, bir ilkeye inanmak diğer ilkelere inanmayı lüzumlu hale getirir. Peygamber'e inanmak, onun söylediği her şeye inanmayı; öteki dünyaya inanmak bir Yaratıcıya da inanmayı icap ettirir. Bu ilkelere birine inanıp diğerini inkâr etmek çelişkiye neden olur. Sağlam bir kişiliğe sahip olmanın yolu sağlam tutulan bir yoldan geçer.¹³ Allah'ın varlığına inanıp gönderdiği peygamberi inkar etmek, kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını inkar etmek gibi paradoksal tutumlar inanç ilkelerinin bütünsellik özelliğine aykırıdır.

1.3. Şüphe

Demiray, şüpheyi “İki ya da daha çok şeyden hangisi olduğunu kestirememeye, bir şeyin olup olmadığı hakkında uyanan tereddüt”¹⁴, Hançerlioğlu, “Herhangi bir

¹⁰Mustafa Doğan Karacoşkun, “Dini İnanç”, a.g.e., s. 130

¹¹Hüseyin Peker, **Din Psikolojisi**, 2. Basım, İstanbul, Çamlıca Yayınları, 2008, s. 74

¹²Hayati Hökelekli, **Din Psikolojisi**, 7. Baskı, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008, s. 156-157

¹³Şentürk, a.g.e., s. 115

¹⁴Kemal Demiray, **Temel Türkçe Sözlük**, 3. Baskı, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1994, s. 773

şeyin gerçek ve doğru sayılmasını asıttı ve bırakma”¹⁵, Meydan Larousse, “Zihnin birçok düşünce arasında bir tercih yapmakta duraksaması. Bir olayın gerçekliği, bir yargının doğruluğu hakkında kesin bir şey bilememe durumu. Bir eylemin değerine, haklılığına dair karar verememe hali. Dini veya felsefi bir konuda karşılaşılan veya ortaya atılan güçlük”¹⁶ ifadeleriyle tanımlamıştır.

Şüphe, inanıp inanmama konusunda kanıtlar müsavî olunca zihnin bir haberi kabul veya reddetme noktasında kararsızlık içine düşmesi durumudur.¹⁷ Şüphe, belleğin bir şeyden yana olma ya da olmaması şeklindeki dengesiz, müteredit bir vaziyetidir. Bu dengesizlikten dolayı şüphe stresi arttırır.¹⁸ Peker, şüphede olumlu ya da olumsuz kesin bir yargı olmadığından zihinde tedirginliğe yol açtığını, bu sebeple bilincin şüpheden uzaklaşmak istediğini ifade eder.¹⁹

Allport, şüphenin düzenli olmayan ve kararsız bir tepkime olduğunu, iki inancın birbiriyle çatışması neticesinde kendini gösterdiğini, şüphenin en tipik özelliğinin yüksek seviyedeki beyanlara tenkitsel yaklaşım göstermesi olduğunu ifade etmektedir.²⁰ Hökelekli de şüphenin en önemli özelliğinin insan beynini daha güçlü yorumlar yapmaya zorladığını ifade eder.²¹

Ribot, şüpheyi, basit şüphe, dramatik şüphe ve şüphe deliliği olarak üçe ayırmaktadır. Ona göre basit şüphe, zihnin tereddüdünden ibaret olup olağan bir durumdur. Amacına ulaşamamaktan dolayı çekilen önemsiz bir üzüntü ve ızdırap halidir. Bu durum normal olduğu kadar elzemdir de. Dramatik şüphe, çoğunlukla uzun süren bunalımları ifade eder. Bazı insanlarda bir ömür sürebilir. Terk edilmiş ve karşılıksız bir aşka benzetilebilir. Şüphe deliliği, hastalıksaldır. Sinir hastalıkları uzmanları bu çeşit şüpheyi sınıflandırmışlardır. Bazı insanlarda sıradan bir biçimde görünür. Mesela dışarı çıktıktan sonra kapısını kilitleyip kilitlemediğini yirmi kere kontrol eden insanlar bu sınıftandır. Bir kısmı da kabul edilemez ve anlaşılması zor sorularını tekrar edip durur ama asla tatmin olmazlar. Bunların bazıları da vesveseler yüzünden derin bir üzüntü çekerler. Zihinlerini her ne kadar farklı konularla meşgul

¹⁵Orhan Hançerlioğlu, **Ruhbilim Sözlüğü**, 3. Basım, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1997, s. 338-339

¹⁶Meydan Larousse, “Şüphe”, 11. Cilt, İstanbul, Meydan Yayınevi, 1973, s. 809-810

¹⁷Hüseyin Certel, **Din Psikolojisi**, Ankara, Andaç Yayınları, 2003, s. 83

¹⁸Karacoşkun, “Dini İnanç”, **Din Psikolojisi El Kitabı**, s. 133

¹⁹Peker, a.g.e., s. 72

²⁰Gordon W. Allport, **Birey ve Dini**, Çev: Bilal Sambur, Ankara, Elis Yayınları, 2004, s. 118-120

²¹Hökelekli, a.g.e., s. 195

etseler de ruhsal işleri aynı kalır. Şüphenin en tehlikelisi insanın bütün bildiklerinin ve hakikat duygusunun yitirilmesidir. Şüphe deliliğine maruz kalanlardan biri, aslında var olduğunu ama gerçek hayatta harcandığını, pek çok şeyi şuursuz yaptığını, eşyayı ve onların varlıklarını hissedemeyecek şekilde gördüğünü, hatta bunları gördüğü halde sanki hayalden ibaretmiş gibi düşündüğünü, yemek yediğini fakat sanki bir gölgenin midesine girdiğini hatta ve hatta midesini bir gölge gibi düşündüğünü, fikirlerinin saçma ve anormal olduğunu ama bu durumun üstesinden gelemediğini ifade eder. Bu durum şuurulu delilikler sınıfına dahildir.²²

Yukarıda farklı bakış açılarına göre şüphe tanımlarına yer verdikten sonra hepsinde ortak bir düşünce olarak şüphe denince zihnin, kararsızlık ve tereddüt hali içinde olduğu görülmektedir.

1.4. Dinî Şüphe

Hökelekli, şüpheden bilinçli imana ya da kesin inançsızlığa geçişin mümkün olduğunu ifade eder. İman, içerisinde metafizik konuları barındırdığı için inanmış kimse inanç konularını kabul etmiş olsa bile bu konuları tüm netliğiyle anlaması mümkün olmayabilir. Bu nedenle iman kişi için kat'i ve net bir durum olduğu gibi sorudur da. Kişi bildiği bir konuyu net ve kusursuz bildiği savında bulunamaz. Çünkü yanlış veya eksik anlama, hatalı çıkarsama yapma gibi etkenler ihtimal dahilindedir. Bu, bilimsel bir konu dahi olsa az ya da çok içerisinde şüphe barındıracaktır.²³

Dinî konularda yaşanan mütereddit ruh halinin dışı vurumu olarak şüphe, bireyin ruhsal yapısına göre aktif ya da pasif halde görülebilir. Aktif şüphe, belleği çalıştırarak sorunları halletmeye yönelik faal hale getirir. Pasif şüphe ise zihni sorunları halletmeye yönelik harekete geçirmediği için sağlıklı değildir.²⁴

Yeşilyurt, imanın ilk aşamasında görülen şüphenin, taklidi imanı tahkiki imana ulaştırdığını ifade eder. Başkasının tahakkümüyle elde edilmiş iman, şüpheleri

²²Theodule Ribot, **Hissiyat Ruhiyatı**, Çev: Mustafa Şekip Tunç, 2. Cilt, İstanbul, Evkaf Matbaası, 1927, s. 176-178

²³Hökelekli, a.g.e., s. 195-196

²⁴Elizabeth Hurlock, *Adolescent Development*, Mc Graw Hill Book Company, New York, 1967, s. 397 (Aktaran: Abdülkerim Bahadır, “Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler”, **Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi**, Yay. Haz.: Hayati Hökelekli, İstanbul, Dem Yayınları, 2015, s. 311

ortadan kaldırma noktasında etkili olmaz. İmana bu şekilde sahip olan insan imanının içeriğinden şüphe duyabilir. Bu şüphe insanı düşünmeye ve araştırmaya sevk edebilir. Böylece iman tekevvün ederken duyulan ilk şüphe de ortadan kalkacaktır. Sorgulanarak kazanılan tahkiki iman, kişinin ilerleyen zamanlarda karşılaştacağı şüphelere set çekecektir.²⁵

Dinî kaynaklarda şüphe kavramının derecelerini ifade eden vehm, zan ve şek gibi kavramlardan söz edilir. Şek, sözlükte salt kararsızlık manasına gelir. Aklın bir konu üzerinde karara varamayıp iki durumdan birini diğerine galip getirememesi durumunu ifade eder. İki durumdan birinin yeğlenmesi fakat diğer durumun da büsbütün bırakılmaması durumunda daha üstün sayılan kısma zan, zayıf kısma da vehm denir. Akıl zayıf kısmı bırakırsa buna da zann-ı gâlib adı verilir. Reyb kökünden çoğalan sözcükler kaygı, suçlama, korku anlamında kullanıldığı gibi kalbe tedirginlik veren şüphe anlamında da kullanılır.²⁶

Kur'an'da bunların dışında “zebzebe, mirye, lebs, zan, acebe, ameh, tereddüt” gibi sözcükler de şüpheyi ifade etmek için kullanılmıştır. Kur'an'da şüphe ve tereddütler en fazla Allah'ın varlığı, peygamberlik, kutsal kitaplar, mahşer günü, öteki dünya gibi imanî meselelerde ortaya çıkar. Bazı müspet örnekler dışında bu şekildeki şüphelerin realiteye ulaşmak maksatlı değil de reddetmeye dönük olduğu görülmektedir.²⁷ Kur'an bağnazlıktan uzak kişiyi gerçeğe ulaştırmayı hedefleyen şüpheciliği onaylamış ve özendirmiştir.²⁸

Tillich'e göre imanda görülen şüphe cesaretle ilişkilidir. İman hem katiyeti hem de şüpheyi içinde barındırır. Bu iki duruma razı olmak cesaret işidir.²⁹ İman ve şüphe kavramları zıt iki durum olarak gösterildiği için kişinin inancının sarsılmaz derecede kuvvetli olması şüphenin ortadan kaldırıldığı anlamına geldiğinden toplumca onaylanan bir durumdur. Esasen iman sükuneti ifade eder. Dinginlik veren bir şeyle yaşamak tüm insanların istediği bir durumdur. Dışarıdan bakıldığında kuvvetli bir inancı olan insanlarda görülen bağnazlık, aslında bilinçaltında geriye

²⁵Temel Yeşilyurt, “Kuşkuyu Dışlayıcı Bir Süreç Olarak İman”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 5, Elâzığ, 2000, s. 546-547

²⁶Günay, “Şüphe”, **DİA**, Cilt 39, s. 263

²⁷Ali Ulvi Mehmedoğlu, **İnanç Psikolojisine Giriş**, İstanbul, Çamlıca Yayınları, 2013, s. 112

²⁸Aydın, a.g.m., s. 541

²⁹Paul Tillich, **İmanın Dinamikleri**, Çev: Fahrullah Terkan, Salih Özer, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2000, s. 27

ittiği şüphelerdir. Şüphe, cesaretle ortadan kaldırılabilir.³⁰ Şüphelerin üzerine gitmenin, şüpheyne sebep olan etkenleri araştırıp çözümler üretmenin, onları bastırmaktan daha faydalı olduğu düşünülmektedir.

1.4.1. Dinî Şüphenin Çeşitleri

Hökelekli, neden ve sonuçları bakımından birbirinden ayrılan altı çeşit dinî şüphenin olduğunu ve inanan her insanın bunlardan birini ya da birkaçını kendi içinde deneyimlediğini ifade eder.³¹

Her insanın kendine has şüphe mertebesi olsa da bilhassa şüpheyne ait müşterek ve mutlak özellikler vardır. Çok fazla karşılaşılan şüphe çeşitleri vardır. Bir insan bu şüphe çeşitlerinden birçoğunu yaşamış olabilir.³²

1.4.1.1. Arayış Şüphesi

Çocuklukta görülen dinle ilgili şüpheleri ifade eder. Bir karşı çıkış değil, soruların tatmin edici şekilde yanıtlanması isteğine dayanır.³³ Yapılan pek çok çalışma çocukların inanmaya gereksinim duyduklarını, hatta inanmanın onların beslenme, giyinme, sevgi, şefkat gibi temel gereksinimlerinden biri olduğunu göstermektedir. Çocuk, bir yaratıcıya inanmaya ruhsal açıdan hazırdır. Çevresi tarafından öğretilen bilgilere karşı çıkmadan inanır. Çocuğun kendisini çağıran bir şeye doğru atılım göstermesi onun ruhunda var olan ve arayış denilen eğilimden kaynaklanmaktadır.³⁴

Yavuz, çocukların Allah ve dinî konular hakkında daha fazla bilgiye sahip olmak için keşfedici sorular sorduğunu, bilhassa 10-12 yaş aralığındaki çocukların bilgilerini teyit ettirme amacı güttüğünü, onların Allah'ı anlama yolunda sordukları sorulara sırf şüpheden kaynaklı demenin yanlış olduğunu, bu sorulardan dinî konuları eleştiri anlamı veya amacı çıkmaması gerektiğini, bazı çocukların öldükten sonraki hayatın veya cehennemin olup olmadığı konusunda şüpheyne düşebildiğini fakat bu şüphenin tamamen duygusal olduğunu çünkü bu durumun yetişkin insanların şüphesi gibi olmadığını, çocuğun duygusal olarak ölümden sonraki hayatı veya cehennemi

³⁰Tillich, a.g.e., s. 92

³¹Hökelekli, a.g.e., s. 197

³²Allport, a.g.e., s.121

³³Karacoşkun, "Dini İnanç", **Din Psikolojisi El Kitabı**, s. 135

³⁴Kerim Yavuz, **Çocuk Ve Din**, İstanbul, Çocuk Vakfı Yayınları, 1994, s. 124-125

reddederken aslında onları ortadan kaldırmayı arzuladığını ve sonuç olarak çocuklarda bilinçli bir dinî şüphenin olmadığını ifade eder.³⁵

Hökelekli, Allah'ın varlığının idrak edilmesinin zor olduğunu, bu durumun akılda dinî şüphe içeren sorulara meydan verdiğini ifade etmektedir. Çocuk aynı zamanda bazı dinî kavramlara duygusal reaksiyon da gösterir. Bazı çocuklar şeytan ve cehennemin varlığına mukavemet gösterirler. Bunun nedeni bunların varlığının çocuklar için tehdit oluşturmalarıdır. Çocuk bu kavramlar karşısında kendisini savunmasız hisseder.³⁶

Mehmedoğlu, bu şüphe türünün ergenlik ya da erişkinlik dönemlerinde pek görülmediğini, bilhassa eski yaşamını bırakıp esaslı bir değişiklik ile yeni dinî yaşama geçiş yapmak isteyenlerde görüldüğünü ifade eder.³⁷ Hökelekli, bu şüphenin hidayet olacak bazı kimselerde de kendini gösterdiğini, kişilerin yoğun şüphelere maruz kalarak ya depresyona girdiğini ya da kendisini araştırmaya yönelten sorularla ilgilendiğini ifade eder.³⁸

Arayış şüphesi, samimi bir şekilde hakikati bulmaya çabalayan kimselerin önünü açmaktadır. Bu kimseler, kendi var oluşlarını sorgulama ve anlam arayışı esnasında hayatlarında yer alan boşlukları bulduğu cevaplarla doldurmaya çalışır. Dini, merkeze almadan yaşanan eski hayatın dinin etkisinin hissedildiği bir hayatla değiş tokuş edilmesi bu şüphe türüne maruz kalan kimselerce istenilen şeydir.

Aksoy, 2016'da köy ve şehirlerde yaşayan çocukların dinî inançlarının mukayese edilmesi ve birtakım değişkenler yoluyla farklılıkları ortaya çıkarmak amacıyla Kastamonu'da 452 ortaokul öğrencisine anket uygulamıştır. Yapılan analizler sonucunda köy ve şehir ayırt etmeksizin öğrencilerin neredeyse tamamının dinî inanç esaslarına inandıkları tespit edilmiştir.³⁹

³⁵Kerim Yavuz, **Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi**, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1987, s. 259-260

³⁶Hökelekli, a.g.e., s. 198

³⁷Mehmedoğlu, a.g.e., s. 115

³⁸Hökelekli, a.g.e., s. 198-199

³⁹Bekir Aksoy, "Dini İnanç Gelişimi Açısından Köy Ve Şehir Çocuklarının Karşılaştırılması Üzerine Bir Araştırma (Kastamonu Örneği)", **Yüksek Lisans Tezi**, Iğdır, 2016

1.4.1.2. Bencillik Şüphesi

Bencilce isteklerin Tanrı tarafından yerine getirilmemesi sonucu ortaya çıkan şüphe türüdür.⁴⁰ Hökelekli, kendi çıkarını ön planda tutan bir dinî inancın devam etmesinin zor olduğunu, bir inancın varlığını devam ettirmesi için kişinin hemen ve çabucak isteklerinin gerçekleşmesi anlayışını aşan manevi bir alemini onaylaması ve ona razı olması gerektiğini ifade eder.⁴¹

Mehmedoğlu, bencillik şüphesinin inancın içselleştirilmesine bağlı olarak değiştiğini ifade eder. Eğer inanç yalnızca bir vasıta olarak düşünülüp kendi menfaatini gözetmek üzere kullanılırsa ve içselleştirme seviyesi az orandaysa ortaya çıkan neticeler, gerçekleşmesi beklenen şey ve gereksinimlerle uyumlu olup olmamasına göre kabul ya da inkâr edilecektir. Netice müspet ise iman konusunda şüphe yaşanmayacak ancak netice menfi ise iman konusunda şüpheler ortaya çıkacaktır. Bundan başka inanç vasıta olarak değil de asıl gaye olarak düşünülüp içselleştirme seviyesi de üst düzeydeyse ister menfi ister müspet olsun tüm neticelere açık olacaktır.⁴²

Allport, tüm şüpheleri bireysel menfaatlerin bozulmasıyla ilişkilendirir. Dualarının hemen kabul olmadığını gören bir çocuğun dine karşı itimat duymaması ve dua etmeyi bırakması buna örnektir. Savaşta gazi olmuş bazı insanların dua hakkında bazı olumsuz düşünceleri vardır. Mesela, duanın atılan mermileri durdurmadığını, dindar ya da dinsiz herkesi vurduğunu bu yüzden dinin bir selamete çıkmaya aracı olmadığını ifade ederler. Halbuki bireysel menfaati merkeze alan inanç yok olmaya mahkumdur. İnancının sürekli olmasını isteyen kimse, kişisel menfaatlerini bir kenara bırakıp onu aşan manevi değerlere dayanması gerekir.⁴³

1.4.1.3. Sadakat Şüphesi

Kişinin iman ettikten sonra yapması icap eden bazı davranışları yapıp yapmadığıyla alakalıdır. Allah'ın emir ve yasaklarını ne kadar yaptığını ölçüp tartmasıdır.⁴⁴

⁴⁰Karacoşkun, "Dini İnanç", a.g.e., s. 134

⁴¹Hökelekli, a.g.e., s. 199-200

⁴²Mehmedoğlu, a.g.e., s. 117

⁴³Allport, a.g.e., s. 122-123

⁴⁴Mehmedoğlu, a.g.e., s. 118

Hökelekli, bir kimsenin imanının gerçek olup olmadığını, kişinin kendisini sorgulayıp sorgulamadığına bakarak anlaşılabildiğini ifade eder. Kişi kendi imanının eksiksiz ve mükemmel olduğunu düşünürse bu Allah'a karşı saygısızlık olur. İman, Allah'a duyulan güven ile günah işlememiz sonucu hissedilen korku arasında yaşanmalıdır ki aktif bir gelişim gösterebilir. İnanan kimse inanç konularında değil, kendi imanının samimi olup olmadığı konusunda şüphe duyar. Bu tür şüphe olumlu ve iyidir. Çünkü imanın kemale ermesine yardımcı olur.⁴⁵

*“Hani İbrahim ‘Rabbim! Bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster’ demişti. (Allah ona) ‘İnanmıyor musun?’ deyince, ‘Hayır (inandım) ancak kalbimin tatmin olması için’ demişti...”*⁴⁶ ayeti bu tür şüpheyi örnek olarak verilebilir.

1.4.1.4. Bilimsel Şüphe

Bilim adamlarının özelliklerinden biri olayların perde arkasını daha iyi anlamak için bilinen, görünen, duyulan yani beş duyu ile kavranan şeylerden şüphe etmeleridir. Bilim her zaman kısıtlı ama gerçeğe uygun bilgiler verir. Buna mukabil din ise sosyal, siyasal, ahlaki ve bilimi de içine alan bütün bir hayatı düzenler ve bilimin içine almadığı kişisel ilgi ile bunları birleştirir. Bilimsel akıl kendi içinde sorular sorarken sıra en son objeler, varlıklar neden vardır sorusuna gelince dinin kapsama alanına girmiş olur.⁴⁷ Bir bilim insanı, bilimle ilgili bir kuramın şüphe içermediğini ifade ederse bilimsellikten uzaklaşır.⁴⁸

Şüphe, bilim adamlarının dine karşı olan tutumlarını belirleyen bir etkidir. Allport, bir insana dini sorulduğunda cevap olarak onun dini yok çünkü o bir aydın ifadesini duymanın olası olduğunu söyler. Bilim adamı gerçeği ortaya çıkarmaya çalışırken bunu çok az tekniğe itimat ederek yapar. Onun için olması gereken şey kullandığı varsayımın üzerinde yoğunlaştığı konuyla yakından alakalı olması durumudur. Tanrı'nın varlığıyla karbon parçaları birbirinden çok uzak iki durumdur. Ayrıca, sıkı bir düzeni olan, titiz, çalışkan bir bilim adamı aynı zamanda ahlaklı bir insan olur. Kendi üzerinde ahlaklı, iyi huyları gördüğünde güzel ahlak için dinin olmazsa olmaz şart olmadığına karar verir. Bilim insanlarına dinî bir perspektifle göz

⁴⁵Hökelekli, a.g.e., s. 200

⁴⁶Bakara 2/260

⁴⁷Hökelekli, a.g.e., s. 201

⁴⁸Tillich, a.g.e., s. 29

atıldığında ise onların bilim üzerine kafa yorduğu fikirleriyle yaşamının diğer kısımları arasında bağlantı kuramayan aciz birer varlık oldukları düşünülür.⁴⁹

İbn Sina bilimsel şüpheyi her zaman ön planda tutmuş bir fikir adamıdır. Yaptığı müşahedeler, edindiği tecrübeler ve bunların sonucunda ortaya çıkan neticeler birer şüphenin sonucudur. İbn Sina'ya göre metafizik konular dahil, şüpheyle yaklaşılmayan hiçbir bilgi tam olarak anlaşılamaz. Şüphe, bir şeyi tam olarak anlayabilmenin, kavrayabilmenin olmazsa olmaz şartlarındandır.⁵⁰ Kayıklık, filozofların bilimsel şüpheyi, imana yaklaştıran şüphe olarak gördüklerini ifade eder. İmanını olgunlaştırmak isteyen için bu şüphe çeşidi şarttır.⁵¹

1.4.1.5. Kavramsal Şüphe

Dinin amacını idrak edemeyen insanların, inanç ve iman esaslarının açıklanmasında kullanılan bazı sözcük ve simgelerle zihinlerini yormalarından dolayı düştükleri şüphe türüdür. Bu şüpheciler, dinî ifadelerin insanı ulaştırmak istediği amaçları göremedikleri için içeriğe yoğunlaşarak yanlış sonuçlara ulaşırlar.⁵²

Allport, kavramsal şüphenin, pozitivizm menşeli olup en çok görülen şüphe şekli olduğunu ifade eder. Entelektüel bir kişinin, insanın öldükten sonra tekrar dirilmesi, cehennem azabının ürkütücü gelmesi, peygamberlerin yaşadığı olağanüstü olaylar gibi ananevi anlatımlara inanması oldukça güçtür. Bu şüphe çeşidi, dinsel hayat tarzına yönelik bir başkaldırı değildir. Bu anlatımlar net bir kaynak isteyen çağdaş beyinlere pek de anlaşılır gelmeyecektir. Bilim, duyular aracılığıyla kanıtlanamayan tüm fikirleri batıl inanç gibi görür. Mucizeler, ahlaki değerler ve dinî konular hakkında görüş bildirmenin önüne engeller konulmuştur.⁵³

Kayıklık, pozitivist yaşam biçimi olarak kabul eden ve benimseyen modern zamanların insanının pozitivistin dayattığı kalıpları zihnine yerleştirdiği için dinî konulardaki pek çok kavramı anlamadığını ifade etmektedir.⁵⁴

⁴⁹Allport, a.g.e., s. 128-130

⁵⁰Faik Acar, **Din, İnanç ve Bilinç**, İstanbul, Berfin Yayınları, 2005, s. 42

⁵¹Kayıklık, a.g.e., s. 173

⁵²Hökelekli, a.g.e., s. 203

⁵³Allport, a.g.e., s. 134-135

⁵⁴Hasan Kayıklık, "Psikolojik Açıdan İnanç, İman ve Şüphe", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: XLVI, Sayı: 1, 2005, s. 150

Kutsal kitaplarda anlaşılması güç bazı kelimeler, anlatımlar vardır. Bu özel simgelerin net bir anlama gelmemesine tepki gösteren kişiler bunu kişisel olarak ifade ederler. Dinsel simgelerin düzeltilmesi kimisini tatmin ederken kimisinin de tereddütlerinin artmasına sebep olur.⁵⁵ Kutsal kitaplardaki bu kelimelerden bilimsel literatürü göz önüne alarak ya da ondan faydalanarak manalar ortaya koymak tereddüde sebep olur. Zira ikisinin dili birbirinden değişiktir. Kur'an'da bulunan müteşabih ayetlerin net ve sarîh bir anlama gelmemesi bazı insanların tereddüde düşmesine neden olabilir.⁵⁶

1.4.1.6. İnkârcı Şüphe

Hökekleli, Allah'ın varlığını reddeden bazı insanların dinî meselelerde fikirlerini dile getirdiklerini ve ısrarla bu fikirleri savunduklarını ifade eder. Bunun iki sebebi olabilir. Birincisi, geçmişte dine karşı olan tepkilerinin ifadesidir. İkincisi de, kendilerini haklı gösterme çabasıdır. İnançsız kimseler tarafından yapılan dinî araştırmalarda amaç dinî hakikatleri anlama veya onları ortaya çıkarma değildir. Şüphelerini sistematik hale getirme girişimidir. Bazı insanlar da zihinlerinin hür düşünmesine engel olur diye dinî meselelerde bilinmezci/agnostik bir tavır gösterirler.⁵⁷

Allport, tüm şüphelerin olumsuz ve tepkisel olduğunu ifade eder. Bir ateist Allah'a inanmadığını ve kullukta bulunmadığını ifade edebilir. Bu tarz sert bir biçimde reddediş aslında yoğun bir duygusal durumdan kaynaklanır. Dua ederken bombanın infilak etmesi neticesinde gözleri kör olan bir askerin dinî duygularının tarumar olması buna örnek olarak verilebilir. Aşırı ve beklenmedik bir durum pozitif tutumu negatife çevirebilir. Allport'a göre tepkisel şüphe bilinçaltından kaynaklanır. Freud'a göre çocuğun babasına gösterdiği ilgi ve sevgi Tanrı'ya inandığı, gösterdiği husumet ise Tanrı'ya inanmadığı anlamına gelir. Çocuk dinsel duyguyu yansıtmakla Tanrı'ya yöneltilir.⁵⁸ Tanrı, Freud'a göre yüceltilmiş babadır, babaya duyulan hasret, dinî ihtiyacın menşesidir.⁵⁹

⁵⁵Allport, a.g.e., s. 137

⁵⁶Mehmedoğlu, a.g.e., s. 120

⁵⁷Hökekleli, a.g.e., s. 203-204

⁵⁸Allport, a.g.e., s. 121

⁵⁹Hüsen Portakal, **Din ve İnsan**, İstanbul, Yalçın Yayınları, 1994, s. 170

Hansburger ve arkadaşları yedi tür şüphe çeşidi belirlemişlerdir:⁶⁰

- 1) Tepkisel ve inkârcı şüphe: Dinle alakalı her şeye negatif bir reaksiyon geliştirirler.
- 2) Kendi menfaatine aykırılık: Bencilce istekler Tanrı tarafından yerine getirilmemiştir.
- 3) Kurumsal dinin ihmali: İnsanların bazı din önderlerinin hoş olmayan hareketlerini görüp eleştirmesi gibi.
- 4) Bir yansıma olarak Tanrı: İnsan Tanrı'nın reelde olmadığını, kişinin duygu ve tutumlarıyla gerçekten varmış gibi düşündüğünü, Tanrı imgesinin topluma ya da zamana göre değişkenlik ifade ettiğini düşünür.
- 5) Kendini aldatma olarak din: Dinin kişileri uyuttuğunu ya da onun üzerinden kazanç elde ettiğini düşünür.
- 6) Bilimsel şüphe: Her fırsatta din ile bilimin çeliştiğini söyler.
- 7) Ayin şüphesi: Birtakım dinî ritüellerin insan üzerinde yeteri kadar tesir etmediğini düşünür. Dinin insanları ahlaken iyileştirmedeki muvaffakiyetsizliği gibi kuşkular yaşar.

Aydın, 1995'te yaptığı çalışmasında dini reddetmede iç etkenlerin zihin, irade ve duygu, dış etkenlerin ise aile, okul, toplumsal değerler, telkin, dini bütün olarak tanınan insanların hoş olmayan davranışları, medya ve kötülük problemi olduğunu ifade etmektedir. Samsun, Ankara ve İstanbul'da ikamet edip dini inkâr eden 112'si erkek, 40'ı kadın olmak üzere toplam 152 kişiye anket uygulamıştır. Elde edilen bulgular neticesinde dinî değerleri reddetmede en fazla etki derecesine sahip olanın zihin faktörü (%94,44) olduğu sonucu çıkmıştır.⁶¹

1.3. Ergenlik

Ergenliği kapsayan dönemin ne anlama geldiğini ifade etmek yalnız bir bilim dalı için çok zordur. Hangi bilim dalı olursa olsun her birinin ergenin gelişimine

⁶⁰Karacoşkun, "Dini İnanç", a.g.e., s. 134

⁶¹Ali Rıza Aydın, "Dini İnkârın Psiko-Sosyal Nedenleri", **Doktora Tezi**, Samsun, 1995

etkisi yadsınamaz. Ergenlik bilhassa fiziksel, ruhsal ve toplumsal değişimle beraber çocukluktan yetişkinliğe doğru bir seyri ifade eder.⁶²

Aydın, “Çocukluk ile erişkinlik arasında bir geçiş dönemi olarak tanımlanan ergenlik ‘adolescence’ kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır”⁶³; Kulaksızoğlu, “İnsanda bedence, boyca büyümenin hormonal, cinsel, sosyal, duygusal, kişisel ve zihinsel değişme ve gelişmelerin olduğu, buluşla başlayan ve bedence büyümenin sona ermesiyle sonlandığı düşünülen özel bir evre”⁶⁴; ifadeleriyle tanımlamıştır.

Ergenlik, asırlar boyunca bazı toplumlarda olgunlaşmanın yeni bir merhalesi şeklinde kabul edildiği için özel törenlerle kutlanır. Yahudi ve Hristiyanlarda bu tür başlangıç törenleri yapılmaktadır.⁶⁵ Primitif toplumlarda çocuklar, ergenliğe girme tören alanında bir araya getirilir. İhtiyarlar, sihirbazlar çocukları belli aşamaları olan eğitime tâbi tuttuktan sonra imtihan ederler. Bu eğitimin içeriğini büyüklere hürmet, avcılık, armağanın takdimi, toplum yaşamına adapte olma gibi konular oluşturur. Çocukları fiziksel ve psikolojik açıdan dayanıklı hale getirmek için geceleri dışarıda yatmaları, soğuk suda yüzmeleri, aç ve yalnız kalmaları istenir. Tüm bunları yerine getirirken şikâyet etmemeleri onların ergenliğe hazır olduklarını gösterir. En ilginç de dinî tören olarak adlandırılan “ölüp dirilme” ritüelidir. Kişi bu törende dünyaya tekrardan gelmiş gibidir. Efsaneleşmiş hayvanları andıran bazı cisimlerin ya da kabirlerin içine girip çıkmak suretiyle yeryüzüne yeniden teşrifleri gerçekleşmiş olur.⁶⁶

Adolesans, 13-21 yaş aralığını kapsar ve bu dönemdeki birey çocuk veya yetişkin olarak adlandırılmaz.⁶⁷ Hayatın bu evresine yönelik kullanılan bir başka kelime de püberte yani erinliktir. Akıl balığ olma ve ergenliğe intikal anlamına

⁶²Halide Yavuz, **Ergenlik Çağında Gelişmeyi Etkileyen Güçler**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1974, s. 1

⁶³Betül Aydın, **Çocuk ve Ergen Psikolojisi**, 5. Basım, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2015, s. 171

⁶⁴Adnan Kulaksızoğlu, **Ergenlik Dönemi**, Ed.: Ahmet Kot, Ankara, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1992, s. 15

⁶⁵Temel Britannica, “Ergenlik Çağı”, Cilt 6, İstanbul, Ana Yayıncılık, 1992, s. 168

⁶⁶Sedat Veyis Örnek, **100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1971, s. 108-109

⁶⁷Refia Uğurel-Şemin, **Gençlik Psikolojisi**, 2. Baskı, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984, s. 9

gelir.⁶⁸ Dinî kaynaklarda ergenlik kavramına muadil çocukluğun bitişi şeklinde ifade edilen bulûğ kelimesi kullanılır. Bulûğa girme erkeklerde uykuda veya uyanık halde olduğu sırada meninin dışarı çıkmasıyla, kızlarda ise aybaşı gördükleri zaman başlar. Bu evreye giren kişi artık dinen yükümlü olur. Pek çok alim fazlaca bir bedensel olgunluk göstermeyen gençlere bile on beş yaşına geldiği takdirde ergenliğe girmiş gibi davranılması gerektiğini beyan eder.⁶⁹ Çocukluktan yetişkinliğe adım atmak olan ergenliğin başlaması, kişinin yaşadığı coğrafyaya göre farklılık gösterir. Mesela Akdeniz ikliminde yaşayan kızlar 8-10 yaşları arasında ergenlik dönemine girerken Eskimolar gibi soğuk iklimin yer aldığı bir coğrafyada yaşayan kızların ergenlik dönemine giriş yaşı 20'ye kadar çıkabilmektedir.⁷⁰

Arapça'da gençliği ifade eden pek çok sözcük vardır. Murahik ve gulam bunlardan bazısıdır. Murahik, ergenlik döneminin izleri kendisine yansıyan anlamına gelir. Gulam ise murahikten daha geniş bir ifadedir. Hem ergeni hem de çocuğu kastederek söylenebilir.⁷¹ Murahik sözcüğüyle yaşı itibariyle bulûğ dönemi civarında olmakla beraber tam olarak bulûğa girmemiş kimse kastedilir.⁷² Kur'an'da gençliği ifade etmek için sabiyy, gulam ve feta kelimeleri kullanılmaktadır.⁷³

Ergenlik, sıradan ve beklenen bir olay olarak kabul edilse de kişiyi aniden yakalar ve düş kırıklığı oluşturur. Ergenlik için düş kırıklığı yaşatan bir oldu-bitti durumu diyebiliriz. Birdenbirelik ve düş kırıklığı travmanın parçalarından olduğu için ergenlik de bir travmatik süreçtir.⁷⁴ Ergenlik yıllarının en önemli özelliği gerilimli, dalgalı ve dağdağalı olmasıdır. Kişinin fikirlerinde, hal ve hareketlerinde görülen istikrarsızlık bu dönemin en tipik özelliğidir.⁷⁵ Bu dönemin kendine özgü niteliklerinin olması her devirde araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Ergen bu yıllarda iyi-kötü, doğru-yanlış her şeye maruz kalabilir ve bunlardan etkilenebilir.⁷⁶

⁶⁸Talat Parman, **Ergenlik Ya Da Merhaba Hüzün**, 3. Basım, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2008, s. 21

⁶⁹Recep Murat, **Ergenlik Rehberi**, İstanbul, Eşik Yayınları, 2013, s. 12-13

⁷⁰Rasim Bakırcıoğlu, **Ansiklopedik Psikoloji Sözlüğü**, Ankara, Anı yayıncılık, 2006, s. 99

⁷¹M. Ali Hacı Dehâbâdî, S. Ali Huseynîzâde, **İslami Açıdan Gençlik Psikolojisi**, Çev: Hasan Bedel, İstanbul, el-Mustafa Yayınları, 2013, s. 31

⁷²Turgay Gündüz, **İslam, Gençlik ve Din Eğitimi**, Bursa, Düşünce Kitabevi Yayınları, 2002, s. 108

⁷³Gündüz, a.g.e., s. 138

⁷⁴Talat Parman, **Ergenliğin Yüzleri**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2010, s. 31-32

⁷⁵Aydın, a.g.e., s. 172

⁷⁶Bekir Kocadaş, Özge Özgür, Mahmut Özbek, **Gençlik ve Şiddet**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2010, s. 37

Platon, ergenlik çağını ‘ruhsal sarhoşluk’ olarak ifade etmiştir. Aristo, ergenleri umursamaz varlıklar olarak tenkit etmiştir. Sokrates hayattayken sürekli gençlerle ilgilenmesine rağmen mezar taşına gençleri takbih eden yazılar yazdırmıştır. Mezar taşında gençlerin asi olduğu, kendilerinden büyüklere karşı saygılarının kalmadığı, tembel oldukları, şatafatı sevdikleri, hal ve hareketlerinin kötü ve acımasız olduğu yazılıdır.⁷⁷ Hall, çocukları henüz tam uygarlaşmamış, yarı uygar insan olarak tanımlar. Ona göre kişi, ancak ergenliğe girdiği zaman insan soyunun bir parçası olarak kabul edilir.⁷⁸

1.3.1. Ergenlik Dönemleri

Ergenlik döneminin mutlak çizgileri yoktur. Kendi içindeki birtakım niteliklerden dolayı farklı evrelere ayrılır. Bunlar; başlangıç, orta ve son dönem ergenliğidir.⁷⁹

1.3.1.1. Başlangıç Dönemi Ergenliği

Başlangıç dönemi ergenliği, erkeklerin 15-17, kızların 13-15 yaş aralığını içine alır. Bu aşama beraberinde dinen mükellefiyeti de getirir.⁸⁰ İslami kaynaklarda kişinin buluş çağına girmesine akıl-baliğ olma denir. Akıl, insanın bilişsel anlamda olumlu değişimini ifade ederken baliğ olma ise insanın fiziksel olarak değişimi ve olgunlaşmasını ifade eder.⁸¹ Kişi artık fiziken çocuksu olmaktan çıkmıştır ancak erişkin gibi de değildir. Çocukça tavırlar ve yetişkin davranışları arasında bocalar.⁸² Bu dönemin, anne karnını saymazsak bedensel farklılaşmanın en fazla olduğu süreç olduğu bilinmektedir.

1.3.1.2. Orta Dönem Ergenliği

Orta dönem ergenliği, erkeklerin 17-19, kızların 15-18 yaş aralığını içine alır. Bedensel gelişme bu aşamada yavaşlar.⁸³

⁷⁷Aysel Ekşi, **Çocuk, Genç, Ana Babalar**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1990, s. 101-107

⁷⁸Ekşi, a.g.e., s. 101

⁷⁹Murat, a.g.e., s. 14-15

⁸⁰Murat, a.g.e., s. 15

⁸¹Şentürk, a.g.e., s. 94

⁸²Z. Fulya Temel, Ayşe B. Aksoy, **Ergen ve Gelişimi**, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2001, s. 10

⁸³Murat, a.g.e., s. 16

1.3.1.3. Son Dönem Ergenliği

Son dönem ergenliği, erkeklerin 19-21, kızların 18-20 yaş aralığını içine alır. Ergenliğin verdiği krizler, tutarsızlıklar azalır, daha ağırbaşlı davranışlar sergilenir.⁸⁴ Bedensel farklılaşma sona erer. Kişi, kabiliyetlerinin ayırdığına vardığı için şahsına uygun bir hayat tarzı belirlemede daha yürekli davranır.⁸⁵ Memleketimizde bu yaşlar özellikle köylerde evlilik yaşının geldiğini haber verir. Erkeğin askere gitmemesi veya bir iş edinmemesi onun evliliğe hazır olmadığını gösterir. Fakat kızlar için durum böyle değildir. Kızlar şayet okuyacaklarsa evlilikleri gecikebilmekte, yirmili yaşlara geldiğinde ise hem ebeveyni hem de kendisi evde kaldığını düşünerek tedirgin olabilmektedir.⁸⁶

1.3.2. Ergenlik Döneminin Gelişim Aşamaları

1.3.2.1. Ergenlerde Bedensel (Fiziksel) Gelişim

Erinlik, Latince pubertas sözcüğünden gelir ve erişkin anlamındadır. Genel anlamda çocukluktan erişkinliğe adım atan kız ve erkeklerin büyürken geçirdikleri tüm bedensel değişiklikleri ifade eder.⁸⁷ Erinlik, ergenlik döneminin ilk yıllarını kapsar ve bu dönem ani değişikliklere sahne olur.⁸⁸

Parman, ergenlik döneminde ilk olarak vücudun bazı bölümlerinin daha sonra ise tamamının büyüdüğünü, büyüme sürecinde vücudun parçaları arasındaki bağıntının aynı kalmadığını ifade eder. Hormonal problemler, ergenlik akneleri, saç derisindeki yağlanmalar, adet görme ön ergenliğin belirtileridir. Ergenler beden bu şekilde değişimini istemezler ve bu durum gayri ihtiyari gerçekleşir.⁸⁹

Erinlik döneminde dikkat çeken değişimler kilo alımı, boyun uzaması ve cinsi anlamda yetkinlik oluşmasıdır. Boyun uzaması kızlarda 10, erkeklerde 12 yaşından itibaren başlar. Kızlarda ortalama 8 cm'lik uzama olurken bu durum erkeklerde 10 cm'ye kadar çıkabilmektedir. Boyun uzaması ortalama iki yıl sürer. Erinlik

⁸⁴Murat, a.g.e., s. 17-18

⁸⁵Kemal Sayar, Mehmet Dinç, **Psikolojiye Giriş**, 6. Baskı, İstanbul, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2016, s. 124

⁸⁶Şentürk, a.g.e., s. 96

⁸⁷Laurence Steinberg, **Ergenlik**, Çev: Hülya Ercan, Ankara, İmge Kitabevi, 2007, s. 40

⁸⁸Aydın, a.g.e., s. 172

⁸⁹Parman, a.g.e., s. 17-18

döneminin başlarında kızlar erkeklere nazaran daha uzundur. Ancak erkekler aradan geçen birkaç yılın sonunda kızları boyca geçerler. Kilo alımı konusunda da aynı şey söylenebilir. Kızlar erinlik döneminin başlarında kiloca daha ağırken birkaç yıl sonra erkekler kiloca daha ağır basmaktadırlar. Erinlik döneminde erkeklerde görülen değişiklikler; bıyık ve sakal oluşumu, koltuk altı ve cinsel organda kıllanma, ses değişimi vb. şeklindedir. Kızlarda görülen değişiklikler ise; cinsel organda ve koltuk altında kıllanma, göğüslerin olgunlaşıp büyümesi, aybaşı halinin görülmesi vb. şeklindedir.⁹⁰

Kulaksızoğlu, ilk olarak el ve ayaklarda büyümenin görüldüğünü, sonra kolların uzamaya başladığını, bu istikrarsız büyümenin ergenin davranışlarını ve vücudunu istediği şekilde yönlendirmesine mâni olduğunu ifade eder. Suratta dengesiz büyüme olur. Burun büyüdükçe suratta orantılı olmayan bir görünüş olur. Hem bedendeki hem de yüzdeki bu dengesiz değişim ergen için endişe vericidir.⁹¹

Yörükoğlu, ergenlerin vücut değişiminin süratli bir biçimde olmasına farklı reaksiyonlar gösterebildiğini, bazılarının farklılaşan bedeninden son derece memnun olduğunu, bazılarının ise bu değişimi yadırgadığını, şişmanlayan, aşırı zayıf ya da kısa boylu olan ergenlerin bu duruma üzüldüğünü ifade eder. Geçmişten günümüze kısa boylu olmak kişinin kendisinin hoş karşılamadığı ve toplum içinde kendine olan güvenini alaşağı eden bir durumdur. Kızlar için yüzde çıkan sivilceler beğenilmemeye sebep olacağından aşağılık kompleksi oluştururken, erkeklerde bıyık ve sakalın çıkması erilliği ispatlayacağından iftihar kaynağıdır.⁹²

1.3.2.2.Ergenlerde Cinsel Gelişim

Kulaksızoğlu, ergenlik döneminden aşağı yukarı bir buçuk sene önce kişide cinsî anlamda farklılıklar gözlendiğini, bu farklılıkların kız çocuklarında 10, erkek çocuklarında 11-12 yaşlarında görüldüğünü ifade eder. Bu yaşlarda kızlar erkeklere, erkekler de kızlara ilgi duyar ve kişi hangi cinsiyetteyse o cinsiyetin özelliklerini üzerinde görmek ister. Bu dönemde kişide eskisinden daha çok yemek yeme isteği görülür. Cinsî uyanma ise ergenin büyüme ve gelişimini tamamladığında otomatikman ortaya çıkar. Cinsî gelişim; esas cinsel gelişmeler ve ilave cinsel

⁹⁰Aydın, a.g.e., s. 173-174

⁹¹Kulaksızoğlu, a.g.e., s. 21

⁹²Atalay Yörükoğlu, **Gençlik Çağı**, 6. Baskı, İstanbul, Özgür Yayın Dağıtım, 1989, s. 36-37

gelişmeler şeklinde olur. Esas cinsel gelişmeler, ergenin tenasül uzvundaki farklılıkları kapsar. İlave cinsel gelişmeler ise, ergenin geçirdiği fiziki değişim, sesin çatallaşması veya kalınlaşması, terleme, sakal-bıyığın çıkması, bedenin bazı bölümlerinin tüylenmesi, cinsi düşler görme, özel beden kokusunun ortaya çıkması bu tür cinsel gelişmenin özelliklerindendir.⁹³

Yaşları aynı olan kişilerin farklı zamanlarda cinsi olgunluğa ulaşmasının altında genetik, hormonlar, gencin yaşamını idame ettirdiği bölgenin iklimi gibi nedenler yatmaktadır. Yaşıtlarından önce cinsi olgunluğa erişen ergenin erken olgunlaştığı, yaşıtlarından sonra olgunlaşan ergenin ise geç olgunlaştığı ifade edilir. Erken olgunlaşan kızlar çocukluğunu yaşayamadan toplumun kendilerinden beklediği ağırbaşlılığı gösterme ve yükledikleri mesuliyeti yerine getirme zorunluluğu hissederler. Bu beklentiler kız için güç bir durumdur. Erken olgunlaşma kız için sıkıntıyı ifade ederken erkekler için bir üstünlük göstergesidir. Arkadaş gruplarına katılma ve ön planda olma noktasında şanslıdırlar. Geç olgunlaşan ergenler yaşıtlarına göre daha zayıf göründüklerinden etraftaki insanlar tarafından sürekli yardıma ihtiyacı olan biri gibi görünürler. Bu ergenler de geç olgunlaşmaktan dolayı kendilerini mutsuz hissederler. Arkadaş edinmede zorluk çeken ergenin özgüveni de zayıflar.⁹⁴

Kulaksızoğlu, çocukların ergenlikten önce bedenlerindeki farklılıklara dikkat kesildiğini ve cinsel meselelere alaka duymaya başladığını ifade eder. Çocuk henüz cinsel olgunluğa ulaşmadan annesi ve babası tarafından bilgilendirilmelidir. Bu ön bilgi çocuğun ruhsal ve fiziksel açıdan pozitif yönde ilerlemesi için gereklidir. Ankara’da 13.665 kız ergen üstünde yapılan bir çalışmada kızların çoğunun regl olduğunu gördüğünde bunun ne anlama geldiğini bilmedikleri tespit edilmiştir. Eğer çocuklara bu bilgiler, çocuğun en yakını olan ailesi tarafından verilmezse çocuk yalan yanlış kanallardan ve arkadaş ortamından sağlıklı bir biçimde öğrenecektir. Liselerde rehberlik servisi kanalıyla ya da biyoloji dersinde cinsel eğitim en doğru şekilde verilebilir.⁹⁵

⁹³Adnan Kulaksızoğlu, **Ergenlik Psikolojisi**, 18. Basım, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2016, s. 45-49

⁹⁴Kulaksızoğlu, **Ergenlik Psikolojisi**, s. 52-54

⁹⁵Kulaksızoğlu, **Ergenlik Psikolojisi**, s. 54-57

Türkiye’de Köknel’in yaptığı bir çalışmaya göre ergenlerin %35’i akranlarından, %15’i ebeveyninden, %20’si çeşitli neşriyattan, %8’i okuldan, %7’si farklı alanlardan ilk kez cinsel konular hakkında malumat edinmiştir. Ünlüoğlu, sosyoekonomik seviyesi yüksek olan ailelerin çocuklarının gittiği Ankara Koleji ile sosyoekonomik seviyesi vasat olan ailelerin çocuklarının gittiği Mustafa Kemal Lisesi’ni mukayese etmiştir. Ankara Koleji’nde okuyan kız öğrencilerin %28,8’i, Mustafa Kemal Lisesi’ne giden kız öğrencilerin %35,9’unun cinsel meseleler hakkında yeterli bilgilerinin olmadığı ortaya çıkmıştır.⁹⁶

Bir öğrenciye arkadaşı tarafından ilk defa regl olanların hamile kaldığı şeklindeki yanlış ve sağlıklı bilgi verildiğinde öğrenci ilk regl olduğunda okula üç gün boyunca korkudan gidemediğini söylemiştir. Yine pek çok kız ergen ilk kez regl olduğunda annesi tarafından erken regl olduğu gerekçesiyle tartaklanmış ve paylanmıştır.⁹⁷ Ekşi, ebeveyni, bilhassa annesi tarafından ergenlik hakkında bilgilendirilmemiş kızlarda ürkeklik, korku, itimatsızlık, mahcubiyet gibi hislerin ortaya çıktığını ifade eder.⁹⁸

Tarhan, ergenlikte kişinin malumatı olmadığı konular hakkında bilgi edinirken yaptıklarının sonucunu düşünmediğini ve ergenlikte yaşanan en büyük problemin enstest olduğunu ifade eder ve birtakım tavsiyelerde bulunur: Çocuklar en geç ilkökul çağına geldiklerinde ebeveyniyle aynı odada kalmamalı, 7 yaş itibariyle de kız ve erkek kardeşlerin yatağı ayrılmalı ve onların farklı cinsiyete sahip oldukları hissettirilmelidir. Ebeveynin aile içi normal olmayan problemleri yaşamadan önlem alması gerekir, tedbir alınmadığında bu durum aile içi yasak ilişkilere zemin hazırlar. Psikolojisi bozuk yetişkinlere bakıldığında küçükken cinsel istismara maruz kaldıkları tespit edilmiştir. Batı’nın en mühim problemi budur.⁹⁹

Kulaksızoğlu, ergenlerde cinsel olgunlaşma beraberinde cinsel uzuvlarla ilgili endişe, arzuları doyurma, homoseksüellik, kızlarda regl öncesi ve regl esnasında sızlanmalar, ergen gebeliği, bazı normal olmayan cinsel davranışlar gibi birtakım problemleri de getirir.¹⁰⁰

⁹⁶Ekşi, a.g.e., s. 139

⁹⁷Abdurrahman Döner, **Ergenlik Dönemi Yol Haritası**, İzmir, Gül Yurdu Yayınları, 2006, s. 82

⁹⁸Ekşi, a.g.e., s. 235

⁹⁹Tarhan, a.g.m., s. 508

¹⁰⁰Kulaksızoğlu, Ergenlik Psikolojisi, s. 58-61

Cinsiyet rolü, kişiye yaşadığı toplum içerisinde nasıl muhakeme etmesi gerektiğini empoze eder. Ebeveynin daha bebekleri dünyaya gelmeden bebeği kız doğacaksa pembe elbiseler, erkek doğacaksa mavi elbiseler alması ya da kızlara bebek, erkeklere araba, silah gibi oyuncaklar alması buna örnek verilebilir.¹⁰¹ Eser (2008), Elazığ’da 4-6 yaş anaokuluna giden 150 öğrenci ve bu öğrencilerin ebeveyni olan 300 veliye anne-babanın çocuğun cinsel kimlik gelişimine yönelik tutumlarının çocukların cinsel kimlik gelişimine etkisini tespit etmek amacıyla anket uygulamıştır. Elde edilen bulgular neticesinde çocukların tamamının cinsiyet farklılığının ortaya çıktığı oyunları tercih ettiği, kendi cinsiyetlerine uygun elbiseleri istedikleri, cinsiyete uygun meslekleri bildikleri, oyuncak seçerken cinsiyetlerini dikkate aldıkları sonucu çıkmıştır.¹⁰²

Cirhinlioğlu, çoğunlukla aile ve çevrenin kız çocuklarına oğullarına davrandığı gibi davranmadığını, neredeyse tüm toplumlarda kızlara söz dinleme, asi davranmama, mesuliyet alma gibi öğütler, erkeklere ise özgür, özgüven sahibi olma, yönetme gibi öğütlerin verildiğini ifade eder. İnsan olsun, hayvan olsun erkek cinsiyetinin daha baskın olduğu görülmüştür. Çocuklukta kızların daha iyiliksever, arkadaş edinmeye daha yatkın ve sosyal olduğu, erkeklerin ise rekabete meyilli ve agresif olduğu saptanmıştır. Yine ilerleyen yıllarda da kızlar bu yönde olumlu tutum sergilerken erkek ise özgür, baskın ve etken bir tutum sergilemektedir. Kadınlar ev ortamına benzer şekilde insanlarla bağ kuracakları öğretmenlik, hemşirelik gibi sorumluluğa ve şefkate dayalı meslekleri tercih ederler. Kadının bu yöndeki olumlu nitelikleri dinin de istediği özelliklerdir. Bundan başka kadınların yetiştirilme tarzı daha tutucu olduğu için kendileri risk almaktan çekinirler. Erkekler ise risk almaya teşvik edilerek büyütülürler. Yapılan bir çalışmada kadın ve dindar olma ile riske girmekten çekinme arasında doğru orantı olduğu görülmüştür.¹⁰³

1.3.2.3. Ergenlerde Bilişsel (Zihinsel) Gelişim

Piaget, soyut işlemsel dönemin 12 yaş itibarıyla başladığını ifade eder. Bu dönemdeki bir çocuk bir problemle başa çıkabilmek için farklı varsayımlar ileri sürer

¹⁰¹Kulaksızoğlu, Ergenlik Psikolojisi, s. 49-50

¹⁰²Müberra Eser, “Ana Babaların Cinsel Kimlik Gelişimiyle İlgili Tutumların Çocuğun Cinsel Kimlik Kazanmasına Etkisi”, **Yüksek Lisans Tezi**, Konya, 2008

¹⁰³Fatma Gül Cirhinlioğlu, **Din Psikolojisi**, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2010, s. 80-81

ve her birini denemekten çekinmez. Artık çocuğun düşünce yapısı ve problemleri çözme tarzı daha tertipli ve soyut hale gelmiştir. Soyut işlemsel döneme giren kişi erişkinlerle karşılıklı olarak duygu, düşünce veya bilgi aktarımı yapabilir. Bu dönemde kişinin sadece zihni yapısı değil, aynı zamanda kişilik ve ahlak anlayışı da değişir. Ufak çocuklar akıl yürütme biçimlerinden sadece tümevarımı kullanırlar. Soyut işlemsel döneme geçince tıpkı yetişkinler gibi hem tümdengelim hem de tümevarımı kullanırlar. Tüm bireyler soyut işlemsel dönemin becerilerini tamamen kazanmış olmayabilir. Batı’da bilimsel düşünce yapısı üzerinde çokça durulmasına rağmen erişkinlerin %60’ının tüm soyut işlemleri gerçekleştirdiği değerlendiriliyor. Bilimsel ve mantıksal düşünce yapısına çok önem verilmeyen toplumlarda bu oran daha gerilerdedir. Bir toplumda doktor, mühendis gibi saygın meslek sahibi insanların olması isteniyorsa soyut işlemsel dönemin özelliklerine dayalı bir eğitim verilmelidir.¹⁰⁴

Aydın, bilişsel gelişmenin dil gelişimini de etkilediğini ifade eder. Genç, ergenlikten önce soyut ve mecaz anlamlı kelimeleri, deyimleri, atasözlerini, bir paragrafın ana düşüncesini ve mizah içeren kelime ya da cümleleri anlayamazken bilişsel gelişmeye bağlı olarak bu durum ergen için anlaşılabilir ve kavranabilir hale gelmiştir.¹⁰⁵

Bilmez, 2010 yılında yaşları 11 ile 16 arasında değişen toplam 890 öğrenciye akıl yürütme testi uygulamıştır. Yapılan analizler neticesinde öğrencilerde yaşa ve cinsiyete bağlı olarak soyut düşüncenin ilerlediği tespit edilmiştir. Erkeklerin, kızlara nazaran daha yüksek soyut düşünce seviyesine ulaştığı görülmüştür. 13, 14, 15 yaşındaki ergenlerin 11 yaşındakine ve 14 yaşındaki ergenin de 13 ve 16 yaşındakilere göre daha yüksek soyut düşünce düzeyinde olduğu görülmüştür.¹⁰⁶

1.3.2.4. Ergenlerde Beyin Gelişimi

Eskiden beynin 10’lu yaşların bitiminde gelişimini tamamladığını ve devamında gelişimin düşüşe geçtiğine inanılırdı. Ancak yeni araştırmalar bu tezi çürütmüştür. Beyin süratli gelişimini 20 yaşına kadar sürdürür. İnsan 20’sinden sonra

¹⁰⁴Doğan Cüceloğlu, **İnsan ve Davranışı**, 3. Basım, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1992, s. 352-353

¹⁰⁵Aydın, a.g.e., s. 179

¹⁰⁶Besime Bilmez, “Bingöl İl Merkezinde Yaşayan 11-16 Yaş Arasındaki Ergenlerin Soyut İşlem Düşünce Düzeylerinin İncelenmesi”, **Yüksek Lisans Tezi**, Ankara, 2010

da beyin olgunlaşması yaşar. Gençlik, beynin hayatı süresince değerlendireceği ve geçerliğini sürdürecektir olan bağlantıların var olduğu kompleks bir aşamadır. Bu aşamada gencin farklı ve sürekli değişen tavırlar sergilemesinin sebebi beynin süratli gelişimidir.¹⁰⁷

Ergen beyinde en süratli gelişim beynin ön kısmında gerçekleşir. Ön beyin özellikleri; bir işte ustalık kazanma, insanların hoş olmayan hal ve hareketlerini düzeltme, program oluşturma, iç gözlem yaparak kendinin farkına varma gibi üst seviyedeki bilişsel faaliyetleri idare eder. Ergenlikte ön beyin hızlı değişir ve gelişir. Ergenliğe adım atıldığı birkaç yılda ön beyinde hücrelerin çoğunlukta olduğu beyin kabuğu kısmının olabilecek en fazla kalınlıkta olduğu ve devamında yaş yirmiye doğru ilerlediğinde de azaldığı tespit edilmiştir. Beyin kabuğunun kalınlaşması durumu kızlarda erkeklere nazaran 1-2 yıl önce olmaktadır. Yirmili yaşlarda kalınlığın azalması kötü bir şey değildir.¹⁰⁸

Beynin gri bölgesi hücrelerin karşılıklı olarak bir diğerine ileti gönderdiği sinaps bağlantılarının fazlaca olduğu bir kısımdır. Ergenlikte sinapsların sayısı çoğalır. Ama ergenlikten sonra azalması 'sinaptik budanma' ile ilgilidir. Sinaptik budanma deneyimle ilişkili olarak lüzumlu bağlantıların muhafaza edilmesini lüzumsuz olanların da yok edilmesine olanak tanır. Sinaptik budanma lazım olmayan sinapsların artırılması anlamına gelir. Sinapslar artırıldıkça lazım olan bağlantılar da dayanıklı hale gelince insanların, başkalarının hayata nasıl baktığını gözlemlemesi gibi kabiliyetleri artar.¹⁰⁹

Canan, gencin beyninin en süratli farklılaşmayı ortaokul ve yükseköğretim arasında geçen süre zarfında yaşadığını ifade eder. Bu süreç gencin bir türlü mana veremediği, zevk alamadığı bir zaman dilimidir. Neden öğrencilerin birçoğunun eğitim yuvalarını sevmediği bu konuya vakıf olduktan sonra anlaşılmaktadır. Yeni bir şey ortaya koymak, bir şeyler üretmek, kabiliyetlerini gün yüzüne çıkarmak isteyen gencin yenilikten uzak bir eğitim müfredatından hoşlanmaması anlaşılır bir durumdur.¹¹⁰

¹⁰⁷Sinan Canan, **Değişen Beynim**, İstanbul, Tuti Kitap-Nefes Yayıncılık, 2015, s. 54

¹⁰⁸Canan, a.g.e., s. 55-56

¹⁰⁹Canan, a.g.e., s. 56-57

¹¹⁰Canan, a.g.e., s. 59

Brizendine, ergen beyninin istikbali muhakeme etme konusunda yeterli olmadığını söyler. Anne-baba ders çalışma konusunda kız çocuklarından ziyade erkek çocuklarından muzdariptir. İnternette neşeli ve hoşça vakit geçirmek varken ders gibi sıkıcı şeylerle vakit kaybetmek onlara saçma gelir. Derslerinden yüksek not alan erkek öğrenciler lise 2 veya 3’te okuyor olsalar bile halâ okulu sevmezler. Kalıp müfredatlar, serüven arayan ve bağımsızlık isteyen ergenler için uygun değildir. Bu sebeple sınıfta dersi kaynatanların %90’ının erkek öğrenciler olmasına hayret etmemek lazım. Yine, erkek öğrencilerin yüksek not alma kapasitesine sahip oldukları halde düşük not aldığı ve en vahimi de bunu önemsemedikleri görülmüştür.¹¹¹

Parman, ergenlerle ilgilenen psikologların, risksiz bir ergenlikten söz edilemeyeceği konusunda fikir birliği ettiğini ifade eder. Zira risk ergene zevk vermekte, zevk duygusuna ek olarak baş kaldırma ve kuralları tanımama da eklenince ortada risk almamak için bir sebep kalmamaktadır. Ergen, riske giriyorum çünkü bundan zevk alıyorum diyerek coşkunun esas olduğuna vurgu yapmaktadır. Hız, kaba kuvvet, tehlike durumları gibi olumsuz içerikli dizi veya filmlerin ergenler arasında rağbet görmesi onları izlerken aldığı zevkle ve coşkuyla ilgilidir.¹¹²

Türk Dil Kurumu, riski “Zarara uğrama tehlikesi” olarak tanımlar.¹¹³ Canan, ergenlerin bir diğer özelliğinin akranlarıyla birlikteyken yetişkinlere kıyasla korkusuzca hareket etmeleridir. Bunun sebebi yetişkinlerin ön beyni gelişimini tamamladığı için korkulacak ya da riskli durumlarda o davranışı men etmeye yönelik ağlar devreye girer. Ergen beyni ise yeni yeni geliştiği için riskli davranışları durdurması mümkün değildir. Beynin ön kısmı gelişimini bitirince genç birey de daha mantıklı davranışlar sergilemeye başlar.¹¹⁴ Brizendine, buna benzer özgürlük ve korkusuzca hareket etme arzusunun erkek maymunlarda da görüldüğünü ifade eder. Yapılan araştırmalar ergenlik dönemindeki maymunların doğup büyüdüğüleri çevresini terk ederek korkusuzca yaşamayı seçtiklerini göstermiştir. Yine bir başka araştırma ergenlerin korkusuzca seçim yapmasının insanoğluna verilmiş güzel bir yardım olduğunu ve ergenin önlemsiz, hevesli tabiatının farklı, yenilikçi düşüncelere

¹¹¹Louann Brizendine, **Erkek Beyni**, Çev: Gül Tonak, İstanbul, Say Yayınları, 2011, s. 58-59

¹¹²Parman, a.g.e., s. 39

¹¹³**Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük**, “Risk”, s. 1659

¹¹⁴Canan, a.g.e., s. 57-58

zemin hazırladığını göstermiştir. Ergenler üzerine yapılan çalışmalarda ergenlerin arkadaşlarıyla birlikteyken daha fazla araç kazası geçirdikleri, bilgisayarda yarış oyunu oynarken daha çok riske girdikleri görülmüştür. Ergenler bu dönemde her şeyi denetimi altında tuttuklarına inanırlar.¹¹⁵ Gençlikte vefat etmiş insanların ölüm sebeplerine bakıldığında yüksek ihtimal ya kendi canlarına kıydıkları ya da trafik kazasına kurban gittikleri tespit edilmiştir.¹¹⁶ Çelen, ergenlerin yetişkinlere kıyasla 20 kez daha fazla trafik kazasına yol açtıklarını ifade eder. Zira onlar otomobili süratli sürmenin nelere yol açacağı hakkında yeterli bir fikre sahip değildir. Yapılan araştırmalarda emniyet kemerini en az takan grubun ergenler olduğu tespit edilmiştir. Ergenlerin tehlike altında olmasının sebebi korku duygusunun yeteri kadar olmamasındandır.¹¹⁷ Yapılan araştırmalar ergenlik aşamasındaki erkeklerin beyindeki haz merkezinin erişkinlere nazaran duygusuz olduğunu göstermiştir. Erin McClure ve arkadaşları ergenlere endişe verici engelli fotoğrafları göstermiş ve beyinlerini incelemişlerdir. Bunun sonucunda ergen beyninin çocuk ve erişkinlere göre daha az tepki verdiği saptanmıştır. Erişkini korkutmaya sebep olan şey, ergeni korkutmak şöyle dursun sadece rahatsız etmiştir.¹¹⁸

Yılmaz, 2000 yılında yaptığı çalışmasında, ailelerde eğitim ve ekonomik seviyenin artması ebeveynin çocuğuna karşı daha toleranslı davranmasıyla doğru orantılı olduğunu, tolere etme seviyesinin yükselmesi ebeveynin daha az ceza vermesine yol açtığı için ergenlerin daha fazla risk almaya yönelik davranışları sergilediğini ifade etmektedir.¹¹⁹ Değerli, 2015 yılında Trabzon'da ortaöğretim kurumlarında öğrenim görmekte olan 542'si kız, 578'i erkek olmak üzere toplam 1120 ergene anket uygulamıştır. Elde edilen bulgular neticesinde kendine zarar veren ergenlerin, kendine zarar vermeyenlere nazaran daha riskli davranışlar sergiledikleri tespit edilmiştir.¹²⁰ Erel, 2013'te Türkiye'deki 24 farklı şehirden 740'ı kadın 362'si erkek olmak üzere toplam 1102 üniversite öğrencisiyle yaptığı çalışma sonucunda

¹¹⁵Brizendine, a.g.e., s. 70-71

¹¹⁶Döner, a.g.e., s. 36

¹¹⁷Nermin Çelen, **Ergenlik ve Genç Yetişkinlik**, 2. Basım, İstanbul, Papatya Yayıncılık Eğitim, 2011, s. 61

¹¹⁸Brizendine, a.g.e., s. 60-61

¹¹⁹Türkan Yılmaz, "Ergenlerde Risk Alma Davranışlarının İncelenmesi" **Yüksek Lisans Tezi**, İzmir, 2000

¹²⁰Fatma İrem Değerli, "Ergenlerde Kendine Zarar Verme Davranışının Risk Alma Davranışı Ve Algılanan Sosyal Destek Açısından İncelenmesi", **Yüksek Lisans Tezi**, Trabzon, 2015

cinsiyet göz önünde bulundurularak değerlendirildiğinde erkeklerin süratli otomobil kullanma, araç kullanırken emniyet kemeri takmama, alkol kullandıktan sonra araba sürme, aşırı sigara tüketme, kavgaya karışma, kavga ederken yara alma, edilen kavgalarda polis çağırılması, gecelik ilişki gibi risk barındıran davranışlarda bulunma düzeyinin kadınlarınkine göre daha yüksek olduğu saptanmıştır. Çocukken istismara uğrayan öğrencilerin uğramayanlara göre risk almaya meyilli ve dürtüsellik daha yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir.¹²¹

1.3.2.5. Ergenlerde Sosyal Gelişim

Ergenlerin sosyal gelişimi, içerisinde aile, arkadaşlar, okul, şahsiyet gibi konuları barındırır. Ergenin, erinlik sürecinin başlamasıyla bencilce düşünmesi, arkadaşlarıyla olan etkileşimi, özgür olma isteği ailesiyle olan bağıni etkileyecektir. Ergen, anne-babasının kendisinden gerçekleşmesini beklediği şeyler için hemen kabul etmeyip çeşitli sorgulamalarda bulunacaktır. Ergenin özgür olma arzusu sağlıklı ailelerde kendisine bir konu hakkında fikri sorularak tıpkı yetişkin bir birey gibi davranıldığında çok kolay çözümlenecektir. Ancak pek de sağlıklı olmayan aile ortamında ergenin özgür olma isteğine zor kullanarak onu çeşitli sınırlamalarla pasifize etmeye çalışmak ergenin ebeveyninden soğumasına sebep olacaktır. Ergen, ebeveynine bağımlı olduğu zaman değil, bağılı olduğunda daha sağlıklı bir kişilik geliştirecektir. Ergenin sosyal gelişimi içerisinde kardeşleriyle olan ilişkisi de yer almaktadır. Ergenlik döneminde kardeşler arasında çatışmalar görülebilir. Bu duruma ebeveynin çocuklara olan yaklaşımı ya da çocuklar arasındaki yaş farkı sebep olabilir. Bu çatışmalar saldırı şeklinde kendini gösterdiği gibi üstü kapalı bir biçimde tabiri caizse kardeşin açığını yakalama şeklinde de görülebilir. Büyük çocuklar daha ağırbaşlı, hoşgörülü, agresif olmayan, sakin bir yapıdadır. Ortanca çocuklar daha uysal ve uzlaşmaya yatkın tiplerdir. Küçük çocuklar ise aileden en fazla müsamahayı görenler olarak kabul edilirler.¹²²

Yapılan çalışmalarda ergenlik çağındaki erkeklerin en fazla babalarıyla, kızların ise anneleriyle tartışıp zıtlıştığı tespit edilmiştir.¹²³ Nesil çatışması geçmişte

¹²¹Özge Erel, “Üniversite Öğrencilerinde Dürtüsellik, Riskli Davranışlar Ve İstismar Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, **Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2013

¹²²Aydın, a.g.e., s. 183-190

¹²³Atilla Büyükgebiz, **Ergenlik**, İstanbul, Deva Yayıncılık, 2014, s. 109

de günümüzde de hep olmuştur. Eski Mısır'da yüzyıllar öncesine ait papirüslerde bununla ilgili malumat vardır. Tarhan, bu çatışmanın normal olduğunu ve toplumun hızlı bir şekilde yol almasına olanak sağladığını ifade eder. Gencin ebeveyninin küçüklüğünü dikkate alacak olursak onların yeterli olanakları olmadığı için bu ailenin üyeleri birbirinden farklı düşünebilir. Ev ortamında tam bir sükûnet ve emniyet inşa etmek istenirse bu yol hem ergenin hem de ebeveynin akl-ı selim düşünme ve davranışından geçer.¹²⁴

Amerika'da bulunan Nebraska Üniversitesi'nde aileleri baz alan bir çalışma yapılmış ve mutlu olduğu saptanmış ailelerde üç müşterek özellik görülmüştür. Birincisi, aile üyelerinin birlikte vakit geçirmesi, birlikte yemek yemesi, birlikte seyahate çıkması gibi aktiviteler. İkincisi, aile üyelerinin birbirine kalp kırıcı, tenkit edici ve aşağılayıcı cümleler kurmak yerine onur verici, destekleyici cümleler kurması. Üçüncüsü ise, aile üyelerinin birlikte muntazaman kiliseye gitmesi. Bu üç özellikten aile üyelerinin müşterek paylaşımlarının olduğunu ve hayata aynı pencereden baktıkları görülmektedir.¹²⁵

Odağ, ergenin ergenlik döneminde ailesine en fazla ihtiyaç duyduğu bir zamanda olmasına rağmen onlardan uzak durmayı tercih ettiğini ifade eder. Özgür olma duygusu aileye galip gelir. Aileye sıkı bir bağla bağlanmak onlara korku verir.¹²⁶ Gündüz, ergenin özgür olma arzusunun avarelik olarak algılanmaması gerektiğini ifade eder. Hastalıklı olmayan bir özgürlük isteği ancak ona kendisini doğru anlatma fırsatı vermekle mümkün olur. Özgürlük hissini negatif cihette etkileyen durum, ergenin kendi isteğiyle kararlarını vermesini engelleyen, iradesini kullanacağı bir sahayı çok gören baskıcı zihniyettir.¹²⁷

Ergenin ebeveyn bağımlılığından koparak özgürleşmesi için bazı adımlar atılmalıdır. Örneğin ergenin çoğalan gereksinimlerini baz alarak para konusunda cömertçe davranmak ve ihtiyaçlarını bizzat kendisine aldırarak. Ergen ilk etapta bu parayı gereksiz denebilecek şeylere harcayarak tüketebilir. Ama ilerleyen zamanlarda parasını idareli kullanmayı öğrenecektir. Pek çok ebeveyn çocuklarının maddi sıkıntı

¹²⁴Nevzat Tarhan, **Var mı Beni Anlamak İsteyen**, 3. Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010, s. 29

¹²⁵Tarhan, a.g.e., s. 29-30

¹²⁶Celal Odağ, **Ergenler**, 2. Baskı, İzmir, Odağ Psikanaliz ve Psikoterapi Eğitim Hizmetleri Org. Ltd. Şti. Yayınları, 2008, s. 71

¹²⁷Turgay Gündüz, "Ergenlik Dönemi Din Eğitimi", **Etkili Din Öğretimi**, 3. Baskı, İstanbul, 2010, s. 87

çekmesini arzulamaz. Ancak çocuğa paranın nasıl harcanması gerektiği uygulamada öğretilmezse zamanlı zamansız ufak bir çocuk gibi para istekleri baş gösterir. Bu durum da çocukluk sürecini gereğinden fazla uzatır.¹²⁸

Ebeveynin denetimi elden bırakmayarak aşırı koruyucu bir zihniyetle çocuğunu yetiştirmesi onun psiko-sosyal ahengini zedeler. Ergen bazen itimat ettiği aile ortamından uzaklaşmalı, farklı ortam ve fikirleri deneyimlemelidir. Bu deneyim ona dinî kişiliğini toplum içinde yeniden revize etmesine olanak tanır. Öte yandan anne babanın kendi arasında çatışma yaşaması ergenle ebeveyni arasındaki ahengi negatif yönde etkileyecektir. Ergenin, ebeveyninin çekişmesine tanıklık etmesi onlara itimadını engelleyecektir. En fenası da ebeveynin kendi aralarındaki kavgayı çocuğun önünde yapmaktan çekinmemeleri, hatta çocuğa birbirlerinin beğenmedikleri yönlerini sızlanmaları, ona kendisinden yana olmak şartıyla para vermeleri ergenlerde şahsiyet zedelenmesine sebep olur. Bu vahim tablo ebeveynin aile ortamında çocuğuna dinî eğitim vermesini de engeller.¹²⁹

Cüceloğlu, ergenlik döneminde ergenin tek desteğinin arkadaşları olduğunu söyler. Akranların ergenin üzerindeki tesiri hemen hemen ailenin tesiri kadardır, hatta daha fazla bile olabilmektedir.¹³⁰ Habitat Derneği'nin yapmış olduğu bir saha araştırmasından elde edilen bulgulara göre gençlerin %90'ının arkadaş ve ailelerinden sosyal ve duygusal yardım aldıkları tespit edilmiştir.¹³¹ Ergen önce kendi cinsiyle arkadaş grubu kurar. Karşı cinsten olanlara karşı negatif bir tutum ve davranış söz konusudur. Fakat ergenliğin ortalarında ve bitiminde karşı cinsle arkadaşlık kurma isteği olur.¹³² Akers'e göre ergenlik sürecinde kişide görülen istenmeyen hareketlerin menşei, edindiği arkadaş çevresinin sonucudur. Onlarla bir arada olup toplumsal olarak itibar görmesi ergen için oldukça önemlidir.¹³³ Kopya alma-vermenin ve bir bahçeye izinsiz girip oradaki meyveleri yemenin doğru

¹²⁸Luella Cole, John J. B. Morgan, **Çocukluk ve Gençlik Psikolojisi**, Çev: Belkıs Halim Vassaf, 2. Basım, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1975, s. 218-219

¹²⁹Bünyamin Solmaz, Adem Şahin, "Ergenlerde Dindarlık ve Sosyal Benlik", **Marife**, Yaz 2012, s. 153

¹³⁰Cüceloğlu, a.g.e., s. 360

¹³¹Emre Erdoğan, Türkiye'de Gençlerin İyi Olma Hali, Çevrimiçi: <http://habitatdernegi.org/wp-content/uploads/turkiye-de-genclerin-iyi-olma-hali-raporu.pdf>, 09.09.2018

¹³²Özcan Köknal, **Türk Toplumunda Bugünün Gençliği**, İstanbul, Bozak Matbaası, 1970, s. 70-72

¹³³Filiz Orhan, Abdullah Dağcı, "Ergenlikte Dini Kimliğin İnşası: Sosyal Öğrenme Kuramı Açısından Bir Değerlendirme", **Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Gümüşhane, Cilt: 4, Sayı: 7, Gümüşhane, 2015/4, s. 120

olmadığını da bilse onlar tarafından dışlanmamak için yapar. Zira oyunbozanlık arkadaşlar arasında affedilmeyecek bir cürümdür. Kendisine yüreksiz ve korkak lakabının takılması, üstünde tahakküme sebep olur. Bu sebeple onaylamadığı pek çok davranışı gruptan kovulmamak için yapmak zorunda kalır.¹³⁴

Ergen, etrafını gözlemleyerek kendisine örnek alacak modeller arar. Bu, sevdiği bir sanatçı, sporcu veya öğretmeni olabildiği gibi aile üyelerinden biri de olabilir. Ergen, model alacağı kişiyi iyi seçmelidir.¹³⁵ Ayrıca kendilerinin örnek alındığı bireyler, davranışlarının ergenler tarafından dikkatle izlendiğinden ve örnek alındığından habersiz olmamalı, bunu göz ardı etmemelidir.¹³⁶

Dinçer, 2008 yılında Ankara’da liselerin ikinci sınıfına devam eden sosyoekonomik seviyesi düşük 150 öğrenci ile sosyoekonomik seviyesi yüksek 150 öğrenci olmak üzere toplam 300 ergene anket uygulamıştır. Elde edilen bulgular sosyoekonomik seviyenin ebeveyn tutumlarını ve ergenlerin arkadaşlık bağlarını etkilediğini ortaya çıkarmıştır. Sosyoekonomik seviye yükseldikçe ebeveyn çocuklarına daha hoşgörülü yaklaşmakta, ilişkilerin saygı ve sevgi çerçevesinde yürütüldüğü bir ortam sunmakta dolayısıyla olumlu sosyal ilişkilere zemin hazırlamaktadır. Böylelikle ergenin de arkadaşlarıyla olumlu ve sağlıklı ilişkiler kurmada zorluk çekmediği düşünülmektedir.¹³⁷

Kılavuz, 2015’te Niğde ili Çamardı ilçesinde bulunan ortaokul öğrencilerinin arkadaş seçiminde hangi etmenlerin rol oynadığını tespit etmek için 301 öğrenciye anket uygulamıştır. Yapılan analizler sonucunda öğrenciler, arkadaş seçiminde iyi, doğru ve güvenilir olma özelliklerini aradıklarını ve %60 oranında ebeveynlerinin kendilerinin edindiği arkadaşlara müdahalede bulunduklarını ifade etmişlerdir.¹³⁸

Atmaca, 2017 yılında İstanbul ili Avcılar ilçesinde bulunan ortaokulların 7. ve 8. sınıflarında öğrenim gören ergenlerin öz saygılarını arkadaşlık ilişkileri açısından incelemek amacıyla 320 öğrenciye anket uygulamıştır. Elde edilen

¹³⁴Gündüz, a.g.m., s. 94

¹³⁵ Murat, a.g.e., s. 39

¹³⁶Orhan, Dağcı, a.g.m., s. 121

¹³⁷Burcu Dinçer, “Alt Ve Üst Sosyo-Ekonomik Düzeyde Lise İkinci Sınıfa Devam Eden Ergenlerin Anne Baba Tutumlarını Algılamaları İle Arkadaşlık İlişkilerinin İncelenmesi”, **Yüksek Lisans Tezi**, Ankara, 2008

¹³⁸Fırat Kılavuz, “Ortaokul 6. 7. Ve 8. Sınıf Öğrencilerin Arkadaşlık Hakkındaki Tutumları Ve Arkadaş Seçimlerini Etkileyen Etmenler”, **Yüksek Lisans Tezi**, Niğde, 2015

bulgular neticesinde öğrencilerin kendisine uygun özellikleri olan, güvenilir, sır saklayabilen, başarılı arkadaşları yeğledikleri tespit edilmiştir. Yine öğrencilerin tamamına yakını ebeveynlerinin, kendi arkadaşlarına karıştığını ifade ederken cinsiyet açısından bakıldığında ailelerin kızlara erkeklere nazaran daha fazla karıştığı sonucu çıkmıştır. Karışılan konu, kiminle nereye gidildiği ve karşı cinsle olan arkadaşlık ilişkisidir. Ebeveynin, arkadaşlıklara karışmaması durumunda öğrencilerin özsaygılarının arttığı saptanmıştır.¹³⁹

Yılmaz, 2018’de Beyşehir’de ortaokul öğrencilerinin kendilerine yönelik ebeveyn tutumları ile algıladıkları benlik saygılarının araştırılması için 12-14 yaş arasındaki 362 öğrenciye anket uygulamıştır. Elde edilen bulgular sonucunda tek çocuğa sahip aileler çocuklarına karşı son derece müsamahakâr davranırken çocuk sayısının fazla olduğu ailelerde ise ebeveyn, çocuklarına baskıcı davranmaktadır. Bunun sebebi ailedeki kişi sayısı arttıkça evdeki ahengin bozulması ve ebeveynin sabır gösterememesidir. Bununla birlikte ebeveyn evin en küçük çocuğunun üzerine titirmektedir. Bu da en büyük çocukta çektikleri acemilik, yaptıkları yanlışlar ve onun sebep olduğu gerilimden en küçük çocukta tecrübeler sayesinde eser kalmaması şeklinde açıklanabilir. Bu araştırmanın bir diğer sonucu ise demokratik aile yapısında büyüyen ergenlerin benlik saygısında artış tespit edilmiştir. Baskının hüküm sürdüğü ve koruyucu aile yapısında ise ergenlerde benlik saygısının azaldığı saptanmıştır.¹⁴⁰

Yukarıda yapılan araştırmalardan ailelerin çocuklarına en fazla arkadaş seçimi konusunda müdahale ettiği anlaşılmaktadır. Hoşgörülü bir aile ortamında yetişen çocuğun özsaygısında artış görülmekte ve sahip olduğu özsaygı, sosyal çevresiyle ilişkisini de olumlu anlamda etkilemektedir.

1.3.2.6. Ergenlerde Duygusal Gelişim

Bühler, bireyin hal ve davranışlarının 12-17 yaşları arasında olumludan olumsuzla yönelik bir seyir gösterdiğini ifade eder. Çocuk 8-12 yaşları arasında psikolojik olarak dengeli ve bedensel olarak da iyidir. Çünkü çocuğun fiziksel olarak iyi olması demek aynı zamanda psikolojisinin de iyi olması anlamına gelir. Ama

¹³⁹Mehmet Atmaca, “Ergenlerin Benlik Saygılarının Arkadaşlık İlişkileriyle İlgili Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi: Avcılar Örneği”, **Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2017

¹⁴⁰Kübra Yılmaz, “Anne Baba Tutumlarının Ergenlerde Benlik Saygısına Etkisi”, **Yüksek Lisans Tezi**, Konya, 2018

ergenlik dönemiyle hormonların varlığının fark edilmesi çocukluk dönemindeki uyuma olumsuz anlamda etki eder. Bunun neticesinde krizler ortaya çıkar. Fakat kız ve erkekte farklı şekillerde görülür. 10-12 yaş arasındaki kız ve erkeklerin ilgi duydukları aktiviteler hemen hemen aynıdır. Ama yaşları 13-16 arasında olunca ilgi duydukları şeyler de değişir. Eskiden olduğu gibi sosyalleşmek istemezler. Yalnızlığı isterler, denileni yapmazlar. Kızlar âtil ve üşengeç olurken erkekler söz konusu olursa aktif ve hareketli olurlar. Bu evreye olumsuz devir denir. Ergenlikle beraber uyanan hisler, ergeni çalışmaktan alıkoyar. Kişinin enerjisini yok eder. Ergen zihninde canlandığı hayallere doğru yelken açar ve kurduğu hayallerden zevk alır. Bu çağda bazı ergenler başarısızlığı tadınca veya hayal kırıklığına uğrayınca intihara meyledebilir.¹⁴¹ Yüksel, 2016 yılında Düzce’de 10-18 yaş aralığındaki ergenleri intihara meylettiren sebepleri tetkik etmek ve intihara karşı ne gibi önlemlerin alınması gerektiği konusunda araştırma yapmak amacıyla 52 kişiye anket uygulamıştır. Yapılan analizler sonucunda akademik başarısızlık, ebeveyn ile anlaşamama, yakınların ölümü, depresyon, sonunu düşünmeden harekete geçme gibi etmenler ergenleri intihara yöneltmektedir. Anket uygulanan 52 kişiden 33 kişinin okul derslerinde başarısız olduğu saptanmıştır. Akademik başarısızlık, okula devam etmede isteksizlik oluşturmakta ve böylece öğrenci de eğitimini yarıda kesmektedir. Okul bırakma da intihara meylettiren etmenlerden biridir.¹⁴²

Ergenlik döneminin aşamaları göz önüne alındığında bu konu üzerine çalışan kişiler, ergenlerin 12-15 yaş aralığını menfi bir aşama olarak görmektedir. Krizlerin ve çatışmaların damgasını vurduğu aşamadan sonra gelen 16-21 yaş aralığı ise müspet bir aşama olarak görülmektedir.¹⁴³

Adler, ergenlerin kendilerini toplumdan yalıtıldığını, bu nedenle diğer insanların neredeyse onların kendilerine has kanunlarının ve hayat tarzlarının olduğunu düşündüklerini ifade eder. Almanya’da ergenlik çağındaki gençlerin oluşturduğu teşkilatlar vardır. Bu teşkilatlar sosyal çevrenin genişlemesi adına

¹⁴¹Charlotte Bühler, **Çocukluk ve Gençlik Psikolojisi**, Çev: Feriha Baymur, 3. Basım, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1961, s. 151-156

¹⁴²Ersin Yüksel, “İntihar Nedeniyle Düzce Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi Çocuk Kliniği’ne Başvuran Adolesanlarda İntihara Yönelten Etmenlerin İncelenmesi”, **Tıpta Uzmanlık Tezi**, Düzce, 2016

¹⁴³Çocuk ve Aile Eğitimi Komisyonu, **Çocuk Psikolojisi ve Ergenlik Dönemi**, Pasifik Ofset, t.y., s. 71

müspet katkılar sağladığı gibi gencin kendisini toplumdan yalıtmasına, karşı cinsten uzaklaşmasına, toplumda var olan kültüre başkaldırmasına da yol açabilir.¹⁴⁴ Abalı, ergenlerin yalnızlığı bir yere kadar tercih etmesinin normal olduğunu, ancak bu sürenin normalden fazla olarak artmasının birtakım problemlere yol açtığını ifade eder. Ergenin yalnızlığı seçmesinin nedenlerine ebeveyniyle arasındaki ilişkinin kopma raddesine gelmesi, kendisini kimsenin anlayamadığını düşünmesi, yaşamından memnun olmaması örnek verilebilir.¹⁴⁵

Döner, ergenlik döneminde bireyin kendisinin yeteri kadar bilgili olduğunu ve bilgisinin her şeye kifayet edeceğini düşündüğünü söyler. Kızlar başkaları tarafından takdir edilmekten, arkadaşlarıyla birlikteyken ön planda olmaktan zevk alır. Kötü bir durumla karşılaştığında hemen ağlama, arkadaşlarıyla beraberken her şeye gülme, sinir krizi geçirme, yerinde duramama gibi davranışlar sergiler. Erkekler ise buna benzer tavırların yanında ayna karşısında çok fazla vakit geçirir. Devamlı saçlarını tarar, farklı şampuanları kullanarak en iyi şampuanın hangisi olduğuna karar verir.¹⁴⁶ Ergenin kendisine verdiği değer ile giydiği elbiselere verdiği değer arasında doğru orantı vardır. Yeni aldığı giysileri deneyip ayna karşısında defaatle kendisini izleyebilir. Akran grubunun giyiniş stilini kendisine uyarlayabilir. Marka olan her giysiye, ayakkabıya özenebilir ve bunları ailesine aldırarak için diretebilir. Yüzünde gördüğü ufacık bir sivilceyi başına gelmiş en büyük felaket gibi çevresine duyurabilir. Kilo almadığı halde kendisini kilolu hissedebilir. Fiziksel olarak beğenilmeme kaygısı güdebilir.¹⁴⁷ Murat, ergenin öfkelenmesini sosyal ilişkilerine bağlar. Ergen, kendisiyle dalga geçildiğinde, haksız yere bir konuda itham edildiğinde, komik duruma düşürüldüğünde ve eşyaları izin alınmadan kullanıldığında sinirlenir. Erkekler, kızlara göre daha asabi tavırlar sergilerler. Yine arkadaşlarıyla kırgınlık yaşadığında onlardan uzaklaşmak ve düşünceleriyle baş başa kalmak ister. Fiziksel gelişim ergenin enerjisini düşürür. Bu yüzden okuldaki derslerinde başarısızlık göze çarpar. Hata yapmaktan korkmak ve özgüvenin olmaması çekingen bir insan meydana getirir. Kendi istidatlarına güvenemeyen ergen

¹⁴⁴ Alfred Adler, **Cinsiyetler Arasında İş birliği**, Çev: Seçkin Selvi, İstanbul, Payel Yayınevi, 1999, s. 109

¹⁴⁵ Abalı, a.g.e., s. 39

¹⁴⁶ Döner, a.g.e., s. 55-56

¹⁴⁷ Abalı, a.g.e., s. 37-38

yaptıkları karşısında onaylanmayacağını düşündüğü için insanlardan ve işten uzak durur. Yine bu dönemde reelde bazı isteklere erişemediği için hayal kurarak tatmin olmaya çalışır. Yukarıda sayılan hisler ergende yoğun oluşan duygu durumun bir neticesidir.¹⁴⁸

Ergenlerin hislerini ve düşüncelerini ailesine ya da çevresine söylemekten çekinmesi, söylediğinde incitilmesi duygusal anlamda istismara uğradığını gösterir. Ergenin ailesi tarafından tenkit edilmesi, kaldıramayacağı sorumluluklar verilmesi, kardeşler arasında ayırım yapılması, çocuğun hor görülmesi, tecrit edilmesi, dalga geçilmesi, hislerine cevap verilmemesi, hak ve özgürlüğüne kısıtlama getirilmesi duygusal anlamda istismara zemin hazırlar. Duygusal anlamda sömürülen gençte kaba kuvvete başvurma, duygu ve davranışlarda aşırılık, kızgınlık gibi tavırlar görülür.¹⁴⁹ Kanak ve Arslan, 2018’de Sivas’ta ergenlerin algıladıkları duygusal istismar ile psikolojik sağlamlık düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla 276 lise öğrencisine anket uygulanmıştır. Elde edilen bulgular sonucunda ergenlerin algıladıkları duygusal istismar seviyesi yükseldikçe psikolojik sağlamlık seviyesi düşmektedir. Ergenin anne-babası ve öğretmenleri aracılığıyla tenkit edilmesi, aşağılanması, hafife alınması ergenlere ruhsal olarak zarar vermektedir.¹⁵⁰

Duygusal olarak inişli-çıkışlı bir süreci ifade eden ergenlik döneminde psikolojisi sağlam gençlerin yetiştirilmesi konusunda yetişkinlere büyük iş düşmektedir. Kendisine değer verilen, sevilen, sayılan, incitilmeyen, ezilmeyen, sorumluluk verilerek işe yaradığı hissettirilen, özgüveni ve özsaygısı yüksek gençler hem ruhsal açıdan sağlıklı hem de topluma faydalı olacaklardır.

1.3.2.7. Ergenlerde Kişilik Gelişimi

Kişilik, İngilizcede “personality” kelimesiyle ifade edilir ve Türkçedeki şahsiyet kelimesinin eş anlamlısıdır. Latince persona (maske) kökünden gelir.¹⁵¹

¹⁴⁸Murat, a.g.e., s. 34-39

¹⁴⁹Döner, a.g.e., s. 79-80

¹⁵⁰Mehmet Kanak, Ayfer Doğan Arslan, “A Study of the Relationship Between the Level of Emotional Abuse Perceived by High School Students and their Levels of Psychological Resilience”, **Sakarya University Journal of Education**, 8(2), 187-201

¹⁵¹Veysel Uysal, **Din Psikolojisi Açısından Dini Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri**, İstanbul, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996, s. 25

Hançerlioğlu, kişiliği “Kişiyi bütün öteki kişilerden ayıran ruhsal ve bilinçsel özelliklerin tümü”¹⁵², Gürses, “Doğuştan getirilen-sonradan kazanılan özellikler ve kültürel faktörlerin etkileşimiyle küçük yaşlardan itibaren şekillenen, değişmeye oldukça dirençli, o kişiye has kavrayış, düşünüş, karar veriş ve davranış özelliklerinin toplamı”¹⁵³ olarak tanımlamıştır. Uysal, kişiliği halk arasında diğer insanların görmesini arzuladığı yüzü olarak ifade eder.¹⁵⁴

Karacoşkun, insanın kendisine has tutumlarının kişinin şahsiyetiyle alakalı olduğunu, kişiliğin insana genlerinden aktarıldığını, aynı zamanda yaşadığı toplumun özelliklerinin de kişiliğin oluşumuna katkı sağladığını ifade eder. Kişilik, bireyin davranışlarının, kabiliyetinin, konuşma biçiminin, görünüşünün niteliklerini gösterir.¹⁵⁵ Fromm, kişiliğin oluşumunda toplumun kalıttan daha etkili olduğunu ifade eder. Toplum kavramına hayat tarzı, siyaset, din, ekonomi gibi bütün etmenler dahildir.¹⁵⁶ Altınköprü, şu an yaşadığı çevrede değil de farklı bir çevrede yetişen insanın yüksek ihtimalle daha farklı bir şahsiyeti olacağını ifade eder. Bireyin şahsiyeti, eğitim aldığı okula, sosyoekonomik düzeyi yüksek ya da düşük bir semtte yaşamasına, çekirdek ya da geniş ailede yetişmesine, ebeveynin ayrı ya da beraber yaşamasına kadar birçok toplumsal faktörle ilişkili olarak değişir.¹⁵⁷

Freud, Goethe’nin ergenlik döneminde çatıştığı ve ukalalık tasladığı babasıyla, yaşlandığında babasının şahsiyetine benzer bir şahsiyet geliştirdiğini ifade eder. Şahsiyetleri taban tabana zıt olan bireylerde daha ilginç neticeler görülebilir. Kaderinde pek de saygın olmayan bir babanın evladı olarak yetişmek zorunda kalan genç, babasının aksine çevrede parmakla gösterilen biri olarak kendisini yetiştirebilir. Ancak hayatının en güzel çağında kişiliğinin bir kısmında babasının kişiliğinin izleri görülebilir. Burada çocukluğun ilk dönemlerinde çocuğun anne ya da babasıyla bütünleştiği unutulmamalıdır. Bir bireyin hayatındaki ilk beş senesi çok önemlidir, yaşadığı her tecrübe hayatına güçlü bir biçimde tesir edecektir.¹⁵⁸ Bir evlat için

¹⁵²Hançerlioğlu, a.g.e., s. 229

¹⁵³İbrahim Gürses, **Dindarlık ve Kişilik**, Bursa, Emin Yayınları, 2010, s. 22

¹⁵⁴Uysal, a.g.e., s. 26

¹⁵⁵Karacoşkun, “Dini Kişilik”, s. 193-194

¹⁵⁶Orhan, Dağcı, a.g.m., s. 125

¹⁵⁷Tuncel Altınköprü, **Şahsiyet Analizi**, İstanbul, Hayat Yayıncılık, 2005, 61-62

¹⁵⁸Sigmund Freud, **Dinin Kökenleri**, Çev.: Ayşen Tekşen, 2. Basım, İstanbul, Payel Yayınevi, 2012, s. 351-352

başarısız bir babayla rekabet halinde bulunmak, başarılı bir babayla rekabet halinde bulunmaktan daha güçtür. Bunun nedeni, birçok insan kendi başarısızlık olasılığına, babasının başarısızlığının dile getirilip hoş olmayan sözler sarf edilmesine aracı olma olasılığından daha kolay tahammül eder.¹⁵⁹

Kimi ergenler bir kimlik edinme konusunda başarısız olurlar. Bir fert olarak toplumda yer almaktan hoşlanmazlar. Birilerine tabi olmak isterler. Erikson bu duruma rol karmaşası der. Onlar toplumdan soyutlanmış, geleceğe dair rotası belli olmayan, diğer insanların tahakkümüne direktmeden razı olurlar. Bu insanlar ne istediklerini bilmezler. James Marcia ergenlik dönemindeki bireyler için Erikson'un kuramını genişleterek dört kimlik statüsü belirlemiştir. Bunlar; dağınık kimlik (identitydiffusion), moratoryum, başarılı kimlik (identityachievement) ve ipotekli kimlik (foreclosure)'tir. Dağınık kimlikteki ergenlerin hayatta bir gayeleri yoktur, mesuliyet yüklenmezler. Eğitim hayatlarında basit gördükleri dersleri seçerler. Toplum içinde var olmak istemezler. Aile ortamında baskın karakterli bir baba varsa genelde anne-babanın çocuklarıyla arası kötüdür. Bu kişilerin bir kimlik edinmemeleri kendilerini huzursuz etmez. Moratoryum kimlikteki ergenler bir iş edinme ya da farklı konularda bir seçim yapma hususunda henüz net bir karar vermiş değildir. Bu kişiler hayatlarında mühim farklılıklar yapmak, değişik meslekleri tecrübe etmek, kendine uygun bir hayat imar etmek için ara bir döneme ihtiyaç duyarlar. Bu dönem herkesin elde edemeyeceği gereksinim dışı bir dönem olması hasebiyle genelde refah düzeyi yüksek kişiler için söylenebilir. Başarılı kimlikteki ergenler hal ve hareketlerinde, diğer insanlarla ilişkilerinde uyumludur. Çalışmak istediği iş seçimini yaparak kararlı bir tavır sergiler. Dinî-ahlakî değerleriyle kendisini mutlu hisseder. Şayet seçimlerinde umduğunu bulamazsa gözden geçirme süreciyle hatalı noktayı bulur. Problemi çözecek kabiliyeti varsa kendisi, yoksa ebeveyni tarafından yardım edilerek sorun ortadan kaldırılır. Bu tipteki ergenler akranlarına göre daha üstün konumda yer alır. İpotekli kimlikteki ergenler edinmek istediği işi, bağlanacağı dini, yuva kuracağı insanın özelliklerini bilir. Ama geleceğe yönelik bu hedefler aile tarafından belirlenmiş ve itiraz edilmeden razı olunmuştur. Annesi kuaför olan bir genç kızın kendisinin de bu işi yapacağından emin olarak

¹⁵⁹Thomas Szasz, **Vahşi Dil**, Çev.: Mehmet Atalay, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2006, s. 22

kendisini bu yönde geliştirmesi örnek olarak verilebilir. Bu kişiler baskın karakterli insanların söylediklerini ikiletmeden yerine getiren, ananevi yönü ağır basan bireylerdir. Toparlayacak olursak ipotekli ve dağınık kimlikteki ergenler seçim yaparken dışarıdan bir kontrol merkezi tarafından yönlendirilirler. Moratoryum ve başarılı kimlikteki ergenler ise doğru ve yanlış ayırt ederek şahsi kararlarını veren içten bir denetim mekanizmasına sahiptir.¹⁶⁰ Morsünbül (2005), Ankara’da 2 lise ve 1 üniversitede öğrenim gören 401 öğrenciye uyguladığı anket sonucunda cinsiyet değişkeni dikkate alındığında kızlar arasında başarılı kimlik statüsünün, erkekler arasında da dağınık kimlik statüsünün daha yaygın olduğu; öğrencilerin üniversite veya liseye gitme durumu dikkate alındığında ise dağınık ve ipotekli kimlik statüsünün lise öğrencileri arasında daha yaygın olduğu tespit edilmiştir.¹⁶¹

Keskinoğlu, ergenin kimlik problemini müspet bir neticeye vardırnamaması onda şahsiyet bölünmesine sebep olduğu gibi egoistleşme, faydacı olma, yaşamdan tat alamama, televizyonda gördüğü dizi ve reklamlardaki oyuncular gibi bir yaşam dizayn etme, kendi canına kıyma, uyuşturucu bağımlılığı, hayatı sadece eğlenceden ibaret sanma, dinî-ahlakî değerleri kaybetme, kural tanımama, umursamazlık gibi tehlikelere açık hale getirdiğini ifade eder. Kişilik gelişiminin iki önemli kolu vardır. Bunlardan birincisi; istekler ve gereksinimlerdir. İkincisi ise, dinî-ahlakî değerler ile ileriye dönük emellerdir. Kişiliğin sıhhatli bir biçimde gelişmesi, ikincilerin birincileri yönlendirmesi, idare ve kontrol etmesiyle ilişkilidir. Eğer zıt bir biçimde birinciler ikincileri denetim altına alırsa yabancılaşıma olarak ifade edilen bir durum ortaya çıkar. Bu hâl, kişinin para ve mal biriktirme tutkusu ile ahlaki olmayan yönelimleri de beraberinde getirir. Bu istekler arttıkça kişi, arzularının kölesi durumuna düşer. Menfi davranışları şahsiyetinin bir parçası haline getirmiş olan ergenler çevre için büyük tehdit oluşturmaktadır. Ahlaki değerlerle taban tabana zıt olan bu kişilerin psikolojik durumlarına bakıldığında onların özgürlüğe yönelimi, kaba kuvvete hayranlığı, paraya düşkünlüğü, cinsel arzuların doyumu, uzun uzadıya

¹⁶⁰Bonnidell Clouse, “Ergenlerde Ahlak Gelişimi ve Cinsellik”, Çev: Turgay Gündüz, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 9, Cilt: IX, 2000, s. 729-730

¹⁶¹Ümit Morsünbül, “Ergenlikte Kimlik Statülerinin Bağlanma Stilleri, Cinsiyet Ve Eğitim Düzeyi Açısından İncelenmesi”, **Yüksek Lisans Tezi**, Ankara, 2005

kurulan hayaller sonucu yeni maceralara yelken açma isteği, öfke nöbetleri göstermeleri kaçınılmazdır.¹⁶²

Bir birey, ergenliğin son aşamasına geldiğinde uyumsuz tavırları terk ederek düzgün tavırlar sergiler. Sağlıklı bir kişilik gelişimi için genç, aile tarafından bebeklikten itibaren güvenli, özerk, girişimci, başarılı yetiştirilmelidir. Eğer tam tersi bir biçimde yetiştirildiyse zaten son derece dağdağalı geçen ergenlik döneminde hepten sıkıntıya düşecektir. Ergenin sağlıklı bir kişilik oluşturma kadar hata yapmasına izin verilmeli, hatasını fark ettikten sonra onları düzeltmeye çabalaması için teşvik edilmelidir.¹⁶³

Hökelekli, 1986'da İHL ve Genel Lisede öğrenim görmekte olan öğrencilerin ruhsal özelliklerini ve tutumlarını mukayese etmek amacıyla Bursa'da 1 İHL ve 7 Genel Lise olmak üzere toplam 8 lisenin son sınıf öğrencilerinden 520 kişiye anket uygulamıştır. Anketten İHL öğrencilerinin sorgusuz sualsiz her şeye uyan değil, anlayarak fark ederek değerlendiren bir kişiliğe sahip olduğu sonucu çıkmıştır.¹⁶⁴

Kula, 1993'te ergen, kimlik ve din kavramları üzerinde durarak ergenlikte dinî gelişim aşamalarını incelemek amacıyla Bursa'da 8 ayrı okulda öğrenim gören 800 öğrenciye anket uygulanmıştır. Anketten dinin, ergenin kimlik edinmesine müspet yönde etki ettiği sonucu çıkmıştır.¹⁶⁵

Ekşi, 2002'de İHL ve Genel Lisede öğrenim gören gençlerin aldıkları dinî eğitimin kişisel özelliklerine etkisini araştırmak ve bu iki farklı türdeki lise öğrencilerinin bazı kişilik özelliklerinin karşılaştırılması amacıyla İstanbul'daki 5 İHL ve 5 Genel Lisede öğrenim gören 16 yaş üstü toplam 500 öğrenciye anket uygulamıştır. Elde edilen bulguların tahlili neticesinde İHL öğrencilerinin bağımsızlık, ilgi görme, oto-kontrol kişilik özellikleri dikkate alındığında Türkiye averajının üzerinde bir puana sahip oldukları görülmüştür. Genel lise öğrencileri ise, bağımsızlık, değişiklik, özgüven, saldırganlık, yaratıcı kişilik, gösteriş ve ilgi görme

¹⁶²M. Şerif Keskinoglu, **Ergen ve Aile Eğitimi**, İstanbul, Akademi, 2011, s. 15-16

¹⁶³Murat, a.g.e., s. 40-42

¹⁶⁴Hayati Hökelekli, "Ergenlik Çağı Davranışlarına Din Eğitiminin Etkisi", **Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din**, İstanbul, Dem Yayınları, 2009, s. 111-155

¹⁶⁵Naci Kula, "Gençlik Döneminde Kimlik Ve Din", **Gençlik, Din Ve Değerler Psikolojisi**, s. 33-81

kişilik özellikleri dikkate alındığında Türkiye averajının üzerinde oldukları görülmüştür.¹⁶⁶

Eşer, 2005'te üniversite öğrencilerinin dinî inanç gelişimleri ve benlik saygısı seviyeleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla Uludağ Üniversitesi'nde öğrenim görmekte olan 475 öğrenciye anket uygulamıştır. Eşer, çalışma sonucunda öğrencilerin %55,4'ünün Fowler'ın inanç gelişim kuramında yer alan bireysel-düşünceye dayalı inanç aşamasına denk geldiğini ve yüksek benlik saygısına (%56,8) sahip olduklarını tespit etmiştir. Araştırmadan çoğu öğrencinin inancını eleştirel gözle, sorgulayarak ve şuurlu olarak tercih ettiği sonucu çıkmıştır.¹⁶⁷

Yapılan araştırmalarda da görüldüğü üzere dinin lise ve üniversite öğrencilerinin kişilikleri üzerinde olumlu etkileri bulunmaktadır.

1.3.2.8. Ergenlerde Ahlakî Gelişim

Kohlberg, ergenler ve genç erişkinler konusunda çalışarak Piaget'in ahlaki gelişim kuramını geliştirerek altı basamaklı ahlaki gelişim teorisine çıkarmıştır. Kohlberg çeşitli hikayelerle muhatapların verdiği yanıtlara göre ahlaki düşünme aşamalarını tespit etmiştir. Geleneksel kavramı, iyi ve kötünün ne olduğunun ananevi düşünce kalıplarıyla belirlendiği ve Kohlberg'in ahlak sistemini anlatırken kullandığı bir mefhumdur. Geleneksel olma seviyesi Kohlberg'in ahlaki gelişiminde ortada kalır. Geleneksel düzeyde yaşayan bir insan için doğru davranış toplumun kendisinden istenileni yapması olarak düşünülür. Bu düşünme biçimi geleneksel düzeyin üçüncü merhalesi için geçerlidir. Dördüncü merhale insanı ise, hukuka saygılı, kurallara uyan kişidir. Gelenek öncesi aşamada bir davranışın doğru mu yoksa yanlış mı olduğunun anlaşılması için neticeye bakılır. Gelenek öncesi düzeyde yaşayan biri otoriteye koşulsuz uyar ve cezalandırılmaktan kaçır. Bu durum birinci aşamayı ifade eder. İkinci aşamada ise, her şeyin karşılıklı olduğu düşüncesi vardır. Çıkarlar ön plandadır. Benim için bir şey yaparsan ben de senin için yaparım mantığı vardır. Gelenek sonrası aşamada birey bundan önceki gelenek öncesi ve geleneksel düzeyleri aşarak tüm insanlığa tatbik edilecek kararlar alma seviyesine yükselir. Hukuk sisteminde eski yasaların demokratik bir biçimde yenilenebileceğini düşünür.

¹⁶⁶Halil Ekşi, "Din Eğitimi, Gençlik Ve Kişilik", **Gençlik, Din Ve Değerler Psikolojisi**, s. 181-216

¹⁶⁷Hatice Eşer, "Üniversite Öğrencilerinde Dini İnanç Ve Benlik Saygısı İlişkisi", **Yüksek Lisans Tezi**, Bursa, 2005

Bu düşünce yapısı beşinci aşamayı ifade eder. Altıncı aşamada da birey artık milliyete, dine vs. bakmadan tüm insanlığın adil bir dünyada yaşamayı hak ettiği düşüncesini içselleştirir. Olumlu tüm ahlak ilkelerini kendinde barındırır.¹⁶⁸

Ergenler yukarıda sayılan tüm ahlaki gelişim aşamalarında yer alabilirler. Muhakeme düzeyi birinci aşama olan ergen yakalanmadığı müddetçe kopya çekmede bir sıkıntı görmez. Hoşlanılmayan neticeler meydana gelince, yani kopya çekerken yakalandığında bu davranış yanlış olmuş olur. İkinci aşamada ergen yaptığı işin neticesinde ödül veya ceza arar. İmtihan esnasında çekilen kopya düşük not almakla neticelenebilir. Yine bu aşamada her şeyin karşılıklı olduğu düşüncesinden hareketle insanlar vazifelerini yerine getirmiyorsa benim de getirmeme gerek yok düşüncesi hakimdir. Muhakeme seviyesi üçüncü aşama olan ergen, okulda hem arkadaşlarıyla hem de hocalarıyla anlaşmak istiyorsa hocası kopya çekmesini istemediği halde arkadaşları için bu durum bir sorun teşkil etmiyorsa bu pozisyonda nasıl bir tavır sergilemesi gerektiğini seçmelidir. Ergenlik döneminin çoğunluğu bu aşama merkeze alınarak geçer. Bir süre sonra ergen için bu aşama da kifayetsiz kalır. Büyük gruplar, kendisinin de ait olduğu küçük gruplardan önce gelir. Ergen, toplumun tamamının tabi olması gerektiği yasaların olduğunu, hukuka riayet edilmesinin ne kadar önemli olduğunu idrak eder. Dördüncü aşamada ise trafikte kendi arabasında yolculuk edenlere zarar gelmesin diye aracını yavaş kullanmak değil, tanıdık veya tanımadık kimseye zarar gelmesin diye aracını dikkatli ve yavaş kullanma mantığı vardır. Nadir de olsa ergenler beşinci ve altıncı aşama yani gelenek sonrası düzeyde de akıl yürütebilir, davranış sergileyebilir, bazı yasaların adil olmadığını ifade edebilirler. Ergen askere gitmek istemiyorsa bu seçimin altında yatan sebeplere bakmak gerekir. Ölümden korktuğu içinse; gelenek öncesi aşama, kiliseye göre savaş esnasında ölmenin iyi bir şey olmadığı düşüncesiye; geleneksel aşama, savaşın iyi bir şey olmadığını vicdanen hissediyorsa; gelenek sonrası aşamadır. Eğer verilen karar vicdanın eseriye ergen gelenek sonrası aşamayı içselleştirmiş demektir.¹⁶⁹

Kişi, ergenlik döneminde ahlaki kurallara mutlak anlamda riayet edilmesi gerektiğine inandığı için uyar, uymadığı taktirde bir yaptırıma uğrayacağı çekincesinden değil. Böyle olunca ergen, dışarıdan bir kontrole gerek kalmaksızın iç

¹⁶⁸Clouse, a.g.m., s. 717-718

¹⁶⁹Clouse, a.g.m., s. 718-719

kontrolünü ortaya çıkarır. Bu dönemde bazı erdemler ortaya çıkar. Adil olma, çevresine karşı vefakâr olma, eli açıklık buna örnek olarak verilebilir. Haksızlıklara karşı sert söylemler ve tepkiler geliştirirler. Aileleriyle olan ilişkilerine bakıldığında ergenler, ebeveyninin hal ve tavırlarını da tenkit etmeye başlar. Onlara doğru örnek olabilmek için ergenin anne-babasının ve çevresinin söyledikleriyle yaptıklarının ayrı düşmemesi gerekir.¹⁷⁰

Robert Coles refah seviyesi yüksek ve yoksul, inanan ve inanmayan, farklı ırklardan pek çok çocuğun ahlaki hayat tarzını inceledi. Onlara din ve ahlak konusunda rehberliğin en az evde ve okulda yapıldığını, ergenin arkadaşlarının bu hususta daha fazla tesirli olduğunu, ergenlere rehberlik yapacak güçlü yönlendirmelerin olmadığını gördü. Zenginlik ve fakirlik ahlaki gelişimi negatif yönde etkiler. Refah düzeyi yüksek bir ailede yetişmiş ergenlere sorulan kürtaj yapmak kötü mü sorusu karşısında onlar ikilem içinde kalmıştır. Maddi durumu düşük ailede yetişmiş ergenlerde ise kurallara boyun eğmeme, yasa dışı topluluklara üye olma davranışı görülür. Maddi durumu kötü olan okul çağındaki çocuk ve ergenlerin kendi canına kıymanın o kadar da kötü bir şey olmadığını, zira herkesin arzuladığı şeyi yapma yetkisi vardır tezini tasdik ettikleri görülmüştür. Ailede dinî rehberlikle büyümüş yoksul siyahi çocuklar, New England’da hiç kendilerine din eğitimi verilmemiş maddi anlamda yüksek beyaz çocuklardan daha müspet tavırlar sergilemişlerdir.¹⁷¹

Gümüş, 2015’te Erzurum’da ergenlerin ahlaki gelişimini cinsiyet değişkeni açısından incelemek amacıyla 1377 ortaokul öğrencisine anket uygulamıştır. Yapılan analizler öğrencilerin Kohlberg’in ahlaki gelişim kuramında geleneksel düzeyde olduğunu göstermektedir. Öğrencilerin cinsiyet ve cinsiyet rolü dikkate alındığında ise ahlaki gelişim seviyelerinde farklılaşma olmadığı görülmektedir.¹⁷² Acuner, 2004’te Samsun’da öğrenim görmekte olan 437 öğrenciye uyguladığı anket

¹⁷⁰Murat, a.g.e., s. 50-51

¹⁷¹Clouse, a.g.m., s. 730-731

¹⁷²Esra Gümüş, “Kohlberg’in Ahlaki Gelişim Kuramına Göre Ortaokul Öğrencilerinin Ahlaki Gelişim Düzeyi İle Cinsiyet Rollerinin İncelenmesi”, **Yüksek Lisans Tezi**, Erzurum, 2015

sonucunda 6rneklemeye giren 6ęrencilerin ahlaki yargı gelişiminde geleneksel d6zeyde olduğu sonucunu ortaya 6ıkarmıştır.¹⁷³

¹⁷³Hacı Yusuf Acuner, “14-18 Yaş Arası Gençlerde Ahlaki Yargı Gelişimi Ve Ahlak Eğitimi”, **Doktora Tezi**, Samsun, 2004

İKİNCİ BÖLÜM

ERGENLİK DÖNEMİNDE DİNÎ İNANÇ VE ŞÜPHELER

Bireye ait tüm özellikler irsiyet ve çevrenin etkisiyle belirlenir. İnsan dünyaya gelişinden vefatına değin pek çok gelişim dizisinden geçer. Bu süreçte bireyin fiziksel, ruhsal, toplumsal gelişim seyri olduğu kadar dinî gelişimi de vardır. İnsan dini kabul etmeye elverişli fitratta yaratılmıştır. Bireyler dini yönden birbirini andıran fitrî eğilim gösterebilir de içinde yaşadıkları toplum sebebiyle dinî gelişim aşamaları değişiklik gösterir. Dinî gelişimde; muhakeme, düşünme, kavrama gibi durumlar kişiden kişiye değişmektedir. Bu süreç bireyin yeterliliğine göre hızlı ya da yavaş yaşanır. Ara sıra tereddüt, stres, din değiştirme gibi durumlar da görülür.¹

Kula, ergenlik döneminin, çocukluk çağından olgunluk çağına geçiş sürecinde gösterdiği farklılıklardan dolayı diğer gelişim basamaklarından ayrıldığını ifade eder. Ergen kendini, yaşamını ve çevresini tenkit etmeye, sorgulamaya başlar. Dünyayı artık çocukluk yıllarındaki gibi algılayamadığı için kendini tanıma konusunda sorun yaşar. Çünkü ergen bu süreçte fiziksel, ruhsal ve sosyal anlamda dönüşüm yaşamıştır. Fiziksel olarak bedeninin ve azalarının gelişimine şahit olurken aynı zamanda ruhsal anlamda da neyi nasıl yapması gerektiğini bilememe durumu ve karmaşası yaşar. Çevresiyle sosyalleşmeye çalışır. Bilişsel gelişimle beraber soyut düşünme yetisi geliştiği için kendisine ait bir hayat felsefesi bulma ihtiyacı hisseder. Tüm bu değişim ve gelişimler karşısında sorun yaşayan genç çözüm arayışına girer. Bazen kendisine rol model aldığı biri gibi olmak isteyecek bazen çeşitli ideolojik topluluklara girmeye çalışacak bazen de dini kendisini kurtaracak bir güç gibi görecektir.² Ergenlik, dindarlık penceresinden bakıldığında ergenin daha küçükken edindiği bilgileri ve inançları özümlediği bir dönemi ifade eder. Bu dönemde ergenin

¹Ayşe Şule Yüksel, “Dini Gelişim”, **Din Psikolojisi El Kitabı**, s. 111

²Naci Kula, “Gençlik Döneminde Kimlik ve Din”, **Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi**, s. 33

şahsiyeti biçimlenir. Dinî meselelerdeki seçimleri de şahsiyetinden ayrı düşünülemez.³

Çayır, ergenliğin kişinin gelişim aşamaları içinde kalan bir ara merhale olsa da oldukça ciddi ve önem verilmesi gereken bir dönem olduğunun altını çizerek. Artı ve eksi uçların bir arada bulunduğu bu aşama dinî şuurun uyandığı ve bununla birlikte dini reddetme, şüphe duyma gibi tutumların görüldüğü bir merhaledir. İnsanların yetişkinlikte dine olan pozitif ya da negatif bakış açısının temeli bu dönemde atılmıştır.⁴

Şentürk, dinî inançları içselleştirme ve dinin buyruklarını yerine getirme ancak dinî şuurun uyanışıyla olduğunu ifade eder. İslam'da kişinin dinen sorumlu olabilmesi için akıl baliğ olması gerekir. Gençlerin arzu edilen dinî yetkinliğe ulaşması isteniyorsa daha küçükken o dönemin psikolojisine uygun dinî eğitim verilmelidir. Din şuuru, genci dinî meselelerdeki ilmi sayesinde sorumluluk sahibi bir insan haline getirecektir. Nefsiyle baş edebilme gücü bulacaktır. Din şuuru, kişiye her fırsatta Allah'ın bilen, işiten, koruyan, kollayan bir varlık olduğunu hissettirecek ve sağlıklı bir kişiliğin oluşmasını sağlayacaktır. Sağlıklı kişiliğe sahip bir insan da kimsenin zorlamasına bağlı kalmadan mesuliyetlerini ifa edecektir.⁵

Bahadır, ergenlik döneminde dine yönelik bilinçli bir alaka duyan ergenin, kendine bir hayat felsefesi gaye edinmek istediğini, bunu elde ederken de kendisini din realitesinden büsbütün soyutlayamadığını ifade eder. Soyut düşünebilme kabiliyetine erişen ergenin beyni fizikötesi problemlere yöneldiğinde istese de istemese de din konusuyla karşılaşır. Bu durumda din, kutsal olana yönelme, kendine bir kimlik bulma ve ciddi bir dünya görüşü elde etmek isteyen ergenin ilgi duyacağı bir saha haline gelmiş olur. Ergenin dışarıyla münasebeti fazlalaştıkça gerçek hayat ile dinî değerler arasındaki uçurumu idrak etmeye başlar. Bu durumda ergen, kararlı ve kâmil bir şahsiyete sahip olabilmek için sorun olarak gördüğü din-çevre karşıtlığını düzgün bir zemine oturtmak durumundadır. Bu mecburiyet ergende varlığı duyularla algılanabilen gerçekliğe karşılık, daha çok fizikötesi bir sahada yer

³Ali Köse, Ali Ayten, **Din Psikolojisi**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2012, s. 117-118

⁴Celal Çayır, "Ergenlerin Dini İnanç, Şüphe Ve Dini Tutumları Üzerine Bir Araştırma", **BilimnameXXVII**, 2014/2, s. 83

⁵Şentürk, a.g.e., s. 65-68

alan dine karşı kuşkucu ve eleştirel tutumların yerleşmesine sebep olur.⁶ Selçuk, ergenin din konusunda kuşkuya düşmesi onda stres, sıkıntı, kabahat işleme ya da vebal altına girme gibi hisleri ortaya çıkarır. Ergen, bazı dinî akideleri tenkit etmek, bazılarını tenkitsiz iman etmek ya da komple inanç konularına ilgisiz kalmak arasında gidip gelir.⁷

Bahadır, ergenlik döneminde dinî şüphenin yaşanmasının bu dönemin en tipik özelliklerinden olduğunun altını çizer. Dinî şüpheyi yaşamak kişiyi kâmil bir yaşantıya ulaştırmada mühim katkı sağlayabilir. Bu dönemde yaşanan dinî şüpheler çoğunlukla arayış maksatlıdır. Dinî şüpheler, dinî tercihleri belirleme vazifesi de görürler.⁸

Bahadır, ergenin, içinde bulunduğu zaman zarfında mevcudiyetini kavrama noktasında birtakım problemler yaşadığını, bunu anlamlandırmaya çalıştığını ve bu süreçte dinin, yaradılışının anlamını çözmede doyurucu cevaplar verdiğini ifade eder. Dinler, ergenin psikolojik, sosyolojik ve zihni dünyasında meydana gelebilecek sorunları ortadan kaldırmaya yönelik mesaj ve ilkeler barındırır. Ergen, şahsiyetini dinî ilkeler ve mesajlar ile olgunlaştırdığında psikolojik olarak üstünlüğe sahip olur. Yaradılışını sorguladığında ona tatmin edici cevaplar veren din, aynı zamanda bir olay veya durumla karşılaştığında nasıl tavır sergilemesi gerektiği konusunda da yardım eder. Kişi iltica edebileceği ve dayanacağı yüceler yücesi bir varlıktan yardım alarak mukavemet elde eder.⁹

Yavuz, erişkinlerin ergenlere biktırmadan ve hoşlarına gidecek şekilde dinî meselelerde yardım etmesi onların hayatında dine olan bakış açılarını müspet yönde, dinî konu veya ibadetlerdeki baskıcı tutumu ise, ergenlerin dine olan bakış açılarını menfi yönde etkileyeceği uyarısında bulunmaktadır.¹⁰

Öztürk, 1992’de Ankara’da yabancı dil eğitimi veren bir kurumda öğrenim görmekte olan 14-18 yaş arasındaki 189 ergene anket uygulamıştır. Elde edilen

⁶Bahadır, “Ergenlik Döneminde Dini Şüphe Ve Tereddütler”, **Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi**, s. 307-308

⁷Mualla Selçuk, “Gençlik Çağı Ve İnanç Olgusu”, **Gençlik Dönemi ve Eğitimi**, Ensar Neşriyat, 2000, s. 335-336

⁸Bahadır, “Ergenlik Döneminde Dini Şüphe Ve Tereddütler”, **Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi**, s. 308

⁹Abdülkerim Bahadır, “Ergen Kişiliği Bağlamında Din-Kişilik İlişkisi”, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: XIV, Konya, 2002/Güz, s. 114-120

¹⁰Kerim Yavuz, **Günümüzde İnançın Psikolojisi**, Ankara, Boğaziçi Yayınları, 2013, s. 148-149

bulgular sonucunda öğrencilerin %63,9'u Allah'a kesin olarak inandığını, %29,1'i ise Allah'ın varlığından şüphe duyduğunu ifade etmiştir. Öğrencilerin %33,3'ünün daha önce hiç namaz kılmadığı, %34,9'unun ara sıra kıldığı ve %33,3'ünün ise bayram namazı kıldığı araştırmadan çıkan bir başka sonuçtur. Dinin emrettikleri yerine getirilmese de kişinin kalbinin temiz olması ve doğruluktan ayrılmaması da ibadet yerine geçer düşüncesi öğrencilerden %51,9'unun kanaatidir.¹¹

Doğan, 1999'da Avrupa'da ikamet eden Türk gençlerinin dinî inanç, tutum ve davranışlarını saptamak amacıyla Almanya, Hollanda ve Belçika'daki ortaöğretim ve üniversite öğrencilerinden 13-25 yaş arasındaki 500 kişiye anket uygulamıştır. Araştırma neticesinde örneklem grubunun %90'ı Allah'a inanmakta olup % 10'u ise inanmamakta ya da sorunlu inanç kategorisine girmektedir.¹²

Özüdoğru, 2003'te İHL öğrencilerinin dinî inanç ve tutumları ile sosyo-kültürel beklenti ve problemlerini saptamak amacıyla Konya İmam Hatip Lisesi'nde öğrenim görmekte olan 487 öğrenciye anket uygulamıştır. Yapılan analizler sonucunda öğrencilerin dinî inanç esaslarına yönelik olumlu tutum sergiledikleri tespit edilmiştir. Ancak namaz ibadetini ifa etme konusunda isteksiz oldukları da çıkan araştırma sonuçlarından biridir.¹³

Akdoğan, 2004'te toplumsal ve kültürel değişme ile din bağının gerçek hayata nasıl yansıdığını, toplumun sosyal değişme ve din arasında nasıl bir ilişki oluşturduğunu ve bunun realitede ne şekilde görüldüğünü tespit etmek amacıyla Trabzon'da 18 yaşın üzerindeki 1176 kişiye anket uygulamıştır. Yapılan analizler sonucunda Allah inancı ile yaş grupları arasındaki ilişki incelendiğinde "her şeyi yaratan, bilen ve her şeye gücü yeten Allah'a inanma" oranının 41-50 (%99,6), 51-60 (%98,9) ve 26-30 (%98,1) yaş gruplarıyla karşılaştırıldığında 18-25 (%95,3) yaş grubunun daha düşük düzeyde olduğu görülmüştür. Namaz kılma ile yaş grupları arasındaki ilişki incelendiğinde yaş ilerledikçe düzenli olarak namaz kılma oranının

¹¹Hüseyin Öztürk, "Ergenlerde Din Duygusu Ve Allah İnancının Boyutları", **Din Öğretimi Dergisi**, Sayı: 32, Ankara, 1992, s. 44-55

¹²Mehmet Sait Doğan, **Batı Avrupa'da Türk Gençlerinin Din Algılaması Ve Dini Davranışları (Almanya, Hollanda ve Belçika Örnekleri)**, İstanbul, Değişim Yayınları, 2001

¹³Halide Nur Özüdoğru, "İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Dini İnanç Ve Tutumları İle Sosyo-Kültürel Beklenti Ve Sorunları (Konya Örneği)", **Yüksek Lisans Tezi**, Konya, 2003

artmakta olduğu tespit edilmiştir. Düzenli olarak 5 vakit namaz kılma oranı 18-25 yaş grubunda oldukça düşüktür.¹⁴

Ferşadoğlu, 2013'te kız ergenlerin dinî tutum ve davranışlarını psiko-sosyal açıdan tespit etmek amacıyla Yalova'da 3 farklı lisede öğrenim gören 240 öğrenciye anket uygulamıştır. Yapılan analizler neticesinde ergenlerin Allah inancı düzeylerinin yüksek olduğu ancak dinin yapılmasını emrettiği ibadetleri yerine getirme konusunda seviyenin düşük olduğu tespit edilmiştir.¹⁵

Küçükcan, 2003'te Avrupa'da yaşayan gençlerin dinî inanç ve tutumlarını incelemek amacıyla Türklerin yoğun olarak yaşadığı kuzeydoğu Londra'daki farklı devlet okullarından 93 Türk öğrenciye anket uygulamıştır. Anketten Türk öğrencilerin Allah inancına sahip olmakla birlikte dinî bilgilerinin son derece zayıf olduğu sonucu çıkmıştır. Kendilerini Müslüman kabul etmelerine rağmen inancının gerektirdiği amelleri düzenli olarak yerine getiremedikleri tespit edilmiştir.¹⁶

Çuŧta, 2010'da Kosova'da ikamet eden Boşnak gençlerin Avrupa'ya gitmeden önceki ve gittikten sonraki dinî tutum ve davranışları arasında fark olup olmadığını tespit etmek amacıyla İtalya'da bulunan 150 gence anket uygulamıştır. Elde edilen bulgulara göre gençlerin başka kültürün egemen olduğu bir ülkeye göç etmesi kendilerini hem bireysel hem de toplumsal anlamda değişmelere zorlamış, kimisinin dine olan ilgisi zayıflarken kimisinininki ise artmıştır. Yabancılaşılan kültür ve dinin etkisinde olmalarına rağmen anketi uygulayan gençlerden %98,7'si Allah'ın varlığına ve birliğine inanıyor ve sadece %1,3'ü Allah'ı inkâr ediyor.¹⁷

Gerek Türkiye'de gerek Avrupa'nın farklı ülkelerinde yapılan çalışmalar, gençlerin yüksek düzeyde Allah inancına sahip olduğunu ancak ibadet boyutunda ciddi anlamda eksikliklerin olduğunu göstermektedir.

Hökelekli, ergenlik döneminde yaşanan dinî gelişimin, dinî şuurun uyanışı, şüphe ve çatışmalar, suçluluk ve günahkarlık duyguları, tevbe ve dine dönüş, dinî

¹⁴Ali Akdoğan, **Sosyal Değişme Ve Din**, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2004

¹⁵Saliha Ferşadoğlu, "15-18 Yaş Lise Öğrencisi Kızların Dini Tutum Ve Davranışları (Yalova Örneği)" **Yüksek Lisans Tezi**, Sakarya, 2013, 36-81

¹⁶Talip Küçükcan, "Diyasporada Dini İnanç Ve Tutumlar: Genç Türkler Ve Dini Hayat", **Gençlik Dönemi Ve Eğitimi-II**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2003, s. 169-194

¹⁷Muharem Çuŧta, "Avrupa Kültürünün Boşnak Gençlerin Din Ve Kimlik Algıları Üzerine Etkisi (İtalya Örneği)", **Yüksek Lisans Tezi**, Bursa, 2010

inanç ve tutumların netleşmesi olarak beş aşamasından söz etmektedir. Şimdi bu aşamalara daha yakından bakalım.

2.1. Dinî Şuurun Uyanışı (12-14 yaş)

Hökelekli, çocuğun dinî inancının üstünkörü bir inanç olduğunu, dinî değerleri tam olarak idrak edemese de inandığını ifade eder. Bu durum, çocuğun soyut düşünme kabiliyetini henüz kazanamamış olmasıyla ilgilidir. Ergenlik dönemiyle beraber soyut düşünme yeteneğine sahip olur. Olgun bir insanın düşünce seviyesine çıkan ergen insanlık tarihinin sürekli meşgul olduğu fizikötesi meseleleri üzerinde tefekkür etmeye başlar. Böylece çocukluk yıllarında pek de anlamadan inandığı konuları bu dönemle beraber bilinçli bir biçimde algılamaya başlar. Bu dönemdeki bilinçli zihnî atılım sadece ergenin zihin yapısıyla alakalı olmayıp psikolojik yapısıyla da ilgilidir. Ergenlik döneminde yaşanan duygusallık durumu ergeni gerçek hayata dönmeye ve bilinçli bir dinî uyanışa hazır hale getirir. 12-13 yaşları ergenlerin tam olarak idrak edebildiği bir dinî yaşamın başlangıcıdır. Yaş ilerledikçe de olgun bir insan ayarında din anlayışı elde eder. Bu yaşlara dinî uyanış ve gelişim yaşı denilebilir. Çocuk 12 yaşına kadar öğrendiği dini muhafaza eder ama yaşadığı duygusal yoğunlukla beraber tereddüt ve kararsızlık içine düşer. Böyle bir atmosferde Allah'a bağlanır. Daha öncesine kadar önem atfetmediği dinî-ahlakî değerler onun için en büyük öneme sahip olur. Bu yaşla beraber ergen için Allah düşüncesi de soyutlaşmıştır. Ergenliğin buhranlı aşamasına gelmeden önceki birkaç yılda dine yönelik fazlaca bir ilgi gösterilir. Namaz kılma, sevap-günah, helal-haram, emir-yasak gibi meselelerde hassaslaşılır. Ancak bu süre böyle devam etmez ve ergenlik döneminin krizlerinden dinî yaşantı da olumsuz anlamda etkilenir.¹⁸ Zira bir yanda yoğun bellek gelişimi diğer yanda kendisini ciddi anlamda sezdiren özgürlük arzusu ergenin dünyasında tüm itaat ettiricilere yönelik karşı koyma hissi uyandırır.¹⁹

Peker, dinî şuur, insanın hangi dine neden iman ettiğini veya tam aksine dini neden reddettiğini idrak etmesi, ifa ettiği dinî davranışları bilmesi şeklinde

¹⁸Hökelekli, a.g.e., s. 267-269

¹⁹Bahadır, "Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler", **Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi**, s. 309

tanımlar.²⁰ Allport'a göre dinî şuurun uyanışı üç şekilde gerçekleşir. Birincisi, bunalım yaşamak ya da psikolojik sıkıntıların fiziksel problemlere dönüşmesi şeklindedir. %14 oranında bir kolej öğrencisi kitlesi histeri yaşadıklarını ifade etmişlerdir. İkincisi, hissi bir güdüleme şeklindedir. Burada öğrencilerin %15'i ruhsal bir bunalım yaşamamış olmalarına rağmen yaşadıkları bir olay tesiri kuvvetli bir güdüleme ile dine uyum sağlamalarına sebep olmuştur. Üçüncüsü ise, aşamalı dinî uyanıştır. Öğrencilerin %71'i herhangi ciddi bir olay yaşamadıklarını, dinî şuurun aşamalı olarak uyandığını söylemişlerdir.²¹

Yavuz, dinî şuurun uyanma aşamasında ergenler üzerinde görülen değişimleri üç şekilde ele almaktadır. Birinci grupta olan ergenler dinî konulara son derece arzulu ve heveslidir. Çocukluktan itibaren sıhhatli bir dinî gelişim yaşamışlardır ve din onlar için odak noktasındadır. İkinci grupta yer alan ergenler için din, ikinci planda yer alır. Öncelikleri, şahsi arzularının tatminine yöneliktir. Bu gruptaki ergenler dinî konularda yeterince bilgilendirilmedikleri ve dinî duygulara uzak kaldıkları için dine yönelik olumsuz bir tutum sergilerler. Yeryüzünde yaşanan savaşların, afetlerin ve zulümlerin müsebbibinin de din olduğunu savunurlar. Kendi istekleriyle dinin koyduğu kuralların çatışma ortaya çıkardığını düşündüklerinden dine son derece mesafelidirler. Üçüncü gruptaki ergenler ise, dinî duygularının zaman zaman gel git yaşattığını ifade ederler. Onlar bazen dine karşı ilgili bazen ilgisizdir. Bu grupta yer alan bir ergenin büyük bir belayla karşılaşması ve akabinde bundan kurtulması dinî duygularının tekrar canlanmasına sebep olabilir.²² İçinde bulunduğu toplum kadar doğal afetler, vefatlar, ağır hastalıklar, şimşek gibi olaylar da dinî uyanışta etkilidir.²³ Yaman, 2012'de toplumda apaçi gençlere yönelik izlenim ve idrakin gençlerin yaşamında nereye karşılık geldiğini açıklamak amacıyla İstanbul-Esenler'de 24 genç ile derinlemesine mülakat yapmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgulardan biri de apaçi gençliğin çoğunlukla kötü bir olay veya musibetle karşılaştıklarında dine yönelmeleri olmuştur.²⁴

²⁰Peker, a.g.e., s. 137

²¹Allport, a.g.e., s. 52

²²Yavuz, Günümüzde İncanın Psikolojisi, s. 151-155

²³Yüksel, a.g.m., s. 122

²⁴Ömer Miraç Yaman, "Gençlerin Toplumsal Davranış Ve Yönelimleri: İstanbul'da "Apaçi" Alt kültür Grupları Üzerine Nitel Bir Çalışma", **Doktora Tezi**, Sakarya, 2012

Vergote, kişinin, ergenlik krizi geçirirken yalnızlığı deneyimlediğini, bu durumdan üzüntü duysa da yine de yalnızlığı arzuladığını, çünkü yalnızlığın kişiye kendisini, şahsiyetini ve iç âlemini keşfettirdiğini ifade eder. Duygusal durum ergenin din algısına da sirayet eder. Allah mefhumu kişiselleştirilir ve içselleştirilir. Ergenin Allah mefhumu gündelik yaşamında karşılaştığı sıkıntılarda kendisini himaye eden, kendisine cömertçe lütuflarda bulunan bir Allah anlayışıdır. Allah ile dostluk kurduğuna inanan ergen böylelikle yalnızlık üzüntüsünü hafifletir.²⁵

Murat, ergenin kendine özgü bir kimlik elde etmek istediğini, bunu elde etmek için çabalarırken de dinî hislerin ve düşüncelerin insanın kendi yolunu çizdiği ve çizerken karşılaştığı boşlukları dolduran bir özellik mesabesinde olduğunu ifade eder. İnsanın ebedi ve layemut olma isteğine çıkar yol bulunamazken din bu isteği ahiret hayatı ile taçlandırmıştır.²⁶

Çevik, 2002’de orta öğretim öğrencilerine ergenlik döneminde dinî kurallara bağlı olmakla ölümü düşünme düzeyi, ölüm kaygısı ve öldükten sonraki yaşama inanma arasında nasıl bir bağ olduğunu saptamak amacıyla Bursa’da 400 lise öğrencisine bir anket uygulamıştır. Yapılan analizler sonucunda dine inanmayla ölüm ve ahirete bakış açısı arasında olumlu bir bağ olduğu tespit edilmiştir. Dini bütün öğrenciler ölümü, ebedi bir yaşama açılan kapı olarak görürken dine mesafeli duran öğrenciler ise ölümü dünya zevklerinin son bulması şeklinde görmektedir. Öğrencilerin dindarlık düzeyi arttıkça buna paralel olarak ölüm korkusu da artmaktadır.²⁷ Artan ölüm korkusunun kişinin kendisini günahkâr hissetmesi ve buna bağlı olarak ahirette karşılaşacağı cezayı düşünmesi ile ilgili olduğu düşünülmektedir.

2.2. Dinî Şüphe ve Çatışmalar (14-18 Yaş Dönemi)

Hökelekli, ergenin 12-13 yaşlarına geldiğinde bilincin atağa geçmesi ve zihin hayatının büyük bir kapasiteye ulaşmasının ergenlikte krizi başlatan etkenler olduğunu ifade eder. Kapasitenin artmasıyla ergende özgürlüğe yöneliş ve güçlü

²⁵Antoine Vergote, “Ergenlikte Din”, Çev: Erdoğan Fırat, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: XXIV, Ankara, 1981, s. 585

²⁶Murat, a.g.e., s. 96

²⁷Şükran Çevik, “Ölüm Düşüncesi Ve Ölüm Ötesiyle İlgili Dinî İnançlar”, **Gençlik, Din Ve Değerler Psikolojisi**, s. 405-445

hissetme durumu oluşur. Ebeveynini eleştirmeye bunun sonucunda da ebeveyniyle çatışmaya başlar. Ebeveyniyle çatışan ergenin dinî buhranı böylece başlamış olur. Bir yandan dinî anlayış ana-babaya saygılı olmayı öğütlerken diğer yanda ergenin tüm benliğini saran özgür olma isteği ergene paradoks yaşatır. Özgür olma arzusu arkadaş ilişkileriyle pekişince de otoriteye asi davranma eğilimi artar.²⁸ Vergote, ergenin bundan sonra çocuklukta olduğu gibi ebeveynine güven duymadığını, onlara itaat etme noktasında sıkıntı çıkardığını, ergen üzerindeki ebeveyn gücünün azalması ile inancını da zaruri olarak zayıflattığını ve böylece ergen kendi imanını tekrardan gözden geçirme ihtiyacı hissettiğini ifade eder.²⁹

Hökelekli, eğitim-öğretim yaşamı boyunca çok çeşitli düşünce ve yorumlarla karşılaşan ergenin şahsî inancını tetkik etmeye başladığını, çocukken inancını veya inancının gerektirdiği amelleri sorgulamadan benimsediğini, zihnî kapasitenin arttıkça hayatın ve dinin manasını keşfeden ergenin bunu gerçek hayata da tatbik etmek istediğini ifade eder. Ergene göre akılla kanıtlanamayan hiçbir şey güven vermez. Dinî değerler üzerine münakaşaya girmek, bilen birilerine sorular yöneltmek ergene haz verir. Ancak okulda gördüğü bilime dayalı bazı dersler ile gerçek hayatı dinî inancıyla birleştiremediğinden dinî konularda şüphe ve tereddüt etmeye başlar.³⁰

Ergen sadece geçmişte sorgulamadan itaat ettiği şeylere değil yeni öğrendiği bilgilere de eleştirel yaklaşır. İtaatkar olma zihniyetinden uzaklaşır. Her konuyu sorgulamak ister. Dinî meseleler de bundan nasibini alır. Duyulan kuşku veya yapılan sorgulama aslında gerçek olana erişme isteğinden başka bir şey değildir. Yoğun bir gereksinim sebebiyle kuşku ve eleştiri süreci ergene sıkıntı verir. Sıkıntı yaşasa bile yeni bir dünya görüşü edinebilmek için bu durumu yaşamak zorundadır.³¹ Bilgin, ergenin dinî konulara duyduğu alakanın dışı vurumunun şüphe şeklinde olmasının son derece önemli olduğunu ifade eder. Ergen bunu deneyimleyerek gerçek ve bozulmayacak bir inanca sahip olacaktır. Kişinin kendi mevcudiyeti hakkında ciddi anlamda ikinci kez muhakeme yürütmesine ve ergenliği kapsayan bu

²⁸Hökelekli, a.g.e., s. 270

²⁹Vergote, a.g.e., s. 589

³⁰Hökelekli, a.g.e., s. 271

³¹Fowler Brooks, *The Psychology of Adolescence*, Houghten Mifflin Company, San Francisco, 1920, s. 240-241; Eduard Spranger, *Psychologie des Jugandalters*, 26. Auflage, Heidelberg 1960, s. 257 (Aktaran: Bahadır, "Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler", *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, s. 309)

evreye “ikinci kriz dönemi” adı verilmiştir. Uzmanlar, kendi mevcudiyeti üzerine ilk defa muhakeme etme yaşının ise 3 ya da 4 olduğunu söylemiş ve bunu “birinci kriz dönemi” olarak adlandırmışlardır.³² Cirhinlioğlu, zekâ bakımından daha ileri seviyede olan ergenlerin diğerlerine göre daha çok araştırma yapmaya ve şüphe yaşamaya yatkın olduğunu söyler.³³

Yapılan çalışmalarda görülmüştür ki güçlü kimselerin zayıfları ezmesi, hakkın sahibine iade edilmemesi, kişinin bir yakınının kazaya kurban gitmesi, depremde sevdiklerinin enkaz altında kalıp can vermesi, savaşların yaşanması, ağır hastalıklara yakalanmak veya daha başka sebepler de ergenleri şefkatli olarak tanıdıkları bir Tanrı’nın olup olmadığı noktasında kuşkuya düşürmüştür.³⁴ Hökelekli, dinî şüphe ve tereddütlerin ortaya çıkmasına sebep olan durumları şöyle sıralar: Özgürlük hissiyatıyla asi davranmaya yönelim, nefsin isteklerinin dinî ilkelerle çatışması ve buna yönelik duyulan vicdan azabı, dindar insanların sergilediği tavırlar, dinî meselelerdeki bilgi noksanlığıdır. Dinî şüpheler ve tereddütler her zaman ergenlerin üzerinde negatif bir tesir bırakmazlar, iyi kullanılırsa daha bilinçli bir dindarlığa bile götürebilir.³⁵

Bahadır, 1994’te Konya’da 409 lise öğrencisiyle yaptığı araştırmasında ergenlik çağındaki öğrencilerde dinî şüphe oranının %55,7 çıktığını ve dinî şüphelerin en yoğun yaşandığı yaşların 12-13 olduğunu, 19-20 yaşlarında ise şüphelerde sönme yaşandığını tespit etmiştir.³⁶ Özbay, 1995’te İstanbul’da farklı liselerde öğrenim görmekte olan 563 öğrenciye ergenlerde Allah inancını araştırmak üzere anket uygulamıştır. Elde edilen bulgular neticesinde öğrencilerin öğrenim gördüğü lise türünün Allah inancını etkilemekte olduğu tespit edilmiştir. Araştırmadan elde edilen bir diğer sonuç ise ebeveynin eğitim durumu yükseldikçe öğrencilerin Allah’a ve dine olan inançlarında azalma olduğu saptanmıştır.³⁷

³²Beyza Bilgin, **Eğitim Bilimi Ve Din Eğitimi**, Ankara, Gün Yayınları, 2007, s. 115

³³Cirhinlioğlu, a.g.e., s. 24

³⁴Lore Schmid, **Religiöses Erleben Unserer Jugend**, Evangelischer Verlag, AG. Zollikon, Switzerland, 1960, s. 101; E. D. Starbuck, **Religions-Psychologie**, Alfred Kröner Verlag in Leibzig, Schweiz, ts, s. 256 (Aktaran: Bahadır, “Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler”, **Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi**, s. 321-322)

³⁵Hökelekli, a.g.e., s. 272-273

³⁶Bahadır, “Ergenlik Döneminde Dinî Şüphe Ve Tereddütler”, **Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi**, s. 307-368

³⁷Ekrem Özbay, “Ergenlerde Allah ve Din İnancı”, **Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 1995

Karacoşkun, dinî akide ve amel meselelerinde yaşanan şüphelerin, din önderleri ve dini bütün insanlarca hoş görülmediğini ifade eder.³⁸ Bu durum, yapılan bir araştırmada çoğu ergenin de kabullenemediği bir durum olarak tespit edilmiştir. Kula, 2006'da ergenlerin dinî düşüncede yaşadıkları güçlükleri belirlemek amacıyla Diyarbakır'da 400 ortaöğretim öğrencisine anket uygulamıştır. Araştırmada ergenlere yöneltilen şüphe kavramıyla Allah'a iman, ahiret gibi inanç esaslarının aynı cümlede kullanılmasını nasıl karşılırsınız sorusuna verilen yanıtlardan ergenlerin dinî inancına yönelik ufak bir tenkit edici ifadeyi bile hoş görmedikleri saptanmıştır.³⁹

Peker, ergenin, ebeveyni ve çevresindeki insanların hal ve hareketlerini tenkit edici şekilde gözlemlediğini ifade eder. İşlerini sahtekarlıkla halletmeye alışan birinin dürüstmüş gibi davranarak menfaat elde etmeye çalışması ergenin zihnindeki ahlak tanımına uymaz. Bilhassa dindarım diye geçinen insanlardan bunu görmesi ergenin dimağında dine yönelik şüphelere, önyargılara sebep olur.⁴⁰ Bahadır, 1994'te Konya'da ergenlerle yaptığı araştırmasında dinî şüphelerin Allah'ın mevcudiyeti, öldükten sonra tekrar dirilme, sevap-günah, dünyada âdil bir düzenin olmayışı, ruhani varlıklar gibi konular üzerinde toplandığını tespit etmiştir.⁴¹ Ak, 2002'de Samsun ve Sinop'ta ikamet eden gençlerin yaşadığı dinî şüphelerin hangi konularda olduğunu ve kaynaklarını tespit etmek; elde edilen neticeleri din eğitimi açısından değerlendirerek şüpheleri yok etmeye yönelik tavsiyeler verme amacıyla 17-25 yaş aralığındaki gençlerden 353'üne anket, 50'sine mülakat uygulayarak bu çalışmayı toplam 403 kişiyle sınırlandırmıştır. Çalışmanın sonucunda gençlerin dinî şüphe yaşamalarına sebep olan etkenlerin mezhepler ve yorumların farklı olması, din dilinin Arapça olması, tarikat ve cemaatler, gencin içinde bulunduğu ruhsal durum, dinin gelişim psikolojisine yaraşır şekilde anlatılmaması, dinî konularda bilgi noksanlığı, dinî kavramların objektif olmaması ve deneye dayanmaması, dinî önderlerin halka iyi örnek teşkil etmemesi ve düşünce-fiil çelişkisi yaşaması, bireysel ve toplumsal eğlencelerden uzaklaşmak, yakın arkadaşlar ve çevrenin etkisi,

³⁸Karacoşkun, "Dini İnanç", a.g.e., s. 133

³⁹Tahsin Kula, "Ergenlerde Dini Düşüncede Yaşanan Güçlükler (Bir Diyarbakır Örneği)", **Yüksek Lisans Tezi**, Sivas, 2006, s. 125

⁴⁰Peker, a.g.e., s. 174

⁴¹Bahadır, "Ergenlik Döneminde Dinî Şüphe Ve Tereddütler", **Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi**, s. 307-368

ibadetleri ifa edemeyen kişinin yapana karşı duyduğu kıskançlık, maddi problemler, medya, yaşanan bazı olumsuz olaylar sıralanmaktadır.⁴² Çayır, 2012’de Diyarbakır’da ortaöğretim öğrencisi olan 280 öğrenciyle yaptığı araştırma sonucunda dindarların kendilerine benzemeyenleri dışlaması (%28.9), insanlara sert davranması (%28.5), narsistik eğilimlerinin olması (%22.4), riyakâr tutum sergilemesi (%15.2) gibi etkenlerin gençlerde olumsuz dinî tutuma sebep olduğunu tespit etmiştir.⁴³ Çayır, 2014’te inanç, iman, şüphe, inançsızlık kavramlarını incelemiş ve ergenlik döneminde yaşanan dinî şüphelerin kaynaklarını tespit etmek amacıyla Diyarbakır’ın Çınar ilçesinde bulunan üç farklı lisenin 1. sınıflarında öğrenim gören 200 öğrenciye anket uygulamıştır. Yapılan analizler sonucunda ergenlerin en fazla dinî şüphe yaşadığı konuların başında din-bilim çatışması, kötülük problemi, öldükten sonra tekrar dirilme, günahkarlık duygusu gelmektedir.⁴⁴ Osmani, 2014’te Makedonya’nın Kalkandelen şehrinde yaşayan Arnavut gençler üzerinde dinî şüphelerin kaynaklarını ve etkilerini araştırmak maksadıyla lise ve üniversitelerde öğrenim görmekte olan 940 öğrenciye anket uygulamıştır. Yapılan analizler neticesinde Allah’ın varlığına ve birliğine kesin olarak inandığını söyleyen ergenlerin oranı %95,3 (896 kişi) çıkmıştır. Yaşanan dinî şüphelerin önemli bir kısmının (%82,6) ise dinin yalnızca belirli kısımlarıyla alakalı olduğu tespit edilmiştir. Dinî şüpheyne neden olan konular melek, cin, şeytan gibi görünmeyen varlıklar, kıyamet günü, ahiret hayatı, had cezaları, mezhep farklılıkları, kâinat ve insanın yaratılışı, vahdaniyet, sevap-günah, iman esaslarından biri ya da birkaçı, ibadet konuları, cennet-cehennemdir.⁴⁵ Yapılan araştırmalarda dinî şüphelerin genellikle dindarım diye geçinen insanların dinle ilgisi olmayan davranışlar sergilemesi ile dinin inanç esasları etrafında toplandığı görülmektedir.

Allport’a göre ergenlerin dine yönelik tepkisinin birkaç şekli vardır. Bazı ergenler ebeveyninin bağlı olduğu dine yönelmeyip başka bir dine girmeyi veya dinsel olan her fikri eleyerek pozitivizmi seçebilir. Bazı ergenler de dinî şüphelerle

⁴²Kadir Ak, “17-25 Yaş Gençlerde Görülen Bazı Dini Şüpheler Ve Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi”, **Yüksek Lisans Tezi**, Samsun, 2002

⁴³Celal Çayır, “Sosyo-Psikolojik Açıdan Dini Sosyalleşme Üzerine Bir Araştırma”, **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 2, 2012, s. 113

⁴⁴Çayır, a.g.m., s. 59-87

⁴⁵Midjit Osmani, “Makedonya’da Yaşayan Gençlerde Dini Şüphelerin Kaynakları Ve Etkileri (Kalkandelen Örneği)”, **Yüksek Lisans Tezi**, Bursa, 2014

muhatap olduklarında bunlarla başa çıkmayı tercih etmek yerine adeta kaçarak hazcılığa yönelebilir. Cinsel arzuların uyanması da suçluluk duygusuna sebep olur. Yaşanan histeri ile artık kişinin kendisine bir yol çizme vaktinin geldiğini ifade eden muhafazakâr Hristiyanlar arasında bocalayarak bunalım yaşayan ergenler bu tür reaksiyonlar gösterebilir.⁴⁶

Din değiştirme, ergenliğin vermiş olduğu çatışmanın ve başkaldırının bir neticesi olabilir.⁴⁷ Psikolog Paul Johnson'ın 15.000 kişi üstünde yaptığı çalışmadan dinini değiştirenlerin ortalama yaşının 15.2 olduğu sonucu çıkmıştır. Ama bu tespiti bakılarak din değiştirmenin yalnızca bu dönemde gerçekleştiği düşünülmemelidir. Sadece geleceğe dair yeni kararların alındığı bu dönemde yoğun anksiyete yaşanması bu değişimi tetikler niteliktedir. Bu dönemde ergenin üstlendiği mesuliyetler ya da yaşadığı anksiyete din değiştirme isteğini harekete geçirdiği gibi kendi canına kıyma, anoreksiya nervozaya veya depresif tavırlara da sebep olabilir.⁴⁸ Ullman, duygusal açıdan sorunlu olan ergenin din değiştirme olasılığının daha yüksek olduğunu ve dinini değiştirenlerin bu fiili 10'lu yaşların bitimi ile 20'li yaşların başlangıcında gerçekleştirdiğini saptamıştır. Dinini değiştirenlerin ortalama yaşı 21'dir.⁴⁹ Hristiyan bir genç, babası ile teslisin birinci unsuru olan baba Tanrı arasında otoriter bir ilişki kurarak kendi babasıyla yaşadığı olumsuz ilişkiyi dine yönelterek uzaklaşmış olabilir.⁵⁰ Peker, kişinin dini inkâr etmesine yol açan faktörleri yetiştirdiği çevre, hayal kırıklığı yaşaması, teodise, kişinin kendisini kendine yeten bir varlık olarak görmesi, özgür olma isteği, dinin kendisine faydasının olmadığını hissetme, Allah'ın olduğuna dair kanıt bulamama şeklinde sıralar.⁵¹ Hökelekli ve Çayır, 2006'da din değiştirerek Hristiyan olan 13'ü erkek, 12'si kız olmak üzere toplam 25 kişiyle yaptığı mülakat neticesinde gençlerin din değiştirmesinde ekonomik imkanların yetersizliği, mutsuz geçirilen çocukluk dönemi, sağlam olmayan aile bağları, günahkarlık hissi ve evlilik gibi nedenlerin etkili olduğunu tespit etmiştir.⁵² Bilgin, 2019'da Ateist Dergisi'ne

⁴⁶Allport, a.g.e., s. 51

⁴⁷Ali Köse, **Neden İslam'ı Seçiyorlar**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2008, s. 88

⁴⁸Matthew Alper, **Tanrı Yolculuğu**, İstanbul, Kalemus Yayınları, 2008, s. 267-268

⁴⁹Köse, a.g.e., s. 80-82

⁵⁰Solmaz, Şahin, a.g.m., s. 151

⁵¹Peker, a.g.e., s. 85-92

⁵²Hayati Hökelekli, Celal Çayır, "Gençlerin Din Değiştirip Hristiyan Olmasında Etkili Olan Psiko-Sosyal Etkiler", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 15, Sayı: 1, 2006, s. 23-46

dinden nasıl kurtulduğunu anlatan 28 kişinin şahsi yazılarından yola çıkarak bir analiz yapmıştır. Bu kişilerin ateist, deist ya da bilinemezci bir aileye sahip olması, din eğitimi yapılan yanlışlar, çocukluk ya da ergenlik döneminde karşılaşılan travmalar, arkadaş ortamının ateist ya da deistlerden oluşması ve farklı cinsel seçimlerde bulunma gibi etkenlerin insanları ateizme yöneltme olasılığının bulunduğunu ifade etmektedir.⁵³

Batıda yapılan çalışmalara göre dinî meselelerde tereddüt yaşama durumu kız ergenlerin %50'sinde, erkek ergenlerin ise %75'inde görülmüştür. Kiliseden uzaklaşan 350 insan üzerinde yapılan bir araştırma göstermiştir ki çoğu 15 ile 19 yaş arasında dinden uzaklaşmıştır. Yine bu insanların %46'sı kiliseye olan güvenini yitirirken %53'ü Allah'a olan inancını kaybetmiştir.⁵⁴ Kanık, 2016'da Almanya'da yaşayan Türkiyeli 15-19 yaş aralığındaki ergenlerin diğer yaş gruplarına nazaran inanç konusunda daha fazla kararsız tutum içerisinde olduklarını ve 'seküler dindarlığa' yöneldiklerini tespit etmiştir.⁵⁵

Cirhinlioğlu, ergen kız ve erkeklerin dindarlık sonuçlarına bakıldığında erkeklere nazaran kızlarda daha fazla dinî görevleri yerine getirme, Allah'a dua etme gibi davranışların gözlemlendiğini; etnik temelli bir araştırmada da gençlerden zenci olanların beyazlara göre daha dini bütün olduklarının tespit edildiğini ifade eder.⁵⁶ Allport da kızların erkeklere nazaran daha dindar olduğunu, daha fazla kiliseye gittiklerini, dinî meselelerde insanlara kılavuzluğu daha fazla görev edindiğini ifade eder.⁵⁷ Bağcıvan, 1996'da Adana'da din eğitimi açısından ergenlerin dinî inanç ve davranışlarının değerlendirilmesi amacıyla 708 ortaöğretim öğrencisine anket uygulamıştır. Yapılan analizler sonucunda kızların erkek öğrencilere nazaran dinî inanç, tutum ve davranış konusunda olumlu yönde farklılık gösterdiği görülmüştür.⁵⁸ Sadıki, 2017'de Makedonya'daki gençlerin dinî inanç, tutum ve davranışlarını

⁵³Vejdi Bilgin, "Bireylerde Travma, Sorgulama ve İnanç Krizi Sonrası Ateizme Geçiş Süreci" **Yetkin Düşünce**, Ed: Mustafa Tekin, Sayı: 5, Yıl: 2, 2019, s. 117-119

⁵⁴Vergote, a.g.e., s. 589

⁵⁵Cengiz Kanık, "Almanya Doğumlu Türkiye Gençliğinde Dini Tutum Ve Davranışlar", **Doktora Tezi**, İstanbul, 2016, s. 79-277

⁵⁶Cirhinlioğlu, a.g.e., s. 25

⁵⁷Allport, a.g.e., s. 55

⁵⁸H. Basri Bağcıvan, "Adana Düziçi İlçesi Merkezindeki Ortaöğretim Kurumlarındaki Öğrencilerin Dini İnanç, Tutum Ve Davranışlarının Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi", **Yüksek Lisans Tezi**, Konya, 1996

araştırmak amacıyla 431 üniversite öğrencisine anket uygulamıştır. Elde edilen bulgular sonucunda, kızların dinî inanç seviyesi erkeklere nazaran daha yüksek çıkmıştır, erkeklerde ise dinî şüphe veya inanç esaslarını reddetme seviyesi kızlara nazaran daha yüksek bulunmuştur.⁵⁹

Murat, dinî ve ahlakî değerlerin insana kendini önemli hissettirdiğini ifade eder. İslam’a göre insan eşref-i mahlukat yani yaratılmışların en şerefliisidir. Ergenlik döneminde bütün ilgisini kendine yöneltmişken Allah’ın insanı en mükemmel biçimde yarattığını, meleklerden ve canlı-cansız tüm yaratılmışların da üstünde gördüğü anlayışına vakıf olan ergen din hakkında pozitif ve çatışmayı azaltan bir tutum sergileyecektir. Böyle bir düşünme biçimi ergenin tüm canlılara sevgiyle yaklaşmasına, kendi aleminde de hür hissetmesine katkı sağlayacaktır.⁶⁰

Karaca, dinî şüphe ve çatışma yaşayan gençler için yapılması tavsiye edilen bazı şeylerden bahseder. Daha önce eleştirmedikleri inançlarını eleştirir duruma gelen ergenler yeni durumda olmaktan rahatsız olabilirler. Bu süre zarfında kendilerine yol gösterecek kılavuzlara gereksinim duyarlar. Ebeveynin mesuliyeti burada ehemmiyetini bir kere daha gösterir. Onlar çocuklarına gerekli malumatı vererek, onlara baskı yapmayarak bu dönemin asgari zararları atlatılabilmesini sağlayabilirler. Okulun da gençler üzerindeki işlevi son derece önemlidir. Vaktinin çoğunu eğitim-öğretim yuvalarında harcayan gençlerin öğretmenlerin tesiri altında kalmaması mümkün değildir. Tüm öğretmenlerin ergenlik dönemine ait özellikleri bilmesi elzemdir. Öğrencilerinin durumunu bilmeyen bir öğretmenin öğrencilerine faydalı olabilmesi tartışılır. Özellikle din kültürü ve ahlak bilgisi ile imam hatip lisesi meslek dersleri öğretmenleri dine yönelik sorunları halletmeye çabalamalıdır. Dinî derslerin müfredatları modern zamanın problemlerine ışık tutacak nitelikte yenilenmelidir. Diyanetin imam, müezzin, vaiz, Kur’an kursu öğreticisi gibi çalışanları için onların toplumca muteber sayılmasına yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Televizyon ve internet denetim altında tutulmalı dinî-ahlaki değerlerin sömürülmesine izin verilmemelidir. Üniversitelerin Psikoloji ile Rehberlik ve

⁵⁹Fejzulla Sadık, “Makedonya’daki Üniversite Gençliğinin Dini İnanç, Tutum Ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma (Kalkandelen Örneği)”, **Yüksek Lisans Tezi**, Bursa, 2017

⁶⁰Murat, a.g.e., s. 100

Psikolojik Danışmanlık bölümlerinde din psikolojisi dersi okutulmalıdır. Her okulda dinî yönü olan bir psikolog olmalıdır.⁶¹

2.3. Suçluluk ve Günahkârlık Duyguları

Gündüz, suçluluk ve günahkarlık duygusunun ortaya çıkmasına neden olan durumu, dinî kuralların insanın yaşamını tanzim edici yönü ile cinsel arzuların tatmin edilme isteği arasında ortaya çıkan gerilim olarak açıklar. Bundan başka insanın olmak istediği kişi ile sürdürdüğü yaşamı arasındaki dengesizlikler de bu duyguları yaşamaya sebep olur.⁶²

Peker, Allah'a ve temel inanç ilkelerine inanmaya davet edilen kişinin karşılık olarak aşırı bir reaksiyon göstermesinin ihtimal dahilinde olduğunu söyler. Asi davranışları bir süre sonra asıl kabahatlinin kendisi olduğu şuuruna vardırır ve mücrim olduğunu hisseder. Kabahat işlemiş olmanın verdiği histen felah bulma ve işlediği cürümlerin affedileceği umudu kişinin motivasyonunu artırır. Allah'ın mutlak kudrete malik olduğu, bu hayatın sonunda bir mükafat ve mücazatın olduğu, felaha ermenin bu dünyada yalnızca Allah'ın emir ve yasaklarına uymakla gerçekleşeceği anlayışı, insanda işlediği günahlar sebebiyle vicdan azabına ve Allah'a daha fazla yaklaşmasına sebep olmaktadır.⁶³ Gündüz, suçluluk ve günahkarlık duygularının, Allah'ın merhametini ümit etmek ve işlediği cürümlerin sonucundan korkmak şeklinde beraber yaşandığı müddetçe bireyin gelişimine katkı sağladığını ifade eder.⁶⁴ Enes (r.a.)'den rivayet edildiğine göre Peygamber (s.a.v.) sekeratta olan bir delikanlının yanında bulundu ve ona kendisini nasıl hissettiğini sorduğunda delikanlı, Allah'ın merhametinden ümitli ancak işlediği günahlardan dolayı da korktuğunu söyledi. Ardından Peygamber, bu ikisi, yani havf ve reca, insanın yüreğinde beraber durduğunda Allah ona ümit ettiğini verdiği gibi korktuğunun da başına gelmesini engelleyerek selamete çıkardığını söylemiştir.⁶⁵

⁶¹Faruk Karaca, "Gençlik ve Dinsel Yabancılaşma", **Gençlik Dönemi ve Eğitimi II**, Ed.: Hayati Hökelekli, Müzakere Eden: Abdülkerim Bahadır, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2003, s. 166-177

⁶²Gündüz, a.g.e., s. 186

⁶³Peker, a.g.e., s. 84

⁶⁴Gündüz, a.g.e., s. 186

⁶⁵Tirmizi, Cenaiz, 10

Hökelekli, bu dönemin ergen için cinsel eğilimin kuvvetlendiği bir dönem olmakla beraber bazı ciddi kararların da alındığı bir evre olduğundan ergenin iç dünyasında çatışmaların kaçınılmaz olduğunu ifade eder. Bu durum kuvvetlendikçe dinî-ahlakî değerlere başkaldırı gösterir. Vicdan azabı hissederek suçlu olduğunu düşünen ergen, yalnızlaşmaya başlar. Bezginlik hisseder, dünyayla ve çevresiyle ilişkisini keser.⁶⁶ Bahadır, dinin, nefsanî arzuları doyuma ulaştırmak için öncelikle nikahın olması gerektiğini, nikah kıyılamayacaksa veya buna henüz güç yetirilemiyorsa ergenin arzularının tatmininin sonraya bırakılmasının veya bir şekilde buna gem vurulmasının istendiğini, ancak bu durumun din ile ergeni çatışmaya götürdüğünü ifade eder.⁶⁷ Vergote, ergenlerin suçluluk psikolojisinin altında yatan şeyin din olduğunu anlamalarının dinden uzaklaşmalarına sebep olduğunu, bunun sonucunda ya katı zühd hayatı yaşamak istediklerini ya da kendilerini tamamen serbest bıraktıklarını ve bu şekilde iki karşıt tutum arasında sendelediklerini ifade eder.⁶⁸

2.4. Tevbe ve Dine Dönüş

Hökelekli, çocuklukta olumlu anlamda dinî gelişim aşamalarından geçen ergenin bir süreliğine tereddüt ve buhran geçirse bile bu dönemi atlattıktan sonra dinî-ahlakî değerlere tekrar sıkı sıkıya sarıldığını ve ergenlik döneminde dine yönelişin karakteristik bir özellik olduğunu ifade eder. Ergende bu dönemin başlamasıyla beraber yeni duygular ve istekler türer. Bu durum ergenin ruh dünyasında kaos oluşturur. Tam bir krizin ve stresin içine düşen ergen yeni bir yaşam düzeni ister. Kendini istediği nitelikte görmez. Ergende “vazife şuuru” ortaya çıkar. Dinî meselelerde mükellefiyetinin olduğunu bilir fakat tam olarak yerine getiremese de iyi bir insan olmaya çabalar. Hakiki bir mütedeyyin olmadığını düşündüğü için istediği yaşamı elde etmeyi amaçlarken tereddüt yaşayabilir. Kifayetsizlik hissi günahkarlık hissine dönüşür. Gerçek bir dindar olmadığını için suçluluk duyar.

⁶⁶Hökelekli, a.g.e., s. 275

⁶⁷Bahadır, “Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler”, **Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi**, s. 323

⁶⁸Vergote, a.g.e., s. 587

Yaşamak istediği hayat ile şimdi yaşadığı hayat arasında büyük farkları görünce de sonsuz olan mücazattan kaygı ve üzüntü duyar.⁶⁹

Murat, internet ve basın-yayın organlarının ergenlerin yeni yeni fark ettiği cinsî hislerini şuurlu olarak ya da olmayarak bozduğunu, bundan dolayı kişi aynı anda hem heva ve hevesinin peşinden gitmek isterken hem de bu şehvi arzularının din ve manevi değerlerle çeliştiğinin farkına vararak bunalım yaşadığını ifade eder. Dinî ve manevi değerlerden mahrum kalmış bir yerde sürekli gelip geçici zevklerin merkeze alınması ergenlerde krize neden olur. Bu durum devam ederek kişinin üzülmeye, utanmaya, mahcubiyet duymaya ve tevbe etmeye iştiağını köreltir.⁷⁰ Çayır, her ergen için dinî konularda yaşanan şüphe ve tereddüdün negatif bir etki bıraktığının düşünülmemesi gerektiğini, ergenlerin bir kısmı için imanını olgunlaştıran bir süreç olduğunu ifade eder.⁷¹ Küçükken din eğitimi verilmiş bireyin ergenlik döneminde dinle ilgilenmesi ve dine teveccüh etmesi görülmez.⁷²

Özellikle bu dönemde görülen şüphe ve tereddütler küçükken ve ergenlikte aldığı din eğitimi sayesinde genci bilinçli bir dindarlığa ulaştırır. Sahabeden bir grup Peygamber Efendimize akıllarından bazı hoş olmayan düşüncelerin (şüphelerin) geçtiğini, eğer dile getirirlerse imanlarını kaybetmekten korktuklarını ifade eder. Peygamberimiz de yaşadıkları korkuyu ve hissettikleri vebali kastederek bunun imanın ta kendisi olduğunu söylemiştir.⁷³ Gündüz, peygamberimizin sahabenin bu tavrını yermeyip aksine yücelttiğini, bunu sakıncalı bir durum olarak telakki etmeyerek muhakeme etmenin ve içselleştirmenin inancın olgunlaşmasına basamak teşkil edeceğini düşündüğünü ifade etmektedir.⁷⁴ Kasapoğlu, inanan kişinin istemeden hâsıl olan dinî şüpheyi şuurlu olarak devam ettirmemesi gerektiğini, bilincini meşgul eden bu tip düşüncelerden sıyrılması, Allah'a yalvarması, inandığını şifahi ve hissî olarak ifade etmesi gerektiğini tavsiye etmiştir.⁷⁵

⁶⁹Hökelekli, a.g.e., s. 278-279

⁷⁰Murat, a.g.e., s. 101

⁷¹Çayır, a.g.m., s. 83

⁷²Solmaz, Şahin, a.g.m., s. 149

⁷³Gündüz, a.g.m., s. 93

⁷⁴Gündüz, a.g.e., s. 176-177

⁷⁵Abdurrahman Kasapoğlu, "Dinsel Şüphe", **Kelam Araştırmaları Dergisi**, Cilt: III, Sayı: 2, 2005, s. 81

2.5. Dinî İnanç ve Tutumların Netleşmesi (18-21 Yaş)

Hökelekli, ergenlik döneminin son aşamasında gencin tereddüt ve şüphelerinde sönme yaşandığını, artık dinî meselelerdeki bakış açısıyla kendi duruşunu sergileyebilecek bir ağırlıklılığa eriştiğini ve din konularında net kararlar verdiğini ifade eder. Bir kısım gençler çocuklukta edindikleri din algısından farklı olarak yepyeni bir dinî-ahlakî alem oluşturur. Bir kısım gençler ise aileden öğrendikleri gibi devam ettirirler. Onlar için ailevî ilişkiler son derece mühimdir ve bu dairede dinî-ahlakî değerleri ilerletirler. Bazı gençler de dine karşı tamamen umursamaz davranarak ateist ya da agnostik olur. Ama bu gençlerin sayısı, inananlara göre çok azdır.⁷⁶

Cirhinlioğlu, ergenlerin dinî inanç ve tutumlarını netleştirirken ebeveyn, arkadaş çevresi ve okuldan etkilendiklerini ifade eder. Ebeveynin evde dinin emrettiği görevleri yerine getirmesi, dua etmesi, dinin mesajlarını okuması ve tüm bunlara ergenin de iştirak etmesi gencin üzerinde ebeveynin dinî düşüncelerinin tesirli olmasını sağlar. Dinî meselelerde vaazlar vermek de ergenlerin din hakkındaki düşüncelerini etkileyecektir. Bu tutum ve davranışlar erkeklere nazaran kızları daha çok etkiler. Ebeveynin din konusundaki bilgisi ergene rehberlik eder. Böylece ergenler, kendi ebeveynlerini model alarak onların fikirlerini benimserler. Arkadaşlar, dinî meselelerde az, diğer tüm konularda daha fazla birbirlerini etkiler. Bir araştırmada dinî gücün menşei olarak ebeveyn ve kilise arkadaştan önce gelmiştir.⁷⁷ Öztürk, 14-18 yaş arası öğrencilerle yaptığı çalışmada ergenlerin %70,4'ünün söz konusu Allah'ın varlığına inanma olduğunda en fazla ebeveynlerinden etkilendiğini tespit etmiştir.⁷⁸ Çayır, 2012'de Diyarbakır'da ortaöğretim öğrencisi olan 280 ergene uyguladığı anket sonucunda ergenlerin dinî şahsiyetinin oluşumunda en etkili etmenin %56,3'lük oranla anne olduğu saptanmıştır.⁷⁹ Ayten, psikanalize göre aile üyeleri arasındaki bağların, bir insanın dinî düşüncesini belirlemede son derece tesirli olduğunu ifade eder.⁸⁰ Boyar, 2012'de

⁷⁶Hökelekli, a.g.e., s. 280-281

⁷⁷Cirhinlioğlu, a.g.e., s. 54-55

⁷⁸Öztürk, a.g.m., s. 44-55

⁷⁹Celal Çayır, "Sosyo-Psikolojik Açıdan Dini Sosyalleşme Üzerine Bir Araştırma", s. 111

⁸⁰Ali Ayten, **Din Psikolojisi**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2010, s. 89

Kahramanmaraş'ta ailesi parçalanmış ve parçalanmamış ergenlerin dinî tutum seviyelerinde bir farklılık olup olmadığını tespit etmek ve bu farklılığın hangi özelliklerden kaynaklandığını tespit etmek amacıyla 172'si parçalanmış aileye sahip ergen, 324'ü parçalanmamış aileye sahip ergen olmak üzere toplam 496 öğrenciye anket uygulamıştır. Yapılan çalışmanın sonunda ailesi parçalanmış ergenler olumsuz dinî tutuma, ailesi parçalanmamış ergenler ise olumlu dinî tutuma sahip çıkmıştır.⁸¹

Sonuç olarak kişi son ergenlik merhalesinde dinî inanç ve tutumlarını kendine göre belirlemiş ve daha dengeli bir döneme girmiştir. Ruhsal ve fiziksel tekâmül ile ergen çatışmalardan uzaklaşarak dingin bir şahsiyete bürünür. Önüne çıkan problemleri hissî değil, tamamen akıl ve mantık süzgecinden geçirerek halletmeye çabalar. Onun müsamahakarlığı ve gerçekçi zihniyeti yakalaması etrafına daha kolay adapte olmasını sağlar.⁸²

⁸¹Gülşah Boyar, “Aileye Ve Parçalanmış Aileye Sahip Ergenlerin Dini Tutum Ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma (Kahramanmaraş Örneği)”, **Yüksek Lisans Tezi**, Kahramanmaraş, 2012

⁸²Yüksel, a.g.m., s. 122

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YÖNTEM

BULGULAR VE YORUM

3.1. Araştırma Modeli

Bu araştırma, ergenlik döneminde yaşanan dinî şüpheleri ve ergenlerin dinî inanç düzeylerini betimsel tarama modelini kullanarak tespit etmeyi hedeflemektedir.

3.2. Evren ve Örneklem

3.2.1. Evren

Araştırmanın evrenini 2018-2019 Eğitim-Öğretim yılında İstanbul'da Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı ortaöğretim kurumlarında okumakta olan lise öğrencileri oluşturmaktadır.

3.2.2. Örneklem

Çalışma grubu örneklem büyüklüğü hesap edilerek çok aşamalı örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Bu süreçte, öncelikle İstanbul ilinde liseye devam eden tüm öğrencilerin, İstanbul İl Millî Eğitim Müdürlüğü kanalıyla sayısına ulaşılmıştır. Ardından 6 farklı okul türü tabakalama örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Bu okul türleri; Anadolu Lisesi, Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Anadolu İmam Hatip Lisesi, Güzel Sanatlar Lisesi, Sosyal Bilimler Lisesi ve Fen Lisesi'nden oluşmaktadır. İstanbul'daki öğrenci sayılarının oranı dikkate alınarak toplamda her okul türünden 1, 2 veya 3 farklı okul olmak üzere küme örnekleme yöntemi ile 9 farklı okul belirlenmiştir. Araştırmanın yapıldığı okullar: Bahçelievler, Yeşilköy ve Çekmeköy'de birer tane olmak üzere toplam 3 Anadolu Lisesi; Yenibosna ve Kadıköy'de birer tane olmak üzere toplam 2 İmam-Hatip Lisesi; Kadıköy'de 1 Fen Lisesi; Beylikdüzü'nde 1 Güzel Sanatlar Lisesi; Yenibosna'da 1 Sosyal Bilimler Lisesi; Etiler'de 1 Meslek Lisesidir. Bu araştırma bahsi geçen okullarda 10., 11., ve

12. sınıflara giden toplam 850 öğrenciye uygulanmıştır. Bununla beraber hatalı ve boş bırakılan anket verileri veri setinden çıkarılıp kalan 814 öğrencinin verileri üzerinden analiz yapılmıştır. Bu öğrencilerin 398'i kız, 412'si ise erkektir. 4 öğrenci ise anket formunu doldururken cinsiyetini belirtmemiştir.

3.3. Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada öğrencilerin dine yönelik inanç ve şüphe düzeylerinin belirlenmesi amacıyla Horozcu ve Demir tarafından 2018'de geliştirilen “Ergenler İçin Dinî İnanç Ölçeği” ve bunların çeşitli psikososyal değişkenlerle olan ilişkisini tespit etmek üzere “Psikososyal değişkenlere ilişkin anket soruları” ve katılımcıların demografik özelliklerini tespit etmek amacıyla “Kişisel bilgi formu” kullanılmıştır.

3.3.1. Ergenler İçin Dinî İnanç Ölçeği

Horozcu ve Demir tarafından 2018'de geliştirilen “Ergenler İçin Dinî İnanç Ölçeği” adından da anlaşılacağı üzere bir taraftan ergenlerin dinî inanç düzeylerini, diğer taraftan inanç unsurlarına ilişkin şüphe düzeylerini ölçmektedir. Ölçek, dinin yalnızca inanç yönünü ölçen tek faktörlü olmasıyla literatürdeki diğer ölçeklerden ayrılmaktadır. Ergenler İçin Dinî İnanç Ölçeği (EDİÖ), 18 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin güvenilirliğini ortaya koymak üzere yapılan analizlerde iç tutarlılığını gösteren Cronbach's Alpha katsayısı .938 ve ikiye bölme tekniğiyle elde edilen Spearman-Brown Coefficient katsayısı .928 ve iki yarı arasındaki korelasyon katsayısı .86.5 olarak tespit edilmiştir. Geçerlik analizi kapsamında yapılan açımlayıcı faktör analizi sonucunda ortaya çıkan faktörün toplam varyansın yüzde 51.8'ini açıkladığı tespit edilmiştir. Sosyal bilimler alanında geliştirilen tek faktörlü ölçeklerde toplam varyansın yüzde 30'unun açıklanmasının yeterli olduğu kabul edildiği düşünülürse ölçeğin tek faktörlü yapısı oldukça uygundur. Son olarak doğrulayıcı faktör analizi sonucunda uyum indeksleri $\chi^2 / df = 3.637$, RMSEA = 0.080, NFI = 0.97, NNFI = 0.97, CFI = 0.98, IFI = 0.98, RFI = 0.96, RMR = 0.037, SRMR = 0.042, GFI = 0.89 ve AGFI = 0.86 olarak tespit edilmiştir. Tatmin edici olduğunu söyleyebileceğimiz bu değerler, EDİÖ'nün Türkiye'de ergenlerin dinî inanç düzeyini güvenilir ve geçerli bir şekilde ölçen sağlıklı bir ölçek olduğunu göstermektedir.

EDİÖ, Hiçbir Zaman Böyle Düşünmüyorum (1 Puan), Nadiren Böyle Düşünüyorum (2 Puan), Ara sıra Böyle Düşünüyorum (3 Puan), Genellikle Böyle Düşünüyorum (4 Puan) ve Her Zaman Böyle Düşünüyorum (5 Puan) olmak üzere 5'li Likert tipi 18 maddeden oluşmaktadır. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 18, en yüksek puan ise 90'dır. Puanın yükselmesi kişinin İslam dinine dair inanç düzeyinin yükselmesi, yani dinî şüphesinin azalması, ölçekten aldığı puanın düşmesi ise dinî inancının düşmesi yani dinî şüphesinin artması anlamına gelmektedir. 18 maddenin 7'si (5.,6.,10.,12.,16.,17. ve 18.) ters, 11'i ise düz olarak hesaplanmaktadır.

Ölçek, birkaç aşamanın ardından geliştirilmiştir. İlk aşamada bir yönü dinî inanç, bir yönü ise dinî şüphe anlamına gelen bir soru havuzu oluşturulmuştur. 30 sorudan oluşan ilk anket formu İstanbul'daki bir İmam-Hatip Lisesinde 73 öğrenciye uygulanmıştır ve henüz ilk uygulamada yüksek bir Cronbach's Alpha değeri tutturulmuştur. Buna rağmen soruların anlaşılmayan tarafları tartışılmış, bazı ölçek maddeleri çıkarılmış bazıları ise yeniden düzenlenmiştir. Düzenlemenin ardından 2017 yılının Kasım ayında oluşturulan yeni anket formu aynı okulda bu kez 75 öğrenciye uygulanmıştır. Tekrar yüksek iç tutarlık katsayısı verdiği görüldükten sonra ölçeğe son hali verilerek uygulama gerçekleştirilmiştir. Son çalışma İstanbul'da biri Anadolu Lisesi, diğeri İmam-Hatip Lisesi ve bir diğeri de Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi olmak üzere üç türden birer lisede 3. ve 4. sınıf öğrencilerinin oluşturduğu 277'si kız ve 165'i erkek olmak üzere toplam 442 öğrenci üzerinde gerçekleştirilmiştir.¹

Bununla birlikte İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nün ölçekteki 3 maddeyi uygun bulmadıkları gerekçesiyle madde sayısı 18'den 15'e düşürülmüş ve öğrencilere bu şekilde uygulanmıştır. 15 maddenin 4'ü (6., 8., 10. ve 11.) ters, 11'i ise düz olarak hesaplanmaktadır. Elde edilen verilerin faktör analizine uygun olup olmadığı Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısı ve Barlett Küresellik (Sphericity) Testi ile hesaplanmıştır. 442 katılımcıdan elde edilen verilerle yapılan faktör analizinde KMO değeri .952 çıkmıştır. Bu değer aynı zamanda örneklem

¹ Ümit Horozcu, Zühre Demir, "Ergenler İçin Dinî İnanç Ölçeği: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması", **Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 1, 2018, s. 81-92

büyükliğünün yeterli ve faktör analizi için uygun olduğu anlamına da gelmektedir.² Barlett testi sonucunda da kay kare değeri anlamlı bulunmuştur. [$X^2 = 4035.374$, $p = .000$]. Geçerlik analizi kapsamında yapılan açımlayıcı faktör analizi sonucunda ortaya çıkan faktörün toplam varyansın yüzde 54.308'ini açıkladığı tespit edilmiştir ki sosyal bilimlerde geliştirilen tek faktörlü ölçeklerde faktörün toplam varyansın %30'unu açıklaması yeterli kabul edilmektedir.³

Açımlayıcı faktör analizinin ardından tek faktörlü yapının uygunluğunu görmek amacıyla yaptığımız doğrulayıcı faktör analizinde ulaşılan sonuçlar şu şekilde sıralanmaktadır: $X^2 = 525.00$, $Df = 152$, Yaklaşık Hataların Ortalama Kare Kökü (Root Mean Square Error of Approximation - RMSEA) = 0.078⁴, Normlaştırılmış Uyum İndeksi (Normed Fit Index - NFI) = 0.97⁵, Normlaştırılmamış Uyum İndeksi (Non-Normed Fit Index - NNFI) = 0.97⁶, Görece Uyum İndeksi (Relative Fit Index-RFI) = 0.96⁷ Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (Comparative Fit Index - CFI) = 0.98⁸, -IFI) = 0.98⁹, Kök Ortalama Karekökü (Root Mean Square Residual -RMR) = 0.060¹⁰, Standart Ortalama Kalanların Karekökü (Standardized Root Mean Residual-SRMR) = 0.043¹¹. Bu değerler göz önünde bulundurulduğunda tek faktörlü EDİÖ'nün iyi uyum verdiği söylenebilir.

3.3.2. Psikososyal Değişkenlere İlişkin Anket Soruları

Araştırmada örneklem grubundaki katılımcılara hem kişisel hem de aile, arkadaş, okul çevresine ait sorular yöneltilmiştir. Kişisel sorular, ergenin kendi iç dünyasını; aileye yönelik sorular, ergenin anne-babası ile olan ilişkisini; okula yönelik sorular ise okul ortamını ve akademik başarısını değerlendirmesine olanak tanımaktadır.

² Ömay Çokluk, Güçlü Şekercioğlu, Şener Büyüköztürk, **Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik**, Ankara, Pegem Akademi, 2012, s. 219

³ Çokluk, Şekercioğlu, Büyüköztürk, a.g.e., s. 227

⁴ .05'ten küçük olması mükemmel, 0.05 ile 0.10 arası kabul edilebilirdir. İdeal ve kabul edilebilir değerler için bkz. Ö. Çokluk, G. Şekercioğlu, Ş. Büyüköztürk, **Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik**, Pegem Akademi, Ankara, 2012

⁵ .95'in üzerinde olması mükemmeldir.

⁶ .95'in üzeri mükemmel değerdir.

⁷ 0.90'ın üzerinde olması iyi değerdir.

⁸ .05'in altı mükemmel, 0.05 ile 0.1 arası kabul edilebilir değerdir.

⁹ .90'ın üzerinde olması iyi değerdir.

¹⁰ .05'in altı mükemmel, 0.05 ile 0.1 arası kabul edilebilir değerdir.

¹¹ .05'in altı mükemmel değerdir.

Anket formunda bahsi geçen konular hakkındaki sorular ergenin iç dünyası, ailesi, okulu ve arkadaşlarıyla olan ilişkisi ile dinî inançlılık düzeyi arasında anlamlı bir fark olup olmadığını tespit etmek amacıyla sorulmuştur.

3.3.3. Kişisel Bilgi Formu

Araştırmada örneklem grubuna sınıf, cinsiyet, okul türü, ailenin ekonomik durumu, anne-babanın hayatta olup olmadığı, anne-babanın medeni durumuna vs. ilişkin sorular yöneltilmiştir.

Örneklem grubunun dinî inançlılık düzeyi ile sınıf, cinsiyet, okul türü, ailenin ekonomik durumu, anne-babanın hayatta olup olmadığı, anne-babanın medeni durumu, anne-babanın eğitim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki çıkabileceği düşüncesi bizi bu soruları sormaya sevk etmiştir.

3.4. Verilerin Toplanması

Anket formlarının Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullarda öğrencilere uygulanabilmesi için Mayıs ayında gerekli belgeler hazırlanarak İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü'ne tarafımızca başvuruda bulunulmuştur. İl Milli Eğitim Müdürlüğü, Ergenler İçin Dinî İnanç Ölçeği'nde bulunan 18 madde arasından 3 maddeyi uygun bulmadığını gerekçe göstererek ölçeğin yeniden düzenlenmesi talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine süreç uzamış, gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra yasal izin Haziran ayında alınmıştır.

Anket formları, 2018-2019 Eğitim-Öğretim yılı Ekim-Kasım aylarında İstanbul'da Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı 9 ortaöğretim kurumunda öğrenim görmekte olan öğrencilere ders saatleri içerisinde hem ders öğretmenleri hem de araştırmacı gözetiminde uygulanmıştır. Anket formlarının doldurulması ortalama 20 dakika sürmüştür. Katılımcılar, anket formunu doldururken anlayamadıkları soruları sormuş, araştırmacı da gerekli açıklamaları yapmıştır. Kimi katılımcılar anket formundaki sorular ve ölçek maddeleri üzerinde araştırmacıyla fikir teatisinde bulunmuştur.

3.5. Verilerin Çözümlemesi

Öğrenciler tarafından doldurulan ancak hatalı ve boş bırakıldığı görülen anketler veri setinden çıkarıldıktan sonra analize tabi tutulmuştur. Verilerin analizinde SPSS paket programı kullanılmıştır. Veriler, normal dağılıp dağılmama durumuna göre tek yönlü varyans analizi (ANOVA), Kruskal Wallis testi, Mann Whitney-U testi ve bağımsız örneklem t-testi ile çözümlenmiştir.

3.6. Araştırmanın Hipotezleri

3.6.1. Ana Hipotezler

1. Ergenler yüksek dinî inanç düzeyine sahiptir.
2. Ergenlerin dinî inanç ve şüphe düzeyleri cinsiyete göre farklılaşmaktadır.
3. Ergenlerin dinî inanç ve şüphe düzeyleri sınıf düzeyine göre farklılaşmaktadır.
4. Ergenlerin dinî inanç ve şüphe düzeyleri okudukları lisenin türüne göre değişmektedir.
5. Ergenlerin dinî inanç ve şüphe düzeyleri anne-babanın birlikte ya da ayrı yaşamasına göre farklılaşmaktadır.
6. Ergenlerin dinî inanç ve şüphe düzeyleri annenin eğitim düzeyine göre farklılaşmaktadır.
7. Ergenlerin dinî inanç ve şüphe düzeyleri babanın eğitim düzeyine göre farklılaşmaktadır.
8. Ergenlerin dinî inanç ve şüphe düzeyleri ailenin gelir düzeyine göre farklılaşmaktadır.
9. Ergenlerin dinî inanç ve şüphe düzeyleri dinî bilgi düzeyine göre farklılaşmaktadır.

3.6.2. Alt Hipotezler

1. Ergenlerin dinî inanç ve şüphe düzeyleri anne ile olan ilişkisine göre farklılaşmaktadır.

2. Ergenlerin dinî inanç ve şüphe düzeyleri baba ile olan ilişkisine göre farklılaşmaktadır.
3. Ergenlerin dinî inanç ve şüphe düzeyleri hayatı sorgulama düzeyine göre farklılaşmaktadır.
4. Ergenlerin dinî inanç ve şüphe düzeyleri genel hayat memnuniyetine göre farklılaşmaktadır.
5. Ergenlerin dinî inanç ve şüphe düzeyleri genel psikolojik duruma göre farklılaşmaktadır.
6. Ergenlerin dinî inanç ve şüphe düzeylerinin aile ortamıyla ilişkisi vardır.
7. Ergenlerin dinî inanç ve şüphe düzeylerinin okul ortamıyla ilişkisi vardır.
8. Ergenlerin dinî inanç ve şüphe düzeyleri dinî açıdan suçlu ve günahkâr hissetme düzeyine göre farklılaşmaktadır.

BULGULAR VE YORUM

Çalışmanın bu bölümünde katılımcıların genel dinî inançlılık düzeyine, demografik, psiko-sosyal değişkenlere ve bu değişkenlerle dinî inanç düzeylerinin ilişkisini kapsayan istatistiklere yer vereceğiz.

4.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Bu kısımda demografik değişkenler ile dinî inanç düzeyi arasındaki ilişkiye yönelik istatistikler sıralanmıştır.

4.1.1. Katılımcıların Dinî İnançlılık Düzeyi Ortalaması

Tablo 1: Katılımcıların Dinî İnançlılık Düzeyi Ortalaması

	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>
<i>DİD</i>	814	4.2026	1.03673	1.00	5.00

Tablo 1’de görüldüğü üzere örneklemin dinî inanç düzeyinin yüksek ($M=4.2026$) olduğu söylenebilir. Bu puan, katılımcıların inanç esaslarına bakışının ve dinî tutumunun olumlu olduğunu göstermektedir. Ayrıca "*Ergenler yüksek dinî inanç düzeyine sahiptir*" ($M=4.2026$) hipotezimizi de desteklemektedir.

Bahadır, 1994’te yaptığı çalışmada Konya’da ergenlerin %72,9’unun dinin inanç esaslarına son derece bağlı olduğunu tespit etmiştir.¹² Kimter, 2002’de üniversite öğrencileriyle yaptığı araştırmasında örneklemin çoğunu teşkil edenlerin güçlü dindar sınıflamasına girdiğini yani alınan dindarlık puanlarının yüksek olduğunu tespit etmiştir.¹³ Dinç, 2007’de İstanbul’da ergenlerle yaptığı araştırmasında ergenlerin yüksek dinî yönelim düzeyine ($M=3.31$) sahip olduklarını tespit etmiştir.¹⁴ Yavuz, 2009’da Sakarya’da üniversite öğrencilerini konu edindiği araştırmasında öğrencilerin yüksek inanç seviyesine (36,38) sahip olduklarını

¹² Abdülkerim Bahadır, “Ergenlik Döneminde Dinî Şüphe ve Tereddütler”, **Yüksek Lisans Tezi**, Bursa, 1994, s. 72

¹³ Nurten Kimter, “Dini İnanç, İbadet ve Duanın Umutsuzlukla İlişkisi Üzerine”, **Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi**, s. 197

¹⁴ Ayşenur Dinç, “Ergenlerde Anne-Baba Tutumları Ve Dini Yönelim” **Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2007, s. 83

saptamıştır.¹⁵ Ferşadoğlu, 2013'te yaptığı çalışmasında Yalova'da ergenlerin % 92,1'inin Allah'ın varlığına inanma konusunda yüksek inanç seviyesine sahip olduğunu tespit etmiştir.¹⁶ Çoban, 2013'te Burdur'da yaptığı araştırmasında ergenlerin yüksek dindarlık düzeyine ve Allah'ın varlığını güçlü bir biçimde hissedenlerin yüksek inanç düzeyine (M=4.62) sahip olduğunu tespit etmiştir.¹⁷ Sezgin'in 2016'da yaptığı çalışmasında Dicle Üniversitesi'nde öğrenim gören öğrencilerin büyük bir kısmının inanç esaslarını kabul ettiği ancak çok küçük bir kısmın inanç konusunda tereddütlerinin olduğu tespit edilmiştir.¹⁸ SEKAM, 2016'da 81 ilde yaptığı araştırmasında gençlerin %92,4'ünün Allah'a kesinlikle inandığını tespit etmiştir.¹⁹ Şirin, 2017'de İstanbul'da özel üniversite öğrencileriyle yaptığı araştırmasında öğrencilerin olumlu dinî tutuma sahip olduklarını, Allah'ın varlığını (%97,1), Hz. Muhammed'in peygamberliğini (%96,2), ahireti (%95), Kur'an'ın Allah katından inen bir kitap olduğunu (%95) kabul ettiklerini tespit etmiştir.²⁰ Ergenlik dönemindeki bu yüksek dinî inanç düzeyinin ilk yetişkinlikte de devam ettiği tespit edilmiştir. Yoğurtcu, 2009'da İstanbul'da yaptığı araştırmasında yetişkinlerin dindarlık temayülü içinde olduğunu ve kendisini dindar olarak görenlerin de çoğunluğu (%53,3) teşkil ettiğini tespit etmiştir.²¹ Öte yandan Twenge, 2015'de Amerika'da yaptığı araştırmasında 10. ve 12. sınıfa giden öğrencilerin neredeyse tamamına yakınının dinin yaşamında pek bir önemi olmadığını ifade ettiklerini ve i-Nesli (internet nesli)'nin Amerika'daki dindarlık düzeyi en düşük nesil olduğunu saptamıştır.²²

¹⁵ Adem Yavuz, "18-25 Yaş Üniversite Gençliğinde Dini İnanç Ve Umutsuzluk İlişkisi (Sakarya Üniversitesi Örneği)", **Yüksek Lisans Tezi**, Sakarya, 2009, s. 103

¹⁶ Ferşadoğlu, a.g.t., s. 80

¹⁷ Ramazan Çoban, "Lise Öğrencilerinde Dindarlık ve Sanal Bağımlılık Arasındaki İlişki (Burdur Gölhisar Örneği)", **Yüksek Lisans Tezi**, Isparta, 2013, s. 86

¹⁸ Kasım Sezgin, "Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Sağlamlık ve Dindarlık Düzeylerinin İncelenmesi (Dicle Üniversitesi Örneği)", **Yüksek Lisans Tezi**, Diyarbakır, 2016, s. 54

¹⁹ SEKAM, **Türkiye'de Gençlik**, SEKAM Yayınları, İstanbul, 2016, s. 329

²⁰ Turgay Şirin, "Üniversite Öğrencilerinin Dini Tutumları İle Ruh Sağlığı İlişkisinin İncelenmesi" **İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 4, 2017, s. 72

²¹ Fatma Yoğurtcu, "Yetişkinlerde Dindarlık Ve Ruh Sağlığı", **Yüksek Lisans Tezi**, Sakarya, 2009, s. 50

²² Jean M. Twenge, **i-Nesli**, Çev.: Okhan Gündüz, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2018, s. 177-178

4.1.2. Cinsiyet

Tablo 2: Cinsiyete Göre Dinî İnanç Puanları için Yapılan Mann Whitney-U Testi

	<i>Cinsiyet</i>	<i>N</i>	<i>Sıra ort.</i>	<i>Sıra top.</i>	<i>U</i>	<i>z</i>	<i>p</i>
<i>DİD</i>	Kız	398	394,76	157112,50	77711,500	-1,299	,194
	Erkek	412	415,88	171342,50			
	Toplam	810					

Tablo 2’de görüldüğü üzere öğrencilerin dinî inanç puanlarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan Mann Whitney-U testi sonucunda gruplar arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunamamıştır. Bu bulgu, “*Ergenlerin dinî inanç ve şüphe düzeyleri cinsiyete göre farklılaşmaktadır*” hipotezimizi desteklememektedir.

Tablo 3: Cinsiyete Göre Dinî İnanç Puanları için Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	<i>Cinsiyet</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
<i>DİD</i>	Kız	398	4.1854	1.03312
	Erkek	412	4.2312	1.02171

Tablo 3’te görüldüğü üzere erkek öğrencilerin dinî inanç puanlarının (M=4.2312) kız öğrencilerin dinî inanç puanlarından (M=4.1854) ufak bir farkla yüksek olduğu görülmüştür ancak bu fark istatistiksel açıdan anlamlı çıkmamıştır.

Dinç²³ 2007, Tokat²⁴ 2012, Çoban²⁵ 2013, Kavun²⁶ 2016 ve Öztürk²⁷ 2017 yıllarında yaptıkları çalışmalarda bizim araştırmamızda olduğu gibi ergenlerin cinsiyet ile dindarlık puanları arasındaki farkın istatistiksel açıdan anlamlı olmadığını

²³ Dinç, a.g.t., s. 84-85

²⁴ Okan Tokat, “Ortaöğretim Öğrencilerinde Kaygı ve Dindarlık İlişkisinin İncelenmesi (Denizli Örneği)”, **Yüksek Lisans Tezi**, Isparta, 2012, s. 92

²⁵ Çoban, a.g.t., s. 86

²⁶ Yusuf Kavun, “Ergenlerde Dindarlık ve İnsani Değerler”, **Yüksek Lisans Tezi**, Konya, 2016, s.

²⁷ Yusuf Öztürk, “Ergenlerde Dindarlık ile Öznel İyi Oluş Arasındaki İlişkinin İncelenmesi” **Yüksek Lisans Tezi**, Çorum, 2017, s. 51

saptamıştır. Öte yandan Gürsu²⁸ 2011 ve Çevik-Demir²⁹ 2013 yıllarında ortaöğretim öğrencileriyle yaptıkları araştırmalarında kız öğrencilerin dindarlık puanının erkek öğrencilere göre daha yüksek bulunduğunu tespit etmişlerdir. Elmas, 2017’de ortaöğretim öğrencileriyle yaptığı araştırmasında ergenlerin inanç alt boyutu puanlarının cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gösterdiğini ve farkın erkek öğrencilerin lehine olduğunu, yani erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre inanç alt boyutunda daha yüksek puan aldıklarını tespit etmiştir.³⁰ Çamur, 2014’te Samsun’da yaptığı çalışmada geç ergenlik dönemindeki üniversite öğrencilerinin dinî inanç puanlarının cinsiyete göre farklılaştığını, kızların erkeklere göre dinî inanç puanlarının daha yüksek olduğunu tespit etmiştir.³¹

Cinsiyetin dinî inançlılık düzeyini etkilemede ayırıcı bir etken olmadığı çoğu araştırmada olduğu gibi bizim araştırmamızda da görülmektedir.

4.1.3. Sınıf Düzeyi

Tablo 4: Sınıf Düzeyine Göre Dinî İnanç Puanları için Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	<i>Sınıf Düzeyi</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
<i>DİD</i>	10. sınıf	36	4.2061	1.07730
	11. sınıf	543	4.2159	1.04709
	12. sınıf	235	4.1712	1.00983
	Toplam	814	4.2026	1.03673

Tablo 4’te görüldüğü üzere araştırmaya katılan öğrencilerin sınıf düzeyine göre dinî inançlılık puanları sunulmuştur. Buna göre en yüksek dinî inanç puanı 11. sınıflara (M=4.2159) aittir. Daha sonra ise sırasıyla 10. sınıf (M=4.2061) ve 12. sınıflar (M=4.1712) gelmektedir. Görüldüğü gibi aralarındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı değildir. Bu bulgu, “*Ergenlerin dinî inanç ve şüphe düzeyleri sınıf düzeyine göre farklılaşmaktadır*” hipotezimizi desteklememektedir.

²⁸ Orhan Gürsu, “Ergenlik Döneminde Psikolojik Sağlık Ve Dindarlık İlişkisi”, **Doktora Tezi**, Konya, 2011, s. 170

²⁹ Şükran Çevik Demir, “Ergenlerde Benlik Saygısı Ve Dini Başa Çıkma”, **Doktora Tezi**, Bursa, 2013, s.87

³⁰ Hatice Elif Elmas, “Ortaöğretim Öğrencilerinin Dindarlık Eğilimlerinin Bazı Kişilik Özellikleri ile İlişkisinin İncelenmesi”, **Doktora Tezi**, Ankara, 2017, s.

³¹ Zeliha Çamur, “Yaşamda Anlam ve Dindarlık İlişkisi”, **Yüksek Lisans Tezi**, Samsun, 2014, s. 31

Gürsu³² 2011 ve Çoban³³ 2013 yıllarında yaptıkları araştırmalarında çalışmamızla paralel olarak öğrencilerin dindarlık puanlarının sınıf seviyesine göre anlamlı bir farklılık göstermediğini saptamıştır.

Sınıf düzeyi değişkeninin ergenlerin dinî inanç düzeyini etkileyecek kadar önemli bir faktör olmadığı yapılan diğer araştırmalarda olduğu gibi bizim araştırmamızda da görülmektedir.

4.1.4. Okul Türü

Tablo 5: Okul Türüne Göre Dinî İnanç Puanları İçin Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA)

	<i>KT</i>	<i>sd</i>	<i>KO</i>	<i>F</i>	<i>P</i>
<i>Gruplar arası</i>	102.191	5	20.438	21.401	.000
<i>Gruplar içi</i>	771.630	808	.955		
<i>Toplam</i>	873.821	813			

Tablo 5’te görüldüğü üzere tek yönlü varyans analizinin P değeri .000 bulunmuştur. P değeri 0,05’ten küçük olduğundan okul türüne göre öğrencilerin dinî inanç düzeyleri arasında anlamlı bir fark olduğu anlaşılabacaktır. Bu bulgu, “*Ergenlerin dinî inanç ve şüphe düzeyleri okudukları lisenin türüne göre değişmektedir*” hipotezimizi desteklemektedir.

³² Gürsu, a.g.t., s. 176

³³ Çoban, a.g.t., s. 88-89

Tablo 6: Okul Türü LSD Testi Sonuçları

<i>Okul türü</i>	<i>Okul türü</i>	<i>Ort. Fark</i>	<i>SH</i>	<i>P</i>
<i>Anadolu Lisesi</i>	İmam-Hatip Lisesi	-.61872*	.09276	.000
	Mes. ve Teknik Anadolu Lisesi	.01170	.11049	.916
	Güzel Sanatlar Lisesi	.26599*	.11732	.024
	Fen Lisesi	.07401	.12466	.553
	Sosyal Bilimler Lisesi	.57728*	.12917	.000
<i>İmam-Hatip Lisesi</i>	Anadolu Lisesi	.61872*	.09276	.000
	Mes. ve Teknik Anadolu Lisesi	.63042*	.11663	.000
	Güzel Sanatlar Lisesi	.88471*	.12312	.000
	Fen Lisesi	.69273*	.13014	.000
	Sosyal Bilimler Lisesi	1.19600*	.13447	.000
<i>Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi</i>	Anadolu Lisesi	-.01170	.11049	.916
	İmam-Hatip Lisesi	-.63042*	.11663	.000
	Güzel Sanatlar Lisesi	.25429	.13698	.064
	Fen Lisesi	.06230	.14332	.664
	Sosyal Bilimler Lisesi	.56557*	.14726	.000
<i>Güzel Sanatlar Lisesi</i>	Anadolu Lisesi	-.26599*	.11732	.024
	İmam-Hatip Lisesi	-.88471*	.12312	.000
	Mes. ve Teknik Anadolu Lisesi	-.25429	.13698	.064
	Fen Lisesi	-.19199	.14865	.197
	Sosyal Bilimler Lisesi	.31128*	.15245	.041
<i>Fen Lisesi</i>	Anadolu Lisesi	-.07401	.12466	.553
	İmam-Hatip Lisesi	-.69273*	.13014	.000
	Mes. ve Teknik Anadolu Lisesi	-.06230	.14332	.664
	Güzel Sanatlar Lisesi	.19199	.14865	.197
	Sosyal Bilimler Lisesi	.50327*	.15818	.002
<i>Sosyal Bilimler Lisesi</i>	Anadolu Lisesi	-.57728*	.12917	.000
	İmam-Hatip Lisesi	-1.19600*	.13447	.000
	Mes. ve Teknik Anadolu Lisesi	-.56557*	.14726	.000
	Güzel Sanatlar Lisesi	-.31128*	.15245	.041
	Fen Lisesi	-.50327*	.15818	.002

Tablo 6’da görüldüğü üzere dinî inanç puanlarının okul türü değişkenine göre hangi alt gruplar arasında farklılaştığını belirlemek üzere yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonrası LSD testi sonucunda Anadolu Lisesinde öğrenim gören öğrenciler ile İmam Hatip Lisesinde öğrenim gören öğrenciler arasında İmam Hatip Lisesinde öğrenim gören öğrenciler lehine istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Bu durum İmam Hatip Lisesinde öğrenim gören öğrencilerin Anadolu Lisesinde öğrenim gören öğrencilere göre dinî inanç düzeylerinin daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesinde öğrenim gören öğrenciler ile İmam Hatip Lisesinde öğrenim gören öğrenciler arasında yapılan kıyaslamada yine İmam Hatip Lisesinde öğrenim gören öğrenciler lehine istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Bu durum İmam Hatip Lisesinde öğrenim gören

öğrencilerin Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesinde öğrenim gören öğrencilere göre dinî inanç düzeylerinin daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

Güzel Sanatlar Lisesinde öğrenim gören öğrenciler ile Anadolu Lisesi ve İmam Hatip Lisesinde öğrenim gören öğrenciler arasında Anadolu Lisesi ve İmam Hatip Lisesinde öğrenim gören öğrenciler lehine istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Bu durum Anadolu Lisesi ve İmam Hatip Lisesinde öğrenim gören öğrencilerin Güzel Sanatlar Lisesinde öğrenim gören öğrencilere göre dinî inanç düzeylerinin daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

Fen Lisesinde öğrenim gören öğrenciler ile İmam Hatip Lisesinde öğrenim gören öğrenciler arasında İmam Hatip Lisesinde öğrenim gören öğrenciler lehine istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Bu durum İmam Hatip Lisesinde öğrenim gören öğrencilerin Fen Lisesinde öğrenim gören öğrencilere göre dinî inanç düzeylerinin daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

Sosyal Bilimler Lisesinde öğrenim gören öğrenciler ile Anadolu Lisesi, İmam Hatip Lisesi, Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Güzel Sanatlar Lisesi ve Fen Lisesinde öğrenim gören öğrenciler arasında Anadolu Lisesi, İmam Hatip Lisesi, Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Güzel Sanatlar Lisesi ve Fen Lisesinde öğrenim gören öğrenciler lehine istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Bu durum Anadolu Lisesi, İmam Hatip Lisesi, Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Güzel Sanatlar Lisesi ve Fen Lisesinde öğrenim gören öğrencilerin Sosyal Bilimler Lisesinde öğrenim gören öğrencilere göre dinî inanç düzeylerinin daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 7: Okul Türüne Göre Dinî İnanç Puanları İçin Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	<i>Okul Türü</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
<i>DiD</i>	Anadolu Lisesi	265	4.1488	.98519
	İmam-Hatip Lisesi	191	4.7675	.55284
	Mes. ve Teknik Anadolu Lisesi	111	4.1371	.99879
	Güzel Sanatlar Lisesi	94	3.8828	1.12953
	Fen Lisesi	80	4.0748	1.07765
	Sosyal Bilimler Lisesi	73	3.5715	1.38036
	TOPLAM	814	4.2026	1.03673

Tablo 7’de görüldüğü üzere araştırmaya katılan öğrencilerin okul türü değişkenine göre dinî inanç puanları sunulmuştur. En yüksek puanın İmam-Hatip Lisesi (M=4.7675) öğrencilerine ait olduğu görülmektedir. Daha sonra ise sırasıyla Anadolu Lisesi (4.1488), Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi (4.1371), Fen Lisesi (4.0748), Güzel Sanatlar Lisesi (3.8828) ve Sosyal Bilimler Lisesi (3.5715) gelmektedir. İmam-Hatip Lisesi öğrencilerinin en yüksek dinî inanç puanına sahip olmasında öğrencilerin ailelerinin, yetiştikleri ortamın, öğrenim gördükleri okulun, din eğitimiyle küçük yaşlardan itibaren hemhal olmalarının etkisi olduğu düşünülmektedir. Araştırmanın yapıldığı okullar arasında bulunan Sosyal Bilimler Lisesinde dinî inanç puanının diğer okullara göre düşük ancak genele bakıldığında orta düzeyde çıkmasında ise öğrencilerin ergenlik döneminin getirdiği zihinsel gelişime paralel olarak her türlü fikre eleştirel bakması, sorgulaması, okuma kültürünün üst düzeyde olması, her okuduğuna inanmaması, Kur’an’da yer alan müteşabih ve tevil gerektiren ayetleri anlamamaları ve temellendirememeleri, ailedeki geleneksel dindarlık ile okuldaki çeşitli derslerin kazandırdığı felsefî bakış açısını bağdaştıramaması gibi etkenler dinin inanç ya da ibadet konularında şüphelerinin olmasına yol açtığı düşünülmektedir.

Gürsu³⁴ 2011, Tokat³⁵ 2012 ve Çevik-Demir³⁶ 2013 yıllarında yapmış oldukları araştırmalarda en yüksek dindarlık puanının (sırasıyla x=58,93, x=69,35, x=43,63) İmam-Hatip Lisesi öğrencilerine ait olduğunu tespit etmiştir. Çoban ise 2013’te yaptığı çalışmasında en yüksek dindarlık puanının Anadolu Lisesi öğrencilerine ait olduğunu saptamıştır.³⁷

³⁴ Gürsu, a.g.t., s. 175

³⁵ Tokat, a.g.t., s. 94

³⁶ Çevik-Demir, a.g.t., s. 89

³⁷ Çoban, a.g.t., s. 87

4.1.5. Aile Bütünlüğü

Tablo 8: “Anne ve babanız hayattaysa birlikte mi yaşıyorlar ayrı mı?” Sorusuna Göre Dinî İnanç Puanları İçin Yapılan Bağımsız Gruplar t Testi

	<i>Anne ve babanız hayattaysa birlikte mi yaşıyorlar ayrı mı?</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>SH</i>	<i>t testi</i>		
						<i>t</i>	<i>sd</i>	<i>p</i>
<i>DİD</i>	Birlikte yaşıyorlar	720	4.2884	.97246	.03624	6.658	788	.000
	Boşandılar	70	3.4524	1.27735	.15267			

Tablo 8’de görüldüğü üzere öğrencilerin dinî inanç puanlarının anne ve babanın birlikte ya da ayrı yaşamalarına göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen bağımsız grup t testi sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmuştur. ($t=6.658$; $p<.05$) “Anne ve babanız hayattaysa birlikte mi yaşıyorlar ayrı mı?” sorusuna “Birlikte yaşıyorlar” cevabını veren öğrenciler yüksek dinî inanç puanına (4.2884) sahipken “Boşandılar” cevabını veren öğrenciler ise düşük dinî inanç puanına (3.4524) sahip çıkmıştır. Bu bulgu, “Ergenlerin dinî inanç ve şüphe düzeyleri anne-babanın birlikte ya da ayrı yaşamasına göre farklılaşmaktadır” hipotezimizi desteklemektedir.

Bir çocuğun beden, zihin ve ruh bakımından sıhhatli olabilmesi için ebeveynin ilgisi, merhameti ve sevgisiyle harmanlanmış sıcak bir aile ortamında yetişmesi gerekir. Boşanma, çocuğun hiç sevmediği ancak iradesi dışında oluşan birtakım durumların neticelerine tahammül etmek zorunda kaldığı bir vaziyettir. Boşanmaya varana kadar sürekli tartışan veya kavga eden ebeveyn, çocukta ruhsal yaralanmalara neden olacaktır.³⁸ Annesi ve babası boşanmış olan öğrencilerin dinî inanç düzeyinin annesi-babası birlikte yaşayan öğrencilere göre düşük çıkmasında yaşanan travmatik olayı kaldıramamaları, ailesinin veya Allah’ın kendisini sevmediğini ve bu sebepten başına böyle bir felaket geldiğini düşünmeleri, bir imtihan çerçevesinde değerlendirememeleri ve bunun sonucunda Allport³⁹’un da ortaya koyduğu tepkisel şüphe ile dinden uzaklaşmayı bir çare olarak görmeleri olabilir.

Boyar, 2012’de yaptığı çalışmasında öğrencilerin dinî tutum puanı ile parçalanmış aileye sahip olması arasında anlamlı bir farklılık olduğunu, parçalanmış

³⁸ Nevzat Tarhan, **Aile Okulu**, 14. Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010, s. 62

³⁹ Allport, a.g.e., s. 121

aileye sahip öğrencilerin parçalanmamış aileye sahip öğrencilere göre dinî tutum düzeylerinin düşük çıktığını saptamıştır.⁴⁰ Sevinç ve Mehmedoğlu, 2016’da yaptığı araştırmasında insanları inançsızlığa yönelten etkenlerden birinin aile bütünlüğü bozulmuş bir ailede yetişmek olduğunu tespit etmiştir.⁴¹ Öte yandan Çoban⁴² 2013 ve Davarcı⁴³ 2015 yıllarında yaptıkları çalışmalarında öğrencilerin dindarlık puanı ile aile bütünlüğü arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık bulunmadığını tespit etmiştir. İstanbul’da özel bir üniversitede yapılan çalışmada da benzer bir sonuç çıkmıştır. Şirin de 2017’de yaptığı araştırmasında üniversite öğrencilerinin dinî tutum ölçeğinden aldıkları puanın aile bütünlüğü değişkenine göre anlamlı bir fark göstermediğini saptamıştır.⁴⁴

4.1.6. Ebeveyn Eğitim Düzeyi

Tablo 9: Annenin Eğitim Durumuna Göre Dinî İnanç Puanları İçin Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA)

	<i>KT</i>	<i>sd</i>	<i>KO</i>	<i>F</i>	<i>P</i>
<i>Gruplar arası</i>	32.733	4	8.183	7.862	.000
<i>Gruplar içi</i>	840.975	808	1.041		
<i>Toplam</i>	873.708	812			

Tablo 9’da görüldüğü üzere tek yönlü varyans analizinin P değeri .000 bulunmuştur. P değeri 0,05’ten küçük olduğundan annenin eğitim düzeyine göre öğrencilerin dinî inanç düzeyleri arasında anlamlı bir fark olduğu anlaşılabacaktır. Bu bulgu, “*Ergenlerin dinî inanç ve şüphe düzeyleri annenin eğitim durumuna göre farklılaşmaktadır*” hipotezimizi desteklemektedir. Öztürk, 2017’de yaptığı araştırmasında ergenlerin dinî inançlılık puanlarının annenin eğitim durumuna göre anlamlı bir fark gösterdiğini saptamıştır.⁴⁵

⁴⁰ Boyar, a.g.t., s. 77

⁴¹ Kenan Sevinç, Ali Ulvi Mehmedoğlu, “İnançsızlığa Yönelmede Çevresel ve Entelektüel Faktörlerin Etkisi” **İnsan ve Toplum Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 2, 2016

⁴² Çoban, a.g.t., s. 93

⁴³ Yasemin Davarcı, “Aile İçinde Çocuğa Yönelik Şiddetin Dindarlıkla İlişkisi”, **Yüksek Lisans Tezi**, Adana, 2015, s. 133

⁴⁴ Şirin, a.g.m., s. 79

⁴⁵ Öztürk, a.g.t., s. 59-60

Tablo 10: Annenin Eğitim Durumu LSD Testi Sonuçları

<i>Annenizin eğitim durumu nedir?</i>	<i>Annenizin eğitim durumu nedir?</i>	<i>Ort. Fark</i>	<i>SH</i>	<i>P</i>
<i>Okuryazar değil</i>	İlkokul	-.17157	.29158	.556
	Ortaokul	-.03496	.29520	.906
	Lise	.16712	.29123	.566
	Üniversite	.34584	.29105	.235
<i>İlkokul mezunu</i>	Okuryazar değil	.17157	.29158	.556
	Ortaokul	.13661	.10971	.213
	Lise	.33869*	.09853	.001
	Üniversite	.51741*	.09799	.000
<i>Ortaokul mezunu</i>	Okuryazar değil	.03496	.29520	.906
	İlkokul	-.13661	.10971	.213
	Lise	.20208	.10878	.064
	Üniversite	.38080*	.10829	.000
<i>Lise mezunu</i>	Okuryazar değil	-.16712	.29123	.566
	İlkokul	-.33869*	.09853	.001
	Ortaokul	-.20208	.10878	.064
	Üniversite	.17872	.09695	.066
<i>Üniversite mezunu</i>	Okuryazar değil	-.34584	.29105	.235
	İlkokul	-.51741*	.09799	.000
	Ortaokul	-.38080*	.10829	.000
	Lise	-.17872	.09695	.066

Tablo 10’da görüldüğü üzere dinî inanç puanlarının annenin eğitim düzeyi değişkenine göre hangi alt gruplar arasında farklılaştığını belirlemek üzere yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonrası LSD testi sonucunda annesi lise mezunu olan öğrenciler ile annesi ilkokul mezunu olan öğrenciler arasında annesi ilkokul mezunu öğrenciler lehine istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Bu durum, annesi ilkokul mezunu olan öğrencilerin, annesi lise mezunu öğrencilere göre dinî inanç düzeylerinin daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Yine, annesi üniversite mezunu olan öğrenciler ile annesi ilkokul ve ortaokul mezunu öğrenciler arasında annesi ilkokul ve ortaokul mezunu öğrenciler lehine istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Bu durum annesi ilkokul ve ortaokul mezunu öğrencilerin, annesi üniversite mezunu olan öğrencilere göre dinî inanç düzeylerinin daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 11: Annenin Eğitim Durumuna Göre Dinî İnanç Puanları İçin Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	<i>Annenin Eğitim Durumu</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
<i>DİD</i>	Okuryazar değil	13	4.2927	.85691
	İlkokul mezunu	210	4.4642	.82763
	Ortaokul mezunu	147	4.3276	.88876
	Lise mezunu	219	4.1255	1.07535
	Üniversite mezunu	224	3.9468	1.20088
	Toplam	813	4.2030	1.03730

Tablo 11’de araştırmaya katılan öğrencilerin annenin eğitim durumuna göre dinî inanç puanları sunulmuştur. Buna göre dinî inançlılık puanları, ortalaması en yüksek olandan en düşük olana doğru sıralandığında en yüksek dinî inançlılık puanı annesi ilkokul mezunu (M=4.4642) olan öğrencilere aittir. Daha sonra ise sırasıyla annesi ortaokul mezunu (M=4.3276), okuryazar olmayan (M=4.2927), lise mezunu (M=4.1255) ve üniversite mezunu (M=3.9468) öğrenciler gelmektedir.

Araştırmamızda annesi üniversite mezunu olan öğrencilerin en düşük dinî inançlılık puanına sahip olmasında annenin aldığı üniversite eğitiminin kazandırdığı eleştirel bakış açısı olabilir. Bununla beraber çocuğu yetiştirmede ve onunla zaman geçirme konusunda önemli bir payı olan annenin düşünce yapısının çocuklarına da sirayet etmesinin normal karşılanması gerektiği düşünülmektedir. Ebeveyn eğitim düzeyinin çocukların dinî inançlılık düzeyine etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Ebeveynin aldığı eğitimin mahiyetinin bilinmesinde yarar bulunmaktadır. Fakat bizim araştırmamızda bu detaya inmek mümkün olmamıştır.

Gürsu, 2011’de ergenleri konu edindiği çalışmasında annenin eğitim seviyesi yükseldikçe dindarlık puanının azaldığını tespit etmiştir.⁴⁶ Bizim çalışmamızda da Çevik-Demir’in 2013 yılındaki çalışmasına paralel olarak annesi ilkokul mezunu olanların en yüksek dindarlık puanına (x=41,08); annesi üniversite mezunu olanların ise en düşük dindarlık puanına (x=32,83) sahip olduğu saptanmıştır.⁴⁷ Kavun, 2016’da ergenlere yönelik yaptığı çalışmada dindarlık puanları, ortalaması en yüksek

⁴⁶ Gürsu, a.g.t., s. 180

⁴⁷ Çevik-Demir, a.g.t., s. 91

olandan en düşüğe doğru sıralandığında annesi üniversite mezunu olan öğrencilerin en yüksek dindarlık puanına ($x=59,41$) sahip olduğunu; daha sonra ise sırasıyla annesi ilkokul, lise mezunu ve okuryazar olmayan öğrencilerin geldiğini tespit etmiştir.⁴⁸ Şirin, 2017’de üniversite öğrencileriyle yaptığı araştırmasında öğrencilerin dinî tutum puanlarının annenin eğitim seviyesine göre anlamlı bir farklılık göstermediğini saptamıştır.⁴⁹

Tablo 12: Babanın Eğitim Durumuna Göre Dinî İnanç Puanları İçin Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA)

	<i>KT</i>	<i>sd</i>	<i>KO</i>	<i>F</i>	<i>P</i>
<i>Gruplar arası</i>	16.157	4	4.039	3.798	.005
<i>Gruplar içi</i>	855.102	804	1.064		
<i>Toplam</i>	871.260	808			

Tablo 12’de görüldüğü üzere tek yönlü varyans analizinin P değeri .005 bulunmuştur. P değeri 0,05’ten küçük olduğundan babanın eğitim düzeyine göre öğrencilerin dinî inançlılıkları arasında anlamlı bir fark olduğu anlaşılabacaktır. Bu bulgu, “*Ergenlerin dinî inanç ve şüphe düzeyi babanın eğitim durumuna göre farklılaşmaktadır*” hipotezimizi desteklemektedir.

Tablo 13: Babanın Eğitim Durumu LSD Testi Sonuçları

<i>Babanızın eğitim durumu nedir?</i>	<i>Babanızın eğitim durumu nedir?</i>	<i>Ort. Fark</i>	<i>SH</i>	<i>P</i>
<i>Okuryazar değil</i>	İlkokul	-1.42753	.73454	.052
	Ortaokul	-1.44498*	.73446	.049
	Lise	-1.23050	.73233	.093
	Üniversite	-1.14094	.73169	.119
<i>İlkokul mezunu</i>	Okuryazar değil	1.42753	.73454	.052
	Ortaokul	-.01745	.12416	.888
	Lise	.19703	.11086	.076
	Üniversite	.28659*	.10657	.007
<i>Ortaokul mezunu</i>	Okuryazar değil	1.44498*	.73446	.049
	İlkokul	.01745	.12416	.888
	Lise	.21448	.11035	.052
	Üniversite	.30404*	.10604	.004
<i>Lise mezunu</i>	Okuryazar değil	1.23050	.73233	.093
	İlkokul	-.19703	.11086	.076
	Ortaokul	-.21448	.11035	.052
	Üniversite	.08955	.09010	.321
<i>Üniversite mezunu</i>	Okuryazar değil	1.14094	.73169	.119
	İlkokul	-.28659*	.10657	.007
	Ortaokul	-.30404*	.10604	.004
	Lise	-.08955	.09010	.321

⁴⁸ Kavun, a.g.t., s. 104

⁴⁹ Şirin, a.g.m., s. 81

Tablo 13'te görüldüğü üzere dinî inanç puanlarının babanın eğitim düzeyi değişkenine göre hangi alt gruplar arasında farklılaştığını belirlemek üzere yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonrası LSD testi sonucunda babası ilkokul ve ortaokul mezunu olan öğrenciler ile babası üniversite mezunu öğrenciler arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu; babası ilkokul ve ortaokul mezunu öğrencilerin babası diğer eğitim düzeylerinde olan öğrencilerden daha yüksek dinî inanç düzeyine sahip olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 14: Babanın Eğitim Durumuna Göre Dinî İnanç Puanları İçin Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	<i>Babanın Eğitim Durumu</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
<i>DİD</i>	Okuryazar değil	2	3.1333	.28284
	İlkokul mezunu	137	3.7000	.58932
	Ortaokul mezunu	139	3.7361	.50224
	Lise mezunu	235	3.5615	.67315
	Üniversite mezunu	296	3.5547	.68521
	Toplam	809	3.6114	.64090

Tablo 14'te görüldüğü üzere araştırmaya katılan öğrencilerin babanın eğitim durumuna göre dinî inanç puanları sunulmuştur. Buna göre dinî inanç puanları, ortalaması en yüksek olandan en düşük olana doğru sıralandığında en yüksek dinî inanç puanı, babası ortaokul mezunu (M=3.7361) olan öğrencilere aittir. Daha sonra ise sırasıyla babası ilkokul mezunu (M=3.7000), lise mezunu (M=3.5615), üniversite mezunu (M=3.5547) ve okuryazar olmayan (M=3.1333) öğrenciler gelmektedir. En düşük dinî inançlılık puanı, babası okur yazar olmayan (M=3.1333) 2 öğrenciye aittir. Asıl nicelik bakımından dikkate alınması gereken ikinci en düşük dinî inançlılık puanı ise babası üniversite mezunu öğrencilere aittir. Üniversite eğitimi insana eleştirel bakış açısı, irdeleyen bir zihin yapısı kazandırır. Bu zihni yapı gerek dinî gerek din dışı her durumda kendisini gösterir. Dolayısıyla babanın zihin dünyasının kendileriyle vakit geçirdiği ve aynı yuvayı paylaştığı çocuklarına yansıtmasının son derece doğal olduğu düşünülmektedir.

Gürsu, 2011’de yaptığı çalışmasında ergenlerin dindarlık puanları ile babanın eğitim düzeyi arasında anlamlı bir farklılık bulunmadığını saptamıştır.⁵⁰ Çevik-Demir, 2013’te yaptığı araştırmasında babası ilkokul mezunu olan öğrencilerin en yüksek dindarlık puanına ($x=41,50$); babası herhangi bir okuldan mezun olmamış öğrencilerin ise en düşük dindarlık puanına sahip olduğunu tespit etmiştir.⁵¹ Kavun, 2016’da yaptığı araştırmasında babası okuryazar olmayan öğrencilerin en yüksek dindarlık puanına ($x=58,97$); babası lise mezunu olan öğrencilerin ise en düşük dindarlık puanına sahip olduğunu tespit etmiştir.⁵² Şirin, 2017’de üniversite öğrencileriyle yaptığı çalışmasında babanın eğitim düzeyi yükseldikçe öğrencilerin dinî tutumunun da yükseldiğini tespit etmiştir.⁵³ Öztürk, 2017’de yaptığı çalışmasında ergenlerin inanç boyutunda dindarlık puanlarının babanın eğitim durumuna göre anlamlı bir fark göstermediğini saptamıştır.⁵⁴

4.1.7. Gelir Durumu

Tablo 15: Ailenin Gelir Durumuna Göre Dinî İnanç Puanları için Yapılan Kruskal Wallis-H Testi

	<i>Ailenizin gelir durumu nedir?</i>	<i>N</i>	<i>Sıra ort.</i>	<i>X²</i>	<i>sd</i>	<i>p</i>
<i>DiD</i>	Düşük	58	319.46	12.499	2	.002
	Orta	587	420.57			
	Yüksek	164	379.52			

Tablo 15’te görüldüğü üzere dinî inanç sıralamalar ortalamalarının ailenin gelir düzeyi değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda ailenin gelir düzeyi gruplarının sıralamalar ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur.

($x^2 = 12.499$; $sd=2$; $p= .002$) Bu bulgu, “*Ergenlerin dinî inanç ve şüphe düzeyi ailenin gelir durumuna göre farklılaşmaktadır*” hipotezimizi desteklemektedir.

⁵⁰ Gürsu, a.g.t., s. 182

⁵¹ Çevik-Demir, a.g.t., s. 92

⁵² Kavun, a.g.t., s. 104

⁵³ Şirin, a.g.m., s. 81

⁵⁴ Öztürk, a.g.t., s. 61-62

Tablo 16: Ailenin Gelir Durumuna Göre Dinî İnançlılık Puanları için Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	<i>Gelir Durumu</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
<i>DiD</i>	Düşük	58	3.7678	1.27934
	Orta	587	4.2725	.97488
	Yüksek	164	4.1065	1.10221
	Toplam	809	4.2027	1.03383

Tablo 16’da görüldüğü üzere araştırmaya katılan öğrencilerin gelir durumuna göre dinî inanç puanları sunulmuştur. Buna göre “*Ailenizin gelir durumu nedir?*” sorusuna “orta” (4.2725) cevabı veren öğrencilerin en yüksek dinî inanç puanına sahip olduğunu görmekteyiz. Daha sonra ise sırasıyla gelir durumu “yüksek” (4.1065) ve “düşük” (3.7678) öğrenciler gelmektedir.

Gürsu⁵⁵ 2011, Çoban⁵⁶ 2013, Öztürk⁵⁷ ve Şirin⁵⁸ 2017 yıllarında yaptıkları çalışmalarda ergenlerin dindarlık puanları ile ailelerin ekonomik durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığını tespit etmiştir. Öte yandan Çevik-Demir, 2013’te ergenleri konu edindiği çalışmasında gelir durumu orta düzeyde olanların en yüksek dindarlık puanına ($x=38,72$) sahip olduğunu saptamıştır.⁵⁹ Davarcı, 2015’te yaptığı araştırmasında ailesi alt gelir düzeyine sahip öğrencilerin yüksek gelir düzeyine sahip öğrencilere göre yüksek dindarlık puanına sahip olduğunu tespit etmiştir.⁶⁰ Kavun, 2016’da yaptığı araştırmasında ailesinin gelir durumu orta üstü cevabı veren öğrencilerin en yüksek dindarlık puanına ($x=59,00$); gelir durumu yüksek cevabı veren öğrencilerin ise en düşük dindarlık puanına ($x=54,50$) sahip olduğunu saptamıştır.⁶¹

Ailesinin gelir durumuna “düşük” cevabı veren öğrencilerin en düşük dinî inanç puanına sahip olmasında ihtiyaç duydukları şeylerden mahrum kalmaları ve bu yoksunluğun tepkiye dönüşmesi, babanın yanı sıra annenin de çalışıyor olması ve

⁵⁵ Gürsu, a.g.t., s. 183

⁵⁶ Çoban, a.g.t., s. 90-91

⁵⁷ Öztürk, a.g.t., s. 55

⁵⁸ Şirin, a.g.m., s. 79

⁵⁹ Çevik-Demir, a.g.t., s. 90

⁶⁰ Davarcı, a.g.t., s. 130

⁶¹ Kavun, a.g.t., s. 100

buna bağılı olarak çalışan anne-babanın çocuklarıyla yeterince ilgilenmemesi, geçim kaygısının huzursuzluğa dönüşerek çocuklara yansması gibi etkenler olduğu düşünölmektedir.

4.2. Psikososyal Değışkenler Açısından Dinî İnanç Düzeyleri

4.2.1. Ebeveyn ile İlişki

Tablo 17: “Anneniz ile aranız nasıldır?” Sorusuna Göre Dinî İnanç Puanları için Yapılan Kruskal Wallis-H Testi

	<i>Anneniz ile aranız nasıldır?</i>	<i>N</i>	<i>Sıra ort.</i>	<i>X²</i>	<i>sd</i>	<i>p</i>
<i>DİD</i>	Her zaman çatışır, hiç anlaşılamayız	13	310.58	24.555	5	.000
	Çoğu zaman çatışır, nadiren anlaşırsız	65	332.28			
	Ara sıra çatışrsız	218	374.88			
	Nadiren çatışır, çoğu zaman anlaşırsız	415	421.99			
	Hiç çatışmaz, daima iyi anlaşırsız	96	481.63			
	Annemle çatışmamı ya da anlaşmamı gerektirecek ailevi bağımsız yoktur	7	426.21			
	Toplam	814				

Tablo 17’de göröldüğü üzere ki-kare istatistiğı ve P değeri incelendiğinde P değeri 0,05’ten küçük olduğundan öğrencilerin dinî inanç durumu ile “*Anneniz ile aranız nasıldır?*” sorusu arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olduğu görölmektedir. ($x^2=24.555$; $sd=5$; $p=.000$) Bu bulgu, “*Ergenlerin dinî inanç ve şüphe düzeyi anne ile olan ilişkisine göre farklılaşmaktadır*” hipotezimizi desteklemektedir.

Tablo 18: “Anneniz ile aranız nasıldır?” Sorusu Tamhane Testi Sonuçları

<i>Anneniz ile aranız nasıldır?</i>	<i>Anneniz ile aranız nasıldır?</i>	<i>Ort. Fark</i>	<i>SH</i>	<i>P</i>
<i>Her zaman çatışır hiç anlaşılamayız</i>	Çoğu zaman çatışır, nadiren anlaşıyoruz	.20864	.27939	1.000
	Ara sıra çatışırız	-.06060	.24721	1.000
	Nadiren çatışır, çoğu zaman anlaşıyoruz	-.20723	.24144	1.000
	Hiç çatışmaz, daima iyi anlaşıyoruz	-.40125	.25276	.881
	Annemle çatışmamı ya da anlaşmamı gerektirecek ailevi bağım yoktur	-.41062	.33369	.982
<i>Çoğu zaman çatışır, nadiren anlaşıyoruz</i>	Her zaman çatışır, hiç anlaşılamayız	-.20864	.27939	1.000
	Ara sıra çatışırız	-.26925	.16601	.820
	Nadiren çatışır, çoğu zaman anlaşıyoruz	-.41587	.15729	.138
	Hiç çatışmaz, daima iyi anlaşıyoruz	-.60989*	.17416	.010
	Annemle çatışmamı ya da anlaşmamı gerektirecek ailevi bağım yoktur	-.61927	.27892	.515
<i>Ara sıra çatışırız</i>	Her zaman çatışır, hiç anlaşılamayız	.06060	.24721	1.000
	Çoğu zaman çatışır, nadiren anlaşıyoruz	.26925	.16601	.820
	Nadiren çatışır, çoğu zaman anlaşıyoruz	-.14663	.08828	.785
	Hiç çatışmaz, daima iyi anlaşıyoruz	-.34065	.11570	.052
	Annemle çatışmamı ya da anlaşmamı gerektirecek ailevi bağım yoktur	-.35002	.24667	.963
<i>Nadiren çatışır, çoğu zaman anlaşıyoruz</i>	Her zaman çatışır, hiç anlaşılamayız	.20723	.24144	1.000
	Çoğu zaman çatışır, nadiren anlaşıyoruz	.41587	.15729	.138
	Ara sıra çatışırız	.14663	.08828	.785
	Hiç çatışmaz, daima iyi anlaşıyoruz	-.19402	.10279	.610
	Annemle çatışmamı ya da anlaşmamı gerektirecek ailevi bağım yoktur	-.20340	.24089	1.000
<i>Hiç çatışmaz, daima iyi anlaşıyoruz</i>	Her zaman çatışır, hiç anlaşılamayız	.40125	.25276	.881
	Çoğu zaman çatışır, nadiren anlaşıyoruz	.60989*	.17416	.010
	Ara sıra çatışırız	.34065	.11570	.052
	Nadiren çatışır, çoğu zaman anlaşıyoruz	.19402	.10279	.610
	Annemle çatışmamı ya da anlaşmamı gerektirecek ailevi bağım yoktur	-.00938	.25223	1.000
<i>Annemle çatışmamı ya da anlaşmamı gerektirecek ailevi bağım yoktur</i>	Her zaman çatışır, hiç anlaşılamayız	.41062	.33369	.982
	Çoğu zaman çatışır, nadiren anlaşıyoruz	.61927	.27892	.515
	Ara sıra çatışırız	.35002	.24667	.963
	Nadiren çatışır, çoğu zaman anlaşıyoruz	.20340	.24089	1.000
	Hiç çatışmaz, daima iyi anlaşıyoruz	.00938	.25223	1.000

Tablo 18’de görüldüğü üzere dinî inanç puanlarının “*Anneniz ile aranız nasıldır?*” sorusuna göre hangi alt gruplar arasında farklılaştığını belirlemek üzere yapılan Kruskal Wallis-H Testi sonrası Tamhane testi sonucunda “Çoğu zaman çatışır, nadiren anlaşıyoruz” grubu ile “Hiç çatışmaz, daima iyi anlaşıyoruz” grubu arasında “Hiç çatışmaz, daima iyi anlaşıyoruz” grubu lehine istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmıştır. Bu durum, “Hiç çatışmaz, daima iyi anlaşıyoruz” grubundaki öğrencilerin “Çoğu zaman çatışır, nadiren anlaşıyoruz” grubundaki öğrencilere göre daha yüksek dinî inanç düzeyine sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Diğer alt boyutlar arasındaki farklılık istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. ($p>.05$)

Tablo 19: “Anneniz ile aranız nasıldır?” Sorusuna Göre Dinî İnanç Puanları için Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	<i>Anneniz ile aranız nasıldır?</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
<i>DİD</i>	Her zaman çatışır, hiç anlaşılamayız	13	4.0465	.85176
	Çoğu zaman çatışır, nadiren anlaşıyoruz	65	3.8379	1.20270
	Ara sıra çatışırız	218	4.1071	1.07563
	Nadiren çatışır, çoğu zaman anlaşıyoruz	415	4.2537	1.01581
	Hiç çatışmaz, daima iyi anlaşıyoruz	96	4.4478	.88071
	Annemle çatışmamı ya da anlaşmamı gerektirecek ailevi bağım yoktur	7	4.4571	.62352
	Toplam	814	4.2026	1.03673

Tablo 19’da görüldüğü üzere araştırmaya katılan öğrencilerin “*Anneniz ile aranız nasıldır?*” sorusuna göre dinî inanç puanları sunulmuştur. Buna göre dinî inanç puanları, ortalaması en yüksek olandan en düşük olana doğru sıralandığında en yüksek dinî inanç puanları “Annemle çatışmamı ya da anlaşmamı gerektirecek ailevi bağım yoktur” (M=4.4571) ile “Hiç çatışmaz, daima iyi anlaşıyoruz” (M=4.4478) cevabı veren öğrencilere aittir. Daha sonra ise sırasıyla “Nadiren çatışır, çoğu zaman anlaşıyoruz” (M=4.2537), “Ara sıra çatışırız” (M=4.1071), “Her zaman çatışır, hiç anlaşılamayız” (M=4.0465) ve “Çoğu zaman çatışır, nadiren anlaşıyoruz” (M=3.8379) cevabı veren öğrenciler gelmektedir.

En yüksek dinî inanç puanı “Annemle çatışmamı ya da anlaşmamı gerektirecek ailevi bağım yoktur” cevabı veren 7 öğrenciye aittir. Öğrencilerin bu cevabı vermelerinden annelerinin vefat ettiğini ya da ebeveyni boşanmış ve babasıyla yaşamına devam eden öğrencileri anlayabiliriz. Asıl nicelik bakımından dikkate değer görülmesi gereken ikinci en yüksek dinî inanç puanı “Hiç çatışmaz, daima iyi anlaşıyoruz” cevabı veren öğrencilere aittir. Toplumumuzda aile bireyleri arasında çalışan, evin geçimini temin eden kişinin genellikle baba olduğu herkesçe bilinen bir gerçektir. Çocuğun annesiyle geçirdiği zaman, babasıyla geçirdiği zamana kıyasla daha fazladır. Hal böyle olunca çocuğun doğumundan belli bir yaşa kadar eğitimi, sosyal yaşamı, dinî yaşantısı kısacası tüm hayatına annesi öncülük etmektedir. Çayır, ergenlerin dinî kimliklerini oluştururken %56.3 oranla en fazla annelerinden

etkilendiklerini tespit etmiştir. Babadan etkilenme oranı ise %13.7'dir.⁶² Anneyle ilişki ne kadar sağlıklı olursa çocuk da ruhsal anlamda o kadar sağlıklı olacaktır. İslam dininin anneliğe verdiği önem ayet ve hadislerle sabittir. Çocukların annelerine karşı görevleri vardır. Bunlardan biri de onların emir ve isteklerine karşı gelmemektir. Bu durumun tek istisnası vardır ki o da batıl bir durum söz konusu olduğunda geçerlidir. Bu durum Ankebut sûresi 8. ayette geçmektedir: “Biz insana anne babasına iyi davranmasını emrettik. Ama onlar, hakkında bilgi sahibi olmadığı bir şeyi bana ortak koşman için seni zorlarlarsa onların sözüne uyma!...” (Ankebût 29/8) İslam, çocuğun anne ve babasıyla ilişkisini saygı ve sevgi çerçevesinde tesis eder. Dinin etkisinin hissedildiği bir ev ortamının, anne ile çocuğun ilişkisine olumlu katkı sağladığı düşünülmektedir.

Tablo 20: “Babanız ile aranız nasıldır?” Sorusuna Göre Dinî İnanç Puanları için Yapılan Kruskal Wallis-H Testi

	<i>Babanız ile aranız nasıldır?</i>	<i>N</i>	<i>Sıra ort.</i>	<i>X²</i>	<i>sd</i>	<i>p</i>
<i>DİD</i>	Her zaman çatışır, hiç anlaşamayız	23	281.87	48.787	5	.000
	Çoğu zaman çatışır, nadiren anlaşırız	81	326.04			
	Ara sıra çatışırız	174	372.93			
	Nadiren çatışır, çoğu zaman anlaşırız	338	436.00			
	Hiç çatışmaz, daima iyi anlaşırız	151	452.22			
	Babamla çatışmamı ya da anlaşmamı gerektirecek ailevi bağım yoktur	35	244.77			
	Toplam	802				

Tablo 20’de görüldüğü üzere ki-kare istatistiği ve P değeri incelendiğinde P değeri 0,05’ten küçük olduğundan öğrencilerin dinî inanç durumu ile “*Babanız ile aranız nasıldır?*” sorusu arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. ($x^2=48.787$; $sd=5$; $p=.000$) Bu bulgu, “*Ergenlerin dinî inanç ve şüphe düzeyi baba ile olan ilişkisine göre farklılaşmaktadır*” hipotezimizi desteklemektedir.

⁶²Celal Çayır, “Sosyo-Psikolojik Açıdan Dini Sosyalleşme Üzerine Bir Araştırma”, s. 111

Tablo 21: “Babanız ile aranız nasıldır?” Sorusu Tamhane Testi Sonuçları

<i>Babanız ile Aranız Nasıldır?</i>	<i>Babanız ile aranız nasıldır?</i>	<i>Ort. Fark</i>	<i>SH</i>	<i>P</i>
<i>Her zaman çatışır hiç anlaşamayız</i>	Çoğu zaman çatışır, nadiren anlaşırız	-.38701	.30135	.970
	Ara sıra çatışırız	-.44713	.29063	.888
	Nadiren çatışır, çoğu zaman anlaşırız	-.80930	.28076	.118
	Hiç çatışmaz, daima iyi anlaşırız	-.84365	.28564	.097
	Babamla çatışmamı ya da anlaşmamı gerektirecek ailevi bağım yoktur	.16939	.36289	1.000
<i>Çoğu zaman çatışır, nadiren anlaşırız</i>	Her zaman çatışır, hiç anlaşamayız	.38701	.30135	.970
	Ara sıra çatışırız	-.06012	.14887	1.000
	Nadiren çatışır, çoğu zaman anlaşırız	-.42229*	.12854	.020
	Hiç çatışmaz, daima iyi anlaşırız	-.45664*	.13889	.019
	Babamla çatışmamı ya da anlaşmamı gerektirecek ailevi bağım yoktur	.55640	.26342	.453
<i>Ara sıra çatışırız</i>	Her zaman çatışır, hiç anlaşamayız	.44713	.29063	.888
	Çoğu zaman çatışır, nadiren anlaşırız	.06012	.14887	1.000
	Nadiren çatışır, çoğu zaman anlaşırız	-.36217*	.10085	.006
	Hiç çatışmaz, daima iyi anlaşırız	-.39652*	.11375	.008
	Babamla çatışmamı ya da anlaşmamı gerektirecek ailevi bağım yoktur	.61651	.25108	.239
<i>Nadiren çatışır, çoğu zaman anlaşırız</i>	Her zaman çatışır, hiç anlaşamayız	.80930	.28076	.118
	Çoğu zaman çatışır, nadiren anlaşırız	.42229*	.12854	.020
	Ara sıra çatışırız	.36217*	.10085	.006
	Hiç çatışmaz, daima iyi anlaşırız	-.03435	.08544	1.000
	Babamla çatışmamı ya da anlaşmamı gerektirecek ailevi bağım yoktur	.97869*	.23958	.003
<i>Hiç çatışmaz, daima iyi anlaşırız</i>	Her zaman çatışır, hiç anlaşamayız	.84365	.28564	.097
	Çoğu zaman çatışır, nadiren anlaşırız	.45664*	.13889	.019
	Ara sıra çatışırız	.39652*	.11375	.008
	Nadiren çatışır, çoğu zaman anlaşırız	.03435	.08544	1.000
	Babamla çatışmamı ya da anlaşmamı gerektirecek ailevi bağım yoktur	1.01303*	.24529	.003
<i>Babamla çatışmamı ya da anlaşmamı gerektirecek ailevi bağım yoktur</i>	Her zaman çatışır, hiç anlaşamayız	-.16939	.36289	1.000
	Çoğu zaman çatışır, nadiren anlaşırız	-.55640	.26342	.453
	Ara sıra çatışırız	-.61651	.25108	.239
	Nadiren çatışır, çoğu zaman anlaşırız	-.97869*	.23958	.003
	Hiç çatışmaz, daima iyi anlaşırız	-1.01303*	.24529	.003

Tablo 21’de görüldüğü üzere dinî inanç puanlarının “*Babanız ile aranız nasıldır?*” sorusuna göre hangi alt gruplar arasında farklılaştığını belirlemek üzere yapılan Kruskal Wallis-H Testi sonrası Tamhane testi sonucunda “Çoğu zaman çatışır, nadiren anlaşırız” diyenler ile “Nadiren çatışır, çoğu zaman anlaşırız” ve “Hiç

çatışmaz daima iyi anlaşıyoruz” diyenler arasında “Nadiren çatışır, çoğu zaman anlaşıyoruz” ve “Hiç çatışmaz daima iyi anlaşıyoruz” diyenler lehine istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmıştır. Bu durum “Nadiren çatışır, çoğu zaman anlaşıyoruz” ve “Hiç çatışmaz, daima iyi anlaşıyoruz” diyenlerin “Çoğu zaman çatışır, nadiren anlaşıyoruz” diyenlere göre daha yüksek dinî inanç düzeyine sahip olduklarını ortaya koymaktadır. “Ara sıra çatışırız” diyenler ile “Nadiren çatışır, çoğu zaman anlaşıyoruz” ve “Hiç çatışmaz daima iyi anlaşıyoruz” diyenler arasında “Nadiren çatışır, çoğu zaman anlaşıyoruz” ve “Hiç çatışmaz daima iyi anlaşıyoruz” diyenler lehine istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmıştır. Bu durum “Nadiren çatışır, çoğu zaman anlaşıyoruz” ve “Hiç çatışmaz, daima iyi anlaşıyoruz” diyenlerin “Ara sıra çatışırız” diyenlere göre daha yüksek dinî inanç düzeyine sahip olduklarını ortaya koymaktadır. “Babamla çatışmamı ya da anlaşmamı gerektirecek ailevi bağım yoktur” diyenler ile “Nadiren çatışır, çoğu zaman anlaşıyoruz” ve “Hiç çatışmaz daima iyi anlaşıyoruz” diyenler arasında “Nadiren çatışır, çoğu zaman anlaşıyoruz” ve “Hiç çatışmaz daima iyi anlaşıyoruz” diyenler lehine istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmıştır. Bu durum “Nadiren çatışır, çoğu zaman anlaşıyoruz” ve “Hiç çatışmaz, daima iyi anlaşıyoruz” diyenlerin “Babamla çatışmamı ya da anlaşmamı gerektirecek ailevi bağım yoktur” diyenlere göre daha yüksek dinî inanç düzeyine sahip olduklarını ortaya koymaktadır.

Tablo 22: “Babanız ile aranız nasıldır?” Sorusuna Göre Dinî İnanç Puanları için Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	<i>Babanız ile aranız nasıldır?</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
<i>DiD</i>	Her zaman çatışır, hiç anlaşamayız	23	3.5714	1.32697
	Çoğu zaman çatışır, nadiren anlaşıyoruz	81	3.9584	1.07459
	Ara sıra çatışırız	174	4.0186	1.17283
	Nadiren çatışır, çoğu zaman anlaşıyoruz	338	4.3807	.87506
	Hiç çatışmaz, daima iyi anlaşıyoruz	151	4.4151	.87185
	Babamla çatışmamı ya da anlaşmamı gerektirecek ailevi bağım yoktur	35	3.4020	1.38913
	Toplam	802	4.2000	1.04015

Tablo 22’de görüldüğü üzere araştırmaya katılan öğrencilerin “Babanız ile aranız nasıldır?” sorusuna göre dinî inanç puanları sunulmuştur. Buna göre dinî inanç puanları, ortalaması en yüksek olandan en düşük olana doğru sıralandığında en

yüksek dinî inanç puanı “Hiç çatışmaz, daima iyi anlaşıyoruz” (M=4.4151) cevabı veren öğrencilere aittir. Daha sonra ise sırasıyla “Nadiren çatışır, çoğu zaman anlaşıyoruz” (M=4.3807), “Ara sıra çatışırız” (M=4.0186), “Çoğu zaman çatışır, nadiren anlaşıyoruz” (M=3.9584), “Her zaman çatışır, hiç anlaşılamayız” (M=3.5714), “Babamla çatışmamı ya da anlaşmamı gerektirecek ailevi bağım yoktur” (M=3.4020) cevabı veren öğrenciler gelmektedir.

En düşük dinî inanç puanı “Babamla çatışmamı ya da anlaşmamı gerektirecek ailevi bağım yoktur” cevabı veren 35 öğrenciye aittir. Öğrencilerin bu cevabı vermelerinden babalarının vefat ettiğini ya da ebeveyni boşanmış ve annesiyle yaşamına devam eden öğrencileri anlayabiliriz. Asıl nicelik bakımından dikkate değer görülmesi gereken ikinci en düşük dinî inanç puanı “Her zaman çatışır, hiç anlaşılamayız” cevabı veren öğrencilere aittir. Baba, İslam dinine göre evin maişetinden ve ailenin eğitiminden sorumludur. Bu durum hadis-i şerifte şöyle belirtilmiştir: “...Erkek, evinin halkı başında çobandır ve onlardan mes’ûldür...”⁶³ Babanın çocuklarına vereceği terbiye, çocuk ile babası arasında sağlıklı bir ilişkinin temelini oluşturacaktır. Bu durum bir başka hadis-i şerifte şöyle belirtilmektedir: “Hiçbir baba, çocuğa iyi terbiyeden daha üstün bir bağışta bulunmamıştır”⁶⁴ Babasıyla her zaman çatışan ve hiç anlaşılamayan çocukların babalarıyla olan ilişkisi muhtemeldir ki pamuk ipliğine bağlıdır. Babanın evladiyla sağlıklı bir iletişim kurmaması zaten dağdağalı bir dönem geçiren ergeni herkese ve her şeye karşı tepkili olmaya itecektir. Bu tepkiden dinin de nasibini alacağı düşünülmektedir.

Tablo 23: “Anne-babanız ile kendi isteğiniz çelişirse nasıl davranırsınız?” Sorusuna Göre Dinî İnanç Puanları için Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA)

	<i>KT</i>	<i>sd</i>	<i>KO</i>	<i>F</i>	<i>P</i>
<i>Gruplar arası</i>	18.469	2	9.235	8.845	.000
<i>Gruplar içi</i>	841.548	806	1.044		
<i>Toplam</i>	860.018	808			

⁶³ Tirmizi, “Cihad”, 27

⁶⁴ Tirmizi, “Birr”, 33

Tablo 23'te görüldüğü üzere tek yönlü varyans analizinin elde edilen P değeri .000 bulunmuştur. P değeri 0,05'ten küçük olduğundan “Anne-babanız ile kendi isteğiniz çelişirse nasıl davranırsınız?” sorusuna göre öğrencilerin dinî inanç durumu arasında anlamlı bir fark olduğu anlaşılabacaktır.

Tablo 24: “Anne-babanız ile kendi isteğiniz çelişirse nasıl davranırsınız?” Sorusu

LSD Testi Sonuçları

<i>Anne-babanız ile kendi isteğiniz çelişirse nasıl davranırsınız?</i>	<i>Anne-babanız ile kendi isteğiniz çelişirse nasıl davranırsınız?</i>	<i>Ort. Fark</i>	<i>SH</i>	<i>P</i>
<i>Onlarla çatışmaya girmeden isteklerini kabul ederim</i>	<i>Onların ne dediği umurumda olmaz, kendi bildiğimi yaparım</i>	.44079*	.17015	.010
	<i>Çeliştığımız konuyu onlarla konuşur, düşüncelerini öğrenir ona uygun davranırım</i>	.06323	.15471	.683
<i>Onların ne dediği umurumda olmaz, kendi bildiğimi yaparım</i>	<i>Onlarla çatışmaya girmeden isteklerini kabul ederim</i>	-.44079*	.17015	.010
	<i>Çeliştığımız konuyu onlarla konuşur, düşüncelerini öğrenir ona uygun davranırım</i>	-.37756*	.09196	.000
<i>Çeliştığımız konuyu onlarla konuşur, düşüncelerini öğrenir ona uygun davranırım</i>	<i>Onlarla çatışmaya girmeden isteklerini kabul ederim</i>	-.06323	.15471	.683
	<i>Onların ne dediği umurumda olmaz, kendi bildiğimi yaparım</i>	.37756*	.09196	.000

Tablo 24'te görüldüğü üzere dinî inanç puanlarının “Anne-babanız ile kendi isteğiniz çelişirse nasıl davranırsınız?” sorusuna göre hangi alt gruplar arasında farklılaştığını belirlemek üzere yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonrası LSD testi sonucunda “Onların ne dediği umurumda olmaz, kendi bildiğimi yaparım” diyenler ile “Onlarla çatışmaya girmeden isteklerini kabul ederim” ve “Çeliştığımız konuyu onlarla konuşur, düşüncelerini öğrenir ona uygun davranırım” diyenler arasında “Onlarla çatışmaya girmeden isteklerini kabul ederim” ve “Çeliştığımız konuyu onlarla konuşur, düşüncelerini öğrenir ona uygun davranırım” diyenler lehine istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Bu durum “Onlarla çatışmaya girmeden isteklerini kabul ederim” ve “Çeliştığımız konuyu onlarla konuşur, düşüncelerini öğrenir ona uygun davranırım” diyen öğrencilerin “Onların ne dediği umurumda olmaz, kendi bildiğimi yaparım” diyen öğrencilere göre daha yüksek dinî inanç düzeyine sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Diğer alt boyutlar arasındaki farklılık istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır.

Tablo 25: “Anne-babanız ile kendi isteğiniz çelişirse nasıl davranırsınız?” Sorusuna
Göre Dinî İnanç Puanları için Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	<i>Anne-babanız ile kendi isteğiniz çelişirse nasıl davranırsınız?</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
<i>Did</i>	Onlarla çatışmaya girmeden isteklerini kabul ederim	47	4.3400	.99919
	Onların ne dediği umurumda olmaz, kendi bildiğimi yaparım	155	3.8992	1.08108
	Çeliştığımız konuyu onlarla konuşur, düşüncelerini öğrenir ona uygun davranırım	607	4.2768	1.00792
	Toplam	809	4.2081	1.03169

Tablo 25’de görüldüğü üzere araştırmaya katılan öğrencilerin “*Anne-babanız ile kendi isteğiniz çelişirse nasıl davranırsınız?*” sorusuna göre dinî inanç puanları sunulmuştur. Buna göre dinî inanç puanları, ortalaması en yüksek olandan en düşük olana doğru sıralandığında en yüksek dinî inanç puanı “Onlarla çatışmaya girmeden isteklerini kabul ederim” (M=4.3400) cevabı veren öğrencilere aittir. Daha sonra ise sırasıyla “Çeliştığımız konuyu onlarla konuşur, düşüncelerini öğrenir ona uygun davranırım” (M=4.2768) ve “Onların ne dediği umurumda olmaz, kendi bildiğimi yaparım” (M=3.8992) cevaplarını veren öğrenciler gelmektedir.

En yüksek dinî inanç puanı nicelik bakımından örneklemin çok küçük bir bölümünü temsil eden “Onlarla çatışmaya girmeden isteklerini kabul ederim” (M=4.3400) cevabı veren öğrencilere aittir. Bu cevabı veren öğrencilerin ipotekli, yani anne-babasının kendisine sunduğu şeylerin dışına çıkamayan bağımlı bir kimliğe sahip oldukları düşünülmektedir. Esas örneklemin büyük çoğunluğunu oluşturan ikinci en yüksek dinî inanç puanı “Çeliştığımız konuyu onlarla konuşur, düşüncelerini öğrenir ona uygun davranırım” (M=4.2768) cevabı veren öğrencilere aittir. Bu cevabı veren öğrencilerin ise başarılı kimliğe sahip oldukları ve aileleri tarafından desteklendikleri düşünülmektedir. Ergenin anne babası ile arasındaki sevgi ve güven zeminine dayalı ilişkinin dinî kabullenmeye olumlu katkısı bulunmaktadır. Dinî inanç düzeyinin bu ailelerde yüksek çıkması ailenin de olumlu dinî tutuma sahip olduklarını göstermesi açısından önemlidir. Demokratik bir havanın solunduğu ev ortamı, ergene fikirlerini açıkça dile getirme, kendini ifade etme imkânı sağlar. Baskının, dayatmanın hüküm sürdüğü aile ortamı, ergene bu imkanları tanımayacağından ergenin ya kendi kabuğuna çekilmesine ya da büsbütün asi bir

tavır takınmasına sebep olacağı gibi ergenin dinî kabullenmesine de olumsuz etkide bulunacağı düşünülmektedir.

4.2.2. Hayatı Sorgulama Düzeyi

Tablo 26: “Hayatı sorgulamak noktasında kendinizi nasıl değerlendirirsiniz?”

Sorusuna Göre Dinî İnanç Puanları için Yapılan Kruskal Wallis-H Testi

	<i>Hayatı sorgulamak noktasında kendinizi nasıl değerlendirirsiniz?</i>	<i>N</i>	<i>Sıra ort.</i>	χ^2	<i>sd</i>	<i>p</i>
<i>DİD</i>	Hiçbir şeyi sorgulamam	20	409.55	110.812	4	.000
	Nadiren bir şeyleri sorgularım	67	541.89			
	Bazı şeyleri sorgularım	291	482.15			
	Çoğu şeyi sorgularım	286	372.27			
	Her şeyi sorgularım	150	269.54			
	Toplam	814				

Tablo 26’da görüldüğü üzere ki-kare istatistiği ve P değeri incelendiğinde P değeri 0,05’ten küçük olduğundan öğrencilerin dinî inanç durumu ile “*Hayatı sorgulamak noktasında kendinizi nasıl değerlendirirsiniz?*” sorusu arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. ($\chi^2 = 110.812$; $sd=4$; $p=.000$) Bu bulgu, “*Ergenlerin dinî inanç ve şüphe düzeyi hayatı sorgulama düzeyine göre farklılaşmaktadır*” hipotezimizi desteklemektedir.

Tablo 27: “Hayatı sorgulamak noktasında kendinizi nasıl değerlendirirsiniz?” Sorusu
Tamhane Testi Sonuçları

<i>Hayatı sorgulamak noktasında kendinizi nasıl değerlendirirsiniz?</i>	<i>Hayatı sorgulamak noktasında kendinizi nasıl değerlendirirsiniz?</i>	<i>Ort. Fark</i>	<i>SH</i>	<i>P</i>
<i>Hiçbir şeyi sorgulamam</i>	Nadiren bir şeyleri sorgularım	-.53011	.23637	.294
	Bazı şeyleri sorgularım	-.37403	.22516	.695
	Çoğu şeyi sorgularım	.07176	.22978	1.000
	Her şeyi sorgularım	.66162	.24468	.109
<i>Nadiren bir şeyleri sorgularım</i>	Hiçbir şeyi sorgulamam	.53011	.23637	.294
	Bazı şeyleri sorgularım	.15608	.09276	.634
	Çoğu şeyi sorgularım	.60187*	.10346	.000
	Her şeyi sorgularım	1.19173*	.13331	.000
<i>Bazı şeyleri sorgularım</i>	Hiçbir şeyi sorgulamam	.37403	.22516	.695
	Nadiren bir şeyleri sorgularım	-.15608	.09276	.634
	Çoğu şeyi sorgularım	.44579*	.07435	.000
	Her şeyi sorgularım	1.03565*	.11224	.000
<i>Çoğu şeyi sorgularım</i>	Hiçbir şeyi sorgulamam	-.07176	.22978	1.000
	Nadiren bir şeyleri sorgularım	-.60187*	.10346	.000
	Bazı şeyleri sorgularım	-.44579*	.07435	.000
	Her şeyi sorgularım	.58985*	.12123	.000
<i>Her şeyi sorgularım</i>	Hiçbir şeyi sorgulamam	-.66162	.24468	.109
	Nadiren bir şeyleri sorgularım	-1.19173*	.13331	.000
	Bazı şeyleri sorgularım	-1.03565*	.11224	.000
	Çoğu şeyi sorgularım	-.58985*	.12123	.000

Tablo 27’de görüldüğü üzere dinî inanç puanlarının “*Hayatı sorgulamak noktasında kendinizi nasıl değerlendirirsiniz?*” sorusuna göre hangi alt gruplar arasında farklılaştığını belirlemek üzere yapılan Kruskal Wallis-H Testi sonrası Tamhane testi sonucunda “Her şeyi sorgularım” diyenler ile “Nadiren bir şeyleri sorgularım”, “Bazı şeyleri sorgularım” ve “Çoğu şeyi sorgularım” diyenler arasında “Nadiren bir şeyleri sorgularım”, “Bazı şeyleri sorgularım” ve “Çoğu şeyi sorgularım” diyenler lehine istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Bu durum, “Nadiren bir şeyleri sorgularım”, “Bazı şeyleri sorgularım” ve “Çoğu şeyi sorgularım” diyen öğrencilerin “Her şeyi sorgularım” diyen öğrencilere göre daha yüksek dinî inanç düzeyine sahip olduklarını ortaya koymaktadır.

Tablo 28: “Hayatı sorgulamak noktasında kendinizi nasıl değerlendirirsiniz?”
Sorusuna Göre Dinî İnanç Puanları için Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	<i>Hayatı sorgulamak noktasında kendinizi nasıl değerlendirirsiniz?</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
<i>DİD</i>	Hiçbir şeyi sorgulamam	20	4.1724	.98978
	Nadiren bir şeyleri sorgularım	67	4.7025	.67941
	Bazı şeyleri sorgularım	291	4.5464	.70637
	Çoğu şeyi sorgularım	286	4.1006	1.04441
	Her şeyi sorgularım	150	3.5108	1.27769
	Toplam	814	4.2026	1.03673

Tablo 28’de görüldüğü üzere araştırmaya katılan öğrencilerin “*Hayatı sorgulamak noktasında kendinizi nasıl değerlendirirsiniz?*” sorusuna göre dinî inanç puanları sunulmuştur. Buna göre dinî inanç puanları, ortalaması en yüksek olandan en düşük olana doğru sıralandığında en yüksek dinî inanç puanı “Nadiren bir şeyleri sorgularım” (M=4.7025) cevabı veren öğrencilere aittir. Daha sonra ise sırasıyla “Bazı şeyleri sorgularım” (M=4.5464), “Hiçbir şeyi sorgulamam” (M=4.1724), “Çoğu şeyi sorgularım” (M=4.1006) ve “Her şeyi sorgularım” (M=3.5108) cevabı veren öğrenciler gelmektedir.

En düşük dinî inanç puanı “Her şeyi sorgularım” cevabı veren öğrencilere aittir. Bilindiği üzere bilişsel gelişimle beraber soyut düşünme yetisi geliştiği için her söyleneni sorgulama, her düşünceye eleştirel bakma, kendi felsefî bakış açısını oluşturma ergenlik döneminin ayırt edici özelliklerindendir. Buna bağlı olarak sorgulanılan konular arasında dinin inanç esasları ve ibadetleri de olduğundan dinî inanç düzeyinin düşük çıkmasının normal olduğu düşünülmektedir.

4.2.3. Genel Hayat Memnuniyeti

Tablo 29: “Genel olarak hayatınızdan ne kadar memnunsunuz?” Sorusuna Göre Dinî İnanç Puanları için Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA)

	<i>KT</i>	<i>sd</i>	<i>KO</i>	<i>F</i>	<i>P</i>
<i>Gruplar arası</i>	23.768	4	5.942	5.655	.000
<i>Gruplar içi</i>	850.053	809	1.051		
<i>Toplam</i>	873.821	813			

Tablo 29’da görüldüğü üzere tek yönlü varyans analizinin P değeri .000 bulunmuştur. P değeri 0,05’ten küçük olduğundan genel yaşam memnuniyetine göre öğrencilerin dinî inanç durumları arasında anlamlı bir fark olduğu anlaşılabacaktır. Bu bulgu, “*Ergenlerin dinî inanç ve şüphe düzeyi genel hayat memnuniyetine göre farklılaşmaktadır*” hipotezimizi desteklemektedir.

Tablo 30: “Genel olarak hayatınızdan ne kadar memnunsunuz?” Sorusu LSD Testi Sonuçları

<i>Genel olarak hayatınızdan ne kadar memnunsunuz?</i>	<i>Genel olarak hayatınızdan ne kadar memnunsunuz?</i>	<i>Ort. Fark</i>	<i>SH</i>	<i>P</i>
<i>Hiç memnun değilim</i>	Memnun değilim	-.21080	.18891	.265
	Kısmen memnunum	-.50567*	.16507	.002
	Büyük ölçüde memnunum	-.51861*	.16510	.002
	Çok memnunum	-.81605*	.20493	.000
<i>Memnun değilim</i>	Hiç memnun değilim	.21080	.18891	.265
	Kısmen memnunum	-.29487*	.12318	.017
	Büyük ölçüde memnunum	-.30781*	.12323	.013
	Çok memnunum	-.60525*	.17298	.000
<i>Kısmen memnunum</i>	Hiç memnun değilim	.50567*	.16507	.002
	Memnun değilim	.29487*	.12318	.017
	Büyük ölçüde memnunum	-.01294	.08214	.875
	Çok memnunum	-.31038*	.14657	.035
<i>Büyük ölçüde memnunum</i>	Hiç memnun değilim	.51861*	.16510	.002
	Memnun değilim	.30781*	.12323	.013
	Kısmen memnunum	.01294	.08214	.875
	Çok memnunum	-.29744*	.14661	.043
<i>Çok memnunum</i>	Hiç memnun değilim	.81605*	.20493	.000
	Memnun değilim	.60525*	.17298	.000
	Kısmen memnunum	.31038*	.14657	.035
	Büyük ölçüde memnunum	.29744*	.14661	.043

Tablo 30’da görüldüğü üzere dinî inanç puanlarının “*Genel olarak hayatınızdan ne kadar memnunsunuz?*” sorusuna göre hangi alt gruplar arasında farklılaştığını belirlemek üzere yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonrası LSD testi sonucunda “Hiç memnun değilim” diyenler ile “Kısmen memnunum”,

“Büyük ölçüde memnunum”, “Çok memnunum” diyenler arasında “Kısmen memnunum”, “Büyük ölçüde memnunum”, “Çok memnunum” diyenler lehine istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Bu durum, “Kısmen memnunum”, “Büyük ölçüde memnunum”, “Çok memnunum” diyen öğrencilerin “Hiç memnun değilim” diyen öğrencilere göre daha yüksek dinî inanç düzeyine sahip olduklarını ortaya koymaktadır.

Tablo 31: “Genel olarak hayatınızdan ne kadar memnunsunuz?” Sorusuna Göre Dinî İnanç Puanları için Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	<i>Genel olarak hayatınızdan ne kadar memnunsunuz?</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
<i>DİD</i>	Hiç memnun değilim	44	3.7294	1.15747
	Memnun değilim	89	3.9402	.97804
	Kısmen memnunum	312	4.2351	.99621
	Büyük ölçüde memnunum	311	4.2480	1.07327
	Çok memnunum	58	4.5455	.86379
	Toplam	814	4.2026	1.03673

Tablo 31’de görüldüğü üzere araştırmaya katılan öğrencilerin “*Genel olarak hayatınızdan ne kadar memnunsunuz?*” sorusuna göre dinî inanç puanları sunulmuştur. Buna göre dinî inanç puanları, ortalaması en yüksek olandan en düşük olana doğru sıralandığında en yüksek dinî inanç puanı “Çok memnunum” (M=4.5455) cevabını veren öğrencilere aittir. Daha sonra ise sırasıyla “Büyük ölçüde memnunum” (M=4.2480), “Kısmen memnunum” (M=4.2351), “Memnun değilim” (M=3.9402) ve “Hiç memnun değilim” (M=3.7294) cevabını veren öğrenciler gelmektedir.

Araştırmamızda en yüksek dinî inanç puanının “Çok memnunum” cevabı veren öğrencilerden çıkması bu öğrencilerin İslam ahlakının tavsiye ettiği var olanla yetinme, kanaatkârlık, kendinden aşağıdakini görüp şükretme, Allah’a dua etme gibi faziletleri hayatlarına yansıttıkları kanaatini oluşturmaktadır. “Hiç memnun değilim” cevabı veren öğrencilerin en düşük dinî inanç puanına sahip olmasında şükürsüzlük, var olana kanaat etmeme, daha fazlasına tamah etme, memnuniyetsizlik, şikâyet gibi İslam ahlakının men ettiği davranışların etkili olduğu düşünülmektedir. Din, insanların yaşamına anlam katan, burada olduğu gibi öte dünyada da mutluluğunu

hedefleyen ve yaşam memnuniyetine yönelik pozitif katkılar sunan bir parametredir.⁶⁵

Kahyaoğlu, 2008’de yaptığı araştırmasında 18-25 yaş arasındaki gençlerin diğer yaş gruplarına göre en yüksek mutluluk düzeyine ($x=62,40$) sahip olduğunu tespit etmiştir.⁶⁶ Ayten, 2013’de İstanbul’da üniversite öğrencileriyle yaptığı çalışmada dindarlık ile yaşam memnuniyeti arasında anlamlı bir farklılık olduğunu, dindarlık arttıkça yaşam memnuniyetinin de arttığını tespit etmiştir.⁶⁷ Gashi, 2016’da Kırklareli’nde üniversite öğrencileriyle yaptığı çalışmada dua etme ile yaşam memnuniyeti arasında anlamlı bir fark olduğunu, dua etme düzeyi yükseldikçe yaşam memnuniyeti düzeyinin de yükseldiğini saptamıştır.⁶⁸ SEKAM’ın 2016’da gençleri konu edindiği araştırmasında gençlerin büyük bir bölümünün (%65,4) hayat memnuniyetini normal bulduğunu; ekonomik durumu iyi ve çok iyi bir aileye sahip olan gençlerin hayat memnuniyeti düzeylerinin yükseldiğini tespit etmiştir.⁶⁹

4.2.4. Genel Psikolojik Durum

Tablo 32: “Genel olarak psikolojik durumunuzu nasıl değerlendirirsiniz?” Sorusuna Göre Dinî İnanç Puanları için Yapılan Kruskal Wallis-H Testi

	<i>Genel olarak psikolojik durumunuzu nasıl değerlendirirsiniz?</i>	<i>N</i>	<i>Sıra ort.</i>	<i>X²</i>	<i>sd</i>	<i>p</i>
<i>DİD</i>	Çok bozuk	63	265.38	40.602	4	.000
	Bozuk	182	371.11			
	Normal	385	418.67			
	Oldukça iyi	134	468.42			
	Çok iyi	49	462.74			
	Toplam	813				

⁶⁵ Yahya Turan, “Yalnızlıkla Başa Çıkma: Yalnızlık, Dini Başa Çıkma, Dindarlık, Hayat Memnuniyeti ve Sosyal Medya Kullanımı”, **Cumhuriyet İlahiyat Dergisi**, Cilt: XXII, Sayı: 1, 2018, s. 420

⁶⁶ Onur Kahyaoğlu, “Yaşam Memnuniyeti Ve Yaşam Memnuniyetini Etkileyen Değişkenler İle Ekonometrik Uygulama: Türkiye Örneği”, **Yüksek Lisans Tezi**, İzmir, 2008, s. 50

⁶⁷ Ali Ayten, “Din ve Sağlık: Bireysel Dindarlık, Sağlık Davranışları ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi Üzerine Bir Araştırma”, **Akademik Araştırma Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 3, 2013, s. 25

⁶⁸ Feim Gashi, “Dua ve Hayat Memnuniyeti Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma” **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: XXV, Sayı: 2, 2016, s. 21

⁶⁹ SEKAM, a.g.e., s. 167

Tablo 32’de görüldüğü üzere ki-kare istatistiği ve P değeri incelendiğinde P değeri 0,05’ten küçük olduğundan öğrencilerin dinî inanç durumu ile “*Genel olarak psikolojik durumunuzu nasıl değerlendirirsiniz?*” sorusu arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. ($x^2 = 40.602$; $sd=4$; $p=.000$) Bu bulgu, “*Ergenlerin dinî inanç ve şüphe düzeyi genel psikolojik duruma göre farklılaşmaktadır*” hipotezimizi desteklemektedir.

Tablo 33: “Genel olarak psikolojik durumunuzu nasıl değerlendirirsiniz?” Sorusu Tamhane Testi Sonuçları

<i>Genel olarak psikolojik durumunuzu nasıl değerlendirirsiniz?</i>	<i>Genel olarak psikolojik durumunuzu nasıl değerlendirirsiniz?</i>	<i>Ort. Fark</i>	<i>SH</i>	<i>P</i>
<i>Çok bozuk</i>	Bozuk	-.55231*	.16629	.013
	Normal	-.71626*	.15693	.000
	Oldukça iyi	-.83582*	.17144	.000
	Çok iyi	-.72393*	.21142	.009
<i>Bozuk</i>	Çok bozuk	.55231*	.16629	.013
	Normal	-.16396	.09013	.515
	Oldukça iyi	-.28351	.11353	.123
	Çok iyi	-.17162	.16792	.976
<i>Normal</i>	Çok bozuk	.71626*	.15693	.000
	Bozuk	.16396	.09013	.515
	Oldukça iyi	-.11955	.09932	.927
	Çok iyi	-.00766	.15865	1.000
<i>Oldukça iyi</i>	Çok bozuk	.83582*	.17144	.000
	Bozuk	.28351	.11353	.123
	Normal	.11955	.09932	.927
	Çok iyi	.11189	.17302	.999
<i>Çok iyi</i>	Çok bozuk	.72393*	.21142	.009
	Bozuk	.17162	.16792	.976
	Normal	.00766	.15865	1.000
	Oldukça iyi	-.11189	.17302	.999

Tablo 33’te görüldüğü üzere dinî inanç puanlarının “*Genel olarak psikolojik durumunuzu nasıl değerlendirirsiniz?*” sorusuna göre hangi alt gruplar arasında farklılaştığını belirlemek üzere yapılan Kruskal Wallis-H Testi sonrası Tamhane testi sonucunda “Çok bozuk” diyenler ile “Bozuk”, “Normal”, “Oldukça iyi” “Çok iyi” diyenler arasında “Bozuk”, “Normal”, “Oldukça iyi” “Çok iyi” diyenler lehine istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Bu durum, “Bozuk”, “Normal”, “Oldukça iyi” “Çok iyi” diyen öğrencilerin “Çok bozuk” diyen öğrencilere göre daha yüksek dinî inanç düzeyine sahip olduklarını ortaya koymaktadır.

Tablo 34: “Genel olarak psikolojik durumunuzu nasıl değerlendirirsiniz?” Sorusuna Göre Dinî İnanç Puanları için Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	<i>Genel olarak psikolojik durumunuzu nasıl değerlendirirsiniz?</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
<i>DİD</i>	Çok bozuk	63	3.5620	1.17936
	Bozuk	182	4.1143	1.00719
	Normal	385	4.2782	.99067
	Oldukça iyi	134	4.3978	.99003
	Çok iyi	49	4.2859	1.05284
	Toplam	813	4.2062	1.03223

Tablo 34’te görüldüğü üzere araştırmaya katılan öğrencilerin “*Genel olarak psikolojik durumunuzu nasıl değerlendirirsiniz?*” sorusuna göre dinî inanç puanları sunulmuştur. Buna göre dinî inanç puanları, ortalaması en yüksek olandan en düşük olana doğru sıralandığında en yüksek dinî inanç puanı “Oldukça iyi” (M=4.3978) cevabını veren öğrencilere aittir. Daha sonra ise sırasıyla “Çok iyi” (M=4.2859), “Normal” (M=4.2782), “Bozuk” (M=4.1143) ve “Çok bozuk” (M=3.5620) gelmektedir.

Gürsu, 2011’de ergenleri konu edindiği çalışmasında öğrencilerin dindarlık puanları yükseldikçe anksiyete, depresyon, somatizasyon, olumsuz benlik, hostilite puanlarının düştüğünü saptamıştır.⁷⁰ Öztürk, 2017’de ergenlerle yaptığı araştırmasında dindarlık ile öznel iyi oluş arasında anlamlı bir farklılığın olduğunu, dindarlık arttıkça ergenlerin öznel iyi oluş düzeylerinin de arttığını tespit etmiştir.⁷¹ Kimter, 2002’de üniversite öğrencileriyle yaptığı çalışmasında öğrencilerin inançlı olması, ibadetleri yerine getirmesi ve dua etmesi onların geleceğe yönelik umut beslemeleri üzerinde etkili olduğunu tespit etmiştir.⁷² Şirin, 2017’de üniversite öğrencileriyle yaptığı araştırmasında öğrencilerin dinî tutumları ile ruh sağlığı arasında anlamlı bir farklılık bulunmadığını, sadece öğrencilerin dinî tutum puanları arttıkça hostilite puanlarının azaldığını yani dinî tutum puanı yüksek olan öğrencilerin öfke, saldırganlık, hiddet gibi hislerinde düşüş olduğunu saptamıştır.⁷³ Özetlemek gerekirse ergenlik döneminde dindarlıktan alınan puan yükseldikçe ruh sağlığına da etkisi o derece olumlu olmaktadır.

⁷⁰ Gürsu, a.g.t., s. 230

⁷¹ Öztürk, a.g.t., s. 74-76

⁷² Kimter, a.g.m., s. 207

⁷³ Şirin, a.g.m., s. 82-83

Tablo 35: “Dünyaya gelip gelmeme seçeneği size sorulsaydı cevabınız ne olurdu?”

Sorusuna Göre Dinî İnanç Puanları için Yapılan Kruskal Wallis-H Testi

	<i>Dünyaya gelip gelmeme seçeneği size sorulsaydı cevabınız ne olurdu?</i>	<i>N</i>	<i>Sıra ort.</i>	<i>X²</i>	<i>sd</i>	<i>p</i>
<i>DiD</i>	Dünyaya gelmek istemezdim	237	381,08	4.995	2	.082
	Dünyaya gelmek isterdim	347	422,51			
	Kararsızım	220	394,01			
	Total	804				

Tablo 35’te görüldüğü üzere ki-kare istatistiği ve P değeri incelendiğinde P değeri 0,05’ten küçük olduğundan öğrencilerin dinî inanç durumu ile “*Dünyaya gelip gelmeme seçeneği size sorulsaydı cevabınız ne olurdu?*” sorusu arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. ($x^2=4.995$; $sd=2$; $p=.082$)

Tablo 36: “Dünyaya gelip gelmeme seçeneği size sorulsaydı cevabınız ne olurdu?”

Sorusu Tamhane Testi Sonuçları

<i>Dünyaya gelip gelmeme seçeneği size sorulsaydı cevabınız ne olurdu?</i>	<i>Dünyaya gelip gelmeme seçeneği size sorulsaydı cevabınız ne olurdu?</i>	<i>Ort. Fark</i>	<i>SH</i>	<i>P</i>
<i>Dünyaya gelmek istemezdim</i>	Dünyaya gelmek isterdim	-.29257*	.09230	.005
	Kararsızım	-.22216	.10198	.087
<i>Dünyaya gelmek isterdim</i>	Dünyaya gelmek istemezdim	.29257*	.09230	.005
	Kararsızım	.07041	.08223	.776
<i>Kararsızım</i>	Dünyaya gelmek istemezdim	.22216	.10198	.087
	Dünyaya gelmek isterdim	-.07041	.08223	.776

Tablo 36’da görüldüğü üzere dinî inanç puanlarının “*Dünyaya gelip gelmeme seçeneği size sorulsaydı cevabınız ne olurdu?*” sorusuna göre hangi alt gruplar arasında farklılaştığını belirlemek üzere yapılan Kruskal Wallis-H Testi sonrası Tamhane testi sonucunda “Dünyaya gelmek istemezdim” diyenler ile “Dünyaya gelmek isterdim” diyenler arasında “Dünyaya gelmek isterdim” diyenler lehine istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Bu durum, “Dünyaya gelmek isterdim” diyen öğrencilerin “Dünyaya gelmek istemezdim” diyen öğrencilere göre daha yüksek dinî inanç düzeyine sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 37: “Dünyaya gelip gelmeme seçeneği size sorulsaydı cevabınız ne olurdu?”
Sorusuna Göre Dinî İnanç Puanları için Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	<i>Dünyaya gelip gelmeme seçeneği size sorulsaydı cevabınız ne olurdu?</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
<i>DİD</i>	Dünyaya gelmek istemezdim	237	4.0185	1.20020
	Dünyaya gelmek isterdim	347	4.3110	.92022
	Kararsızım	220	4.2406	.97502
	Toplam	804	4.2055	1.03101

Tablo 37’de görüldüğü üzere araştırmaya katılan öğrencilerin “*Dünyaya gelip gelmeme seçeneği size sorulsaydı cevabınız ne olurdu?*” sorusuna göre dinî inanç puanları sunulmuştur. Buna göre dinî inanç puanları, ortalaması en yüksek olandan en düşük olana doğru sıralandığında en yüksek dinî inanç puanı “Dünyaya gelmek isterdim” (M=4.3110) cevabını veren öğrencilere aittir. Daha sonra ise sırasıyla “Kararsızım” (M=4.2055) ve “Dünyaya gelmek istemezdim” (M=4.0185) gelmektedir.

Öztürk, 2017’de yaptığı araştırmasında dindarlık vasıflarının ergenlerin öznel iyi oluşlarına olumlu katkı sağladığını ve dindarlık puanları arttıkça öznel iyi oluş seviyelerinde de artma meydana geleceğini ifade etmektedir.⁷⁴ Öztürk, 2013’te yaptığı çalışmasında içselleştirilmiş bir dinî yönelimin iyimserlikle bir ilişkisinin olduğunu, içselleştirilmiş dinî yönelime sahip insanların iyimserlik düzeylerinin daha yüksek olduğunu, iyimserlikte en yüksek puanın (x=28,43) 22-24 yaş grubuna ait olduğunu saptamıştır.⁷⁵ Kandemir, 2016’da yaptığı araştırmasında 15-22 yaş arasındaki gençlerin en düşük iyimserlik puanına (x=19,80) sahip olduğunu tespit etmiştir.⁷⁶ “Dünyaya gelmek isterdim” cevabı veren öğrencilerin geleceğe umutla baktıkları, kendilerini ileride iyi ve güzel şeylerin beklediğini düşündükleri sonucu çıkarılabilir. Dinimiz de ümitsizliğe düşmemek gerektiğini salık vermektedir. Ayrıca ümidini yitirmeyen insanların daha iyimser olduğu yadsınamaz bir gerçektir.

⁷⁴ Öztürk, a.g.t., s. 68

⁷⁵ Eyüp Ensar Öztürk, “İyimserlik Ve Dindarlık”, **Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2013, s. 65-86

⁷⁶ Fatih Kandemir, “Umut-İyimserlik ve Dindarlık İlişkisi”, **Doktora Tezi**, Erzurum, 2016, s. 149

Tablo 38: “Ne sıklıkla olduğunuzdan başka biri olmayı isterdiniz?” Sorusuna Göre Dinî İnanç Puanları için Yapılan Kruskal Wallis-H Testi

	<i>Ne sıklıkla olduğunuzdan başka biri olmayı isterdiniz?</i>	<i>N</i>	<i>Sıra ort.</i>	X^2	<i>sd</i>	<i>p</i>
<i>DİD</i>	Hiç	152	439.01	25.182	4	.000
	Nadiren	214	425.95			
	Arada bir	285	414.68			
	Sık sık	118	361.27			
	Her zaman	43	264.74			
	Total	812				

Tablo 38’de görüldüğü üzere ki-kare istatistiği ve P değeri incelendiğinde P değeri 0,05’ten küçük olduğundan öğrencilerin dinî inanç durumu ile “*Ne sıklıkla olduğunuzdan başka biri olmayı isterdiniz?*” sorusu arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. ($x^2=25.182$; $sd=4$; $p=.000$)

Tablo 39: “Ne sıklıkla olduğunuzdan başka biri olmayı isterdiniz?” Sorusu Tamhane Testi Sonuçları

<i>Ne sıklıkla olduğunuzdan başka biri olmayı isterdiniz?</i>	<i>Ne sıklıkla olduğunuzdan başka biri olmayı isterdiniz?</i>	<i>Ort. Fark</i>	<i>SH</i>	<i>P</i>
<i>Hiç</i>	Nadiren	-.09287	.11041	.994
	Arada bir	-.05780	.10455	1.000
	Sık sık	.20713	.13825	.766
	Her zaman	.65370*	.20796	.025
<i>Nadiren</i>	Hiç	.09287	.11041	.994
	Arada bir	.03507	.08568	1.000
	Sık sık	.30000	.12460	.157
	Her zaman	.74657*	.19914	.004
<i>Arada bir</i>	Hiç	.05780	.10455	1.000
	Nadiren	-.03507	.08568	1.000
	Sık sık	.26494	.11944	.245
	Her zaman	.71150*	.19596	.007
<i>Sık sık</i>	Hiç	-.20713	.13825	.766
	Nadiren	-.30000	.12460	.157
	Arada bir	-.26494	.11944	.245
	Her zaman	.44657	.21583	.350
<i>Her zaman</i>	Hiç	-.65370*	.20796	.025
	Nadiren	-.74657*	.19914	.004
	Arada bir	-.71150*	.19596	.007
	Sık sık	-.44657	.21583	.350

Tablo 39’da görüldüğü üzere dinî inanç puanlarının “*Ne sıklıkla olduğunuzdan başka biri olmayı isterdiniz?*” sorusuna göre hangi alt gruplar arasında farklılaştığını belirlemek üzere yapılan Kruskal Wallis-H Testi sonrası Tamhane testi sonucunda “Her zaman” diyenler ile “Hiç”, “Nadiren” ve “Arada bir” diyenler

arasında “Hiç”, “Nadiren” ve “Arada bir” diyenler lehine istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Bu durum, “Hiç”, “Nadiren”, ve “Arada bir” cevabı veren öğrencilerin “Her zaman” cevabı veren öğrencilere göre daha yüksek dinî inanç düzeyine sahip olduklarını ortaya koymaktadır.

Tablo 40: “Ne sıklıkla olduğunuzdan başka biri olmayı isterdiniz?” Sorusuna Göre Dinî İnanç Puanları için Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	<i>Ne sıklıkla olduğunuzdan başka biri olmayı isterdiniz?</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
<i>DiD</i>	Hiç	152	4.2247	1.09512
	Nadiren	214	4.3176	.95932
	Arada bir	285	4.2825	.93100
	Sık sık	118	4.0176	1.15084
	Her zaman	43	3.5710	1.23304
	Toplam	812	4.2047	1.03455

Tablo 40’ta görüldüğü üzere araştırmaya katılan öğrencilerin “*Ne sıklıkla olduğunuzdan başka biri olmayı isterdiniz?*” sorusuna göre dinî inanç puanları sunulmuştur. Buna göre dinî inanç puanları, ortalaması en yüksek olandan en düşük olana doğru sıralandığında en yüksek dinî inanç puanı “Nadiren” (M=4.3176) cevabını veren öğrencilere aittir. Daha sonra ise sırasıyla “Arada bir” (M=4.2825), “Hiç” (M=4.2247), “Sık sık” (M=4.0176) ve “Her zaman” (M=3.5710) gelmektedir.

Çapar, 2008’de İzmir’de ergenlerle yaptığı araştırma sonucunda dindarlık ile benlik saygısı arasında anlamlı bir farklılık bulunmadığını saptamıştır.⁷⁷ Çevik-Demir, 2013’te Bursa’da ergenleri konu edindiği çalışmasında dindarlık seviyesinin artmasıyla birlikte benlik saygısında azalma meydana geldiğini tespit etmiştir.⁷⁸ Ergenlik döneminin sonunda ve ilk yetişkinlikte durum farklılaşmaktadır. Ayten, 2004’te yaptığı araştırmasında İstanbul’da üniversite öğrencilerinin kendine olan saygısı ile dindarlık arasında olumlu bir ilişki olduğunu, dindarlık puanının artmasıyla öğrencilerin kendilerine olan saygısının da arttığını tespit etmiştir.⁷⁹

En düşük dinî inanç puanı “Her zaman” (M=3.5710) cevabı veren öğrencilerden çıkmıştır. Öğrencilerin bu cevabı vermesinden kendileriyle barışık

⁷⁷ Betül Çapar, “Farklı Orta Öğretim Öğrencilerinde Dindarlık İle Benlik Saygısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi” **Yüksek Lisans Tezi**, İzmir, 2008, s. 76

⁷⁸ Çevik-Demir, a.g.t., s. 100

⁷⁹ Ali Ayten, “Kendini Gerçekleştirme Ve Dindarlık İlişkisi” **Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2004, s. 97

olmadıkları, hayatlarından memnuniyet duymadıkları, benlik saygılarının ve özgüvenlerinin düşük olduğu sonucu çıkarılabilir. Sosyal medya, dizi ve filmlerin dayattığı kız ve erkek tipolojisi, lüks hayatlar, kendilerine rol model arayan ergenleri etkilemekte; kendilerini ve yaşadıkları hayatı beğenmemelerine, aşağılamalarına sebep olmaktadır. Sağlam bir dinî inanç burada devreye girdiğinde bu hayatın geçiciliğinin farkına vardırarak ve özenilen insanlara sunulan bunca nimetin ayrıca bir imtihan olduğunu hatırlatmakta; bununla birlikte her zaman kendinden aşağıda olana bakmayı ve var olana şükretmeyi teşvik etmektedir. Dinî inancın insanların hayatından memnun, özgüveni ve özsaygısı yüksek olmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

4.2.5. Aile ve Okul Ortamı

Tablo 41: “Ailenizi ne kadar seviyorsunuz?” Sorusuna Göre Dinî İnanç Puanları için Yapılan Kruskal Wallis-H Testi

	<i>Ailenizi ne kadar seviyorsunuz?</i>	<i>N</i>	<i>Sıra ort.</i>	X^2	<i>sd</i>	<i>p</i>
<i>DİD</i>	Hiç sevmiyorum	8	308.31	58.693	4	.000
	Sevmiyorum	12	284.00			
	Bazen seviyorum bazen sevmiyorum	103	293.33			
	Seviyorum	230	364.70			
	Çok seviyorum	459	457.75			
	Toplam	812				

Tablo 41’de görüldüğü üzere ki-kare istatistiği ve P değeri incelendiğinde P değeri 0,05’ten küçük olduğundan öğrencilerin dinî inanç durumu ile “*Ailenizi ne kadar seviyorsunuz?*” sorusu arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. ($x^2=58.693$; $sd=4$; $p=.000$) Bu bulgu, “*Ergenlerin dinî inanç ve şüphe düzeylerinin aile ortamıyla ilişkisi vardır*” hipotezimizi desteklemektedir.

Tablo 42: “Ailenizi ne kadar seviyorsunuz?” Sorusu Tamhane Testi Sonuçları

<i>Ailenizi ne kadar seviyorsunuz?</i>	<i>Ailenizi ne kadar seviyorsunuz?</i>	<i>Ort. Fark</i>	<i>SH</i>	<i>P</i>
<i>Hiç sevmiyorum</i>	Sevmiyorum	-.00575	.54184	1.000
	Bazen seviyorum bazen sevmiyorum	-.03223	.42835	1.000
	Seviyorum	-.39158	.41738	.991
	Çok seviyorum	-.67416	.41431	.795
<i>Sevmiyorum</i>	Hiç sevmiyorum	.00575	.54184	1.000
	Bazen seviyorum bazen sevmiyorum	-.02648	.37115	1.000
	Seviyorum	-.38582	.35843	.973
	Çok seviyorum	-.66841	.35485	.591
<i>Bazen seviyorum bazen sevmiyorum</i>	Hiç sevmiyorum	.03223	.42835	1.000
	Sevmiyorum	.02648	.37115	1.000
	Seviyorum	-.35935	.13553	.084
	Çok seviyorum	-.64193*	.12577	.000
<i>Seviyorum</i>	Hiç sevmiyorum	.39158	.41738	.991
	Sevmiyorum	.38582	.35843	.973
	Bazen seviyorum bazen sevmiyorum	.35935	.13553	.084
	Çok seviyorum	-.28258*	.08085	.005
<i>Çok seviyorum</i>	Hiç sevmiyorum	.67416	.41431	.795
	Sevmiyorum	.66841	.35485	.591
	Bazen seviyorum bazen sevmiyorum	.64193*	.12577	.000
	Seviyorum	.28258*	.08085	.005

Tablo 42’de görüldüğü üzere dinî inanç puanlarının “Ailenizi ne kadar seviyorsunuz?” sorusuna göre hangi alt gruplar arasında farklılaştığını belirlemek üzere yapılan Kruskal Wallis-H Testi sonrası Tamhane testi sonucunda “Bazen seviyorum bazen sevmiyorum” diyenler ile “Çok seviyorum” diyenler arasında “Çok seviyorum” diyenler lehine istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Bu durum, “Çok seviyorum” diyen öğrencilerin “Bazen seviyorum bazen sevmiyorum” diyen öğrencilere göre daha yüksek dinî inanç düzeyine sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Yine “Seviyorum” diyenler ile “Çok seviyorum” diyenler arasında “Çok seviyorum” diyenler lehine istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Bu durum “Çok seviyorum” diyen öğrencilerin “Seviyorum” diyen öğrencilere göre daha yüksek dinî inanç düzeyine sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Diğer alt boyutlar arasındaki farklılık istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. ($p>.05$)

Tablo 43: “Ailenizi ne kadar seviyorsunuz?” Sorusuna Göre Dinî İnanç Puanları için Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	<i>Ailenizi ne kadar seviyorsunuz?</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
<i>DİD</i>	Hiç sevmiyorum	8	3.7054	1.16502
	Sevmiyorum	12	3.7111	1.21948
	Bazen seviyorum bazen sevmiyorum	103	3.7376	1.19333
	Seviyorum	230	4.0969	1.02220
	Çok seviyorum	459	4.3795	.95645
	Toplam	812	4.2015	1.03779

Tablo 43’te görüldüğü üzere araştırmaya katılan öğrencilerin “*Ailenizi ne kadar seviyorsunuz?*” sorusuna göre dinî inanç puanları sunulmuştur. Buna göre dinî inanç puanları, ortalaması en yüksek olandan en düşük olana doğru sıralandığında en yüksek dinî inanç puanı “Çok seviyorum” (M=4.3795) cevabını veren öğrencilere aittir. Daha sonra ise sırasıyla “Seviyorum” (M=4.0969), “Bazen seviyorum bazen sevmiyorum” (M=3.7376), “Sevmiyorum” (M=3.7111) ve “Hiç sevmiyorum” (M=3.7054) gelmektedir.

Sağlam bir aile yapısının ön koşulu sevgidir. Sevgi varsa aile bireyleri birbirlerine kenetlenir. İslam dini, aile ve çocuk arasındaki sevgi zeminine dayalı ilişkiyi teşvik etmektedir. Tabloda “Çok seviyorum” (M=4.3795) cevabı veren öğrencilerin en yüksek dinî inanç puanına sahip olduğu ve ergenin ailesine duyduğu sevgi düzeyi arttıkça dinî inanç puanının da arttığı görülmektedir. Bu sonuç aileden çocuğa ve çocuktan aileye doğru sevgi odaklı bir ilişkinin ve buna bağlı olarak sağlam bir aile yapısının varlığını hissettirmekte; aynı zamanda ailenin de en az çocukları kadar dinî inanç durumunun yüksek olduğunu düşündürmektedir. Ergenin anne babası ile arasındaki ilişkinin sevgi ve güven zeminine dayandırılması dinî kabullenmeye olumlu katkı sağlamaktadır.

Tablo 44: “Aile ortamınızı nasıl değerlendirirsiniz?” Sorusuna Göre Dinî İnanç Puanları için Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA)

	<i>KT</i>	<i>sd</i>	<i>KO</i>	<i>F</i>	<i>P</i>
<i>Gruplar arası</i>	8.425	3	2.808	2.629	.049
<i>Gruplar içi</i>	865.396	810	1.068		
<i>Toplam</i>	873.821	813			

Tablo 44’te görüldüğü üzere tek yönlü varyans analizinin P değeri .049 bulunmuştur. P değeri 0,05’ten küçük olduğundan “Aile ortamınızı nasıl değerlendirirsiniz?” sorusuna göre öğrencilerin dinî inanç durumları arasında anlamlı bir fark olduğu anlaşılabacaktır. Bu bulgu, “Ergenlerin dinî inanç ve şüphe düzeylerinin aile ortamıyla ilişkisi vardır” hipotezimizi desteklemektedir.

Tablo 45: “Aile ortamınızı nasıl değerlendirirsiniz?” Sorusu LSD Testi Sonuçları

<i>Aile ortamınızı nasıl değerlendirirsiniz?</i>	<i>Aile ortamınızı nasıl değerlendirirsiniz?</i>	<i>Ort. Fark</i>	<i>SH</i>	<i>P</i>
<i>Beni baskı altına alıp hükmetmek isterler</i>	Kararlarım saygı gösterir baskı yapmazlar	.12425	.14194	.382
	Benimle ilgilenmezler	.62853*	.25495	.014
	Bazen baskı yaparlar bazen saygı gösterirler	.03663	.13737	.790
<i>Kararlarım saygı gösterir baskı yapmazlar</i>	Beni baskı altına alıp hükmetmek isterler	-.12425	.14194	.382
	Benimle ilgilenmezler	.50428*	.22863	.028
	Bazen baskı yaparlar bazen saygı gösterirler	-.08762	.07838	.264
<i>Benimle ilgilenmezler</i>	Beni baskı altına alıp hükmetmek isterler	-.62853*	.25495	.014
	Kararlarım saygı gösterir baskı yapmazlar	-.50428*	.22863	.028
	Bazen baskı yaparlar bazen saygı gösterirler	-.59190*	.22582	.009
<i>Bazen baskı yaparlar bazen saygı gösterirler</i>	Beni baskı altına alıp hükmetmek isterler	-.03663	.13737	.790
	Kararlarım saygı gösterir baskı yapmazlar	.08762	.07838	.264
	Benimle ilgilenmezler	.59190*	.22582	.009

Tablo 45’te görüldüğü üzere dinî inanç puanlarının “Aile ortamınızı nasıl değerlendirirsiniz?” sorusuna göre hangi alt gruplar arasında farklılaştığını belirlemek üzere yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonrası LSD testi sonucunda “Benimle ilgilenmezler” diyenler ile “Beni baskı altına alıp hükmetmek isterler”, “Kararlarım saygı gösterir baskı yapmazlar” ve “Bazen baskı yaparlar bazen saygı gösterirler” diyenler arasında “Beni baskı altına alıp hükmetmek isterler”, “Kararlarım saygı gösterir baskı yapmazlar” ve “Bazen baskı yaparlar bazen saygı gösterirler” diyenler lehine istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık

görülmektedir. Bu durum “Beni baskı altına alıp hükmetmek isterler”, “Kararlarımaya saygı gösterir baskı yapmazlar” ve “Bazen baskı yaparlar bazen saygı gösterirler” diyenlerin “Benimle ilgilenmezler” diyenlere göre daha yüksek dinî inanç düzeyine sahip olduklarını ortaya koymaktadır.

Tablo 46: “Aile ortamınızı nasıl değerlendirirsiniz?” Sorusuna Göre Dinî İnanç Puanları için Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	<i>Aile ortamınızı nasıl değerlendirirsiniz?</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
<i>DİD</i>	Beni baskı altına alıp hükmetmek isterler	65	4.2833	.87674
	Kararlarımaya saygı gösterir baskı yapmazlar	288	4.1590	1.07020
	Benimle ilgilenmezler	22	3.6548	1.18940
	Bazen baskı yaparlar bazen saygı gösterirler	439	4.2467	1.02233
	Toplam	814	4.2026	1.03673

Tablo 46’da görüldüğü üzere araştırmaya katılan öğrencilerin “*Aile ortamınızı nasıl değerlendirirsiniz?*” sorusuna göre dinî inanç puanları sunulmuştur. Buna göre dinî inanç puanları, ortalaması en yüksek olandan en düşük olana doğru sıralandığında en yüksek dinî inanç puanı “Beni baskı altına alıp hükmetmek isterler” (M=4.2833) cevabını veren öğrencilere aittir. Daha sonra ise sırasıyla “Bazen baskı yaparlar bazen saygı gösterirler” (M=4.2467), “Kararlarımaya saygı gösterir baskı yapmazlar” (M=4.1590), “Benimle ilgilenmezler” (M=3.6548) gelmektedir.

Bağcıvan, 1996’da yaptığı çalışmasında örneklemini teşkil eden ergenlerin büyük bir kısmının ailesiyle ilişkilerinin iyi olduğunu tespit etmiştir. Yine aynı araştırmada ergenlerin ebeveyninin kendilerine %90 oranında müdahalede bulunduklarını, sadece %4 oranındaki küçük bir kısmın ebeveyninin kendilerine karışmadıklarını ifade etmişlerdir.⁸⁰ Özudoğru, 2003’te ergenleri konu edindiği çalışmasında öğrencilerin %88.1 gibi büyük bir bölümünün ebeveyni ile arasının iyi olduğunu, %10.4 gibi küçük bir bölümünün ise ailesiyle zaman zaman anlaşmazlık yaşadığını tespit etmiştir.⁸¹ Kavun,⁸² 2016 ve Öztürk⁸³ 2017 yıllarında yaptıkları araştırmalar sonucunda anne ve baba tutumlarının ergenlerin dindarlık düzeylerini önemli ölçüde etkileyen bir etken olmadığını tespit etmişlerdir.

⁸⁰ Bağcıvan, a.g.t., s. 74

⁸¹ Özudoğru, a.g.t., s. 64

⁸² Kavun, a.g.t., s. 128

⁸³ Öztürk, a.g.t., s. 63-66

En yüksek dinî inanç puanı “Beni baskı altına alıp hükmetmek isterler” (M=4.2833) cevabı veren öğrencilere aittir. Bu cevabı veren öğrenciler örneklemin küçük bir bölümünü oluşturmaktadır. Esas örneklemin büyük çoğunluğunu oluşturan ikinci en yüksek dinî inanç puanı “Bazen baskı yaparlar bazen saygı gösterirler” (M=4.2467) cevabı veren öğrencilere aittir. Kimi zaman aileleri tarafından kendilerinin iyiliği için verilen kararların ergenlerce tam olarak idrak edilememesi kendilerine baskı yapıldığı; kimi zaman da ailelerin bir mahsur görmedikleri kararları onaylayarak kendilerine saygı duyulduğu hissiyatını oluşturabilir. Neyin iyi neyin kötü sonuç doğuracağı tecrübe gerektirdiği için ebeveynin bir durum karşısındaki reaksiyonu ergenler tarafından baskı ya da saygı olarak anlaşılmaktadır.

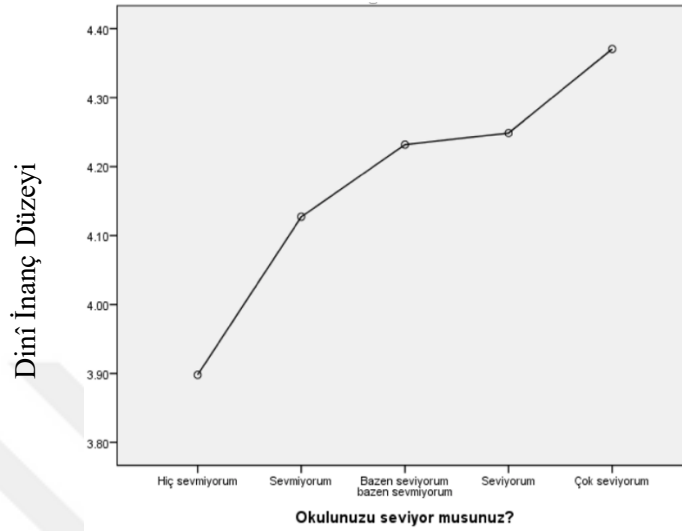
Ayrıca aile ortamının dine yansımaları bulunmaktadır. Hoşgörü, sevgi ve güvenin hâkim olduğu bir aile ortamının, ergenin dinî kabullenmesine katkıda bulunacağını; baskı, dayatma ve ilgisizliğin yoğun olarak hissedildiği aile ortamının ise ergenin dine küsmesine, tepki göstermesine sebep olacağını düşündürmektedir.

Tablo 47: “Okulunuzu seviyor musunuz?” Sorusuna Göre Dinî İnanç Puanları için Yapılan Kruskal Wallis-H Testi

	<i>Okulunuzu seviyor musunuz?</i>	<i>N</i>	<i>Sıra ort.</i>	<i>X²</i>	<i>sd</i>	<i>p</i>
<i>DİD</i>	Hiç sevmiyorum	76	325.66	16.606	4	.002
	Sevmiyorum	84	372.74			
	Bazen sevmiyorum bazen sevmiyorum	355	408.66			
	Sevmiyorum	236	425.82			
	Çok sevmiyorum	61	466.39			
	Toplam	812				

Tablo 47’de görüldüğü üzere ki-kare istatistiği ve P değeri incelendiğinde P değeri 0,05’ten küçük olduğundan öğrencilerin dinî inanç durumu ile “Okulunuzu seviyor musunuz?” sorusu arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. ($x^2=16.606$; $sd=4$; $p=.002$) Bu bulgu, “Ergenlerin dinî inanç ve şüphe düzeylerinin okul ortamıyla ilişkisi vardır” hipotezimizi desteklemektedir.

Şekil 1: “Okulunuzu seviyor musunuz?” Sorusuna Göre Dinî İnanç Puanları için
Yapılan Çizgi Grafiği

Şekil 1’de görüldüğü üzere “Hiç sevmiyorum” diyenler ile “Çok seviyorum” diyenler arasında “Çok seviyorum” diyenler lehine istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Bu durum, “Çok seviyorum” cevabı veren öğrencilerin “Hiç sevmiyorum” cevabı veren öğrencilere göre daha yüksek dinî inanç düzeyine sahip olduklarını ortaya koymaktadır.

Tablo 48: “Okulunuzu seviyor musunuz?” Sorusuna Göre Dinî İnanç Puanları için
Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	<i>Okulunuzu seviyor musunuz?</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
<i>DİD</i>	Hiç sevmiyorum	76	3.8979	1.10497
	Sevmiyorum	84	4.1272	1.03209
	Bazen seviyorum bazen sevmiyorum	355	4.2318	.99889
	Seviyorum	236	4.2486	1.07305
	Çok seviyorum	61	4.3706	.93463
	Toplam	812	4.2051	1.03350

Tablo 48’de görüldüğü üzere araştırmaya katılan öğrencilerin “Okulunuzu seviyor musunuz?” sorusuna göre dinî inanç puanları sunulmuştur. Buna göre dinî inanç puanları, ortalaması en yüksek olandan en düşük olana doğru sıralandığında en yüksek dinî inanç puanı “Çok seviyorum” (M=4.3706) cevabını veren öğrencilere aittir. Daha sonra ise sırasıyla “Seviyorum” (M=4.2486), “Bazen seviyorum bazen

sevmiyorum” (M=4.2318), “Sevmiyorum” (M=4.1272) ve “Hiç sevmiyorum” (M=3.8979) gelmektedir.

Hiç sevmiyorum (M=3.8979) cevabı veren öğrencilerin okulunu sevmemelerinde istemedikleri okulda eğitim görüyor olmaları, okula aidiyet sağlama konusunda önemli bir yere sahip olan arkadaş edinmede yaşanan zorluklar, akademik başarısızlık, öğretmen tutumları gibi etkenler olduğu düşünülmektedir. Bunalımlı bir süreci ifade eden ergenlik dönemine bir de yukarıda bahsedilenler eklendiğinde durumun pek de iç açıcı olmadığı görülmektedir. İslam dini, insanı ümitsizliğe kapılmaktan men eder. Her şerde bir hayır vardır düsturuyla müntesiplerine ümit aşılır. Dinî inanç düzeyinin bu cevabı veren öğrencilerde düşük çıkması hayata olumsuz bakmalarından ileri geldiği düşünülmektedir.

4.2.6. Suçluluk ve Günahkarlık Hissi

Tablo 49: “Kendinizi dinî açıdan suçlu ve günahkâr hissettiğiniz oldu mu?” Sorusuna Göre Dinî İnanç Puanları için Yapılan Kruskal Wallis-H Testi

	<i>Kendinizi dinî açıdan suçlu ve günahkâr hissettiğiniz oldu mu?</i>	<i>N</i>	<i>Sıra ort.</i>	<i>X²</i>	<i>sd</i>	<i>p</i>
<i>DiD</i>	Evet	240	398.17	79.770	2	.000
	Hayır	146	260.77			
	Bazen	424	459.49			
	Toplam					

Tablo 49’da görüldüğü üzere ki-kare istatistiği ve P değeri incelendiğinde P değeri 0,05’ten küçük olduğundan öğrencilerin dinî inanç durumu ile “*Kendinizi dini açıdan suçlu ve günahkâr hissettiğiniz oldu mu?*” sorusu arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. ($x^2 = 79.770$; $sd=2$; $p=.000$) Bu bulgu, “*Ergenlerin dinî inanç ve şüphe düzeyleri, dinî açıdan suçlu ve günahkar hissetme düzeyine göre farklılaşmaktadır*” hipotezimizi desteklemektedir.

Tablo 50: “Kendinizi dinî açıdan suçlu ve günahkâr hissettiğiniz oldu mu?” Sorusu
Tamhane Testi Sonuçları

<i>Kendinizi dinî açıdan suçlu ve günahkâr hissettiğiniz oldu mu?</i>	<i>Kendinizi dinî açıdan suçlu ve günahkâr hissettiğiniz oldu mu?</i>	<i>Ort. Fark</i>	<i>SH</i>	<i>P</i>
<i>Evet</i>	Hayır	.93802*	.13214	.000
	Bazen	-.24047*	.06926	.002
<i>Hayır</i>	Evet	-.93802*	.13214	.000
	Bazen	-1.17849*	.12262	.000
<i>Bazen</i>	Evet	.24047*	.06926	.002
	Hayır	1.17849*	.12262	.000

Tablo 50’de görüldüğü üzere dinî inanç puanlarının “*Kendinizi dinî açıdan suçlu ve günahkâr hissettiğiniz oldu mu?*” sorusuna göre hangi alt gruplar arasında farklılaştığını belirlemek üzere yapılan Kruskal Wallis-H Testi sonrası Tamhane testi sonucunda “hayır” diyenler ile “evet” ve “bazen” diyenler arasında “evet” ve “bazen” diyenler lehine istatistiksel olarak ($p<.01$) düzeyinde anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Bu durum, “evet” ve “bazen” diyen öğrencilerin “hayır” diyen öğrencilere göre daha yüksek dinî inanç düzeyine sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Yine, “evet” diyenler ile “bazen” diyenler arasında “bazen” diyenler lehine istatistiksel olarak ($p<.01$) düzeyinde anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Bu durum, “bazen” diyen öğrencilerin “evet” diyen öğrencilere göre daha yüksek dinî inanç düzeyine sahip olduklarını göstermektedir.

Tablo 51: “Kendinizi dinî açıdan suçlu ve günahkâr hissettiğiniz oldu mu?” Sorusuna
Göre Dinî İnanç Puanları için Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	<i>Kendinizi dinî açıdan suçlu ve günahkâr hissettiğiniz oldu mu?</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
<i>DİD</i>	Evet	240	4.2488	.93094
	Hayır	146	3.3108	1.42203
	Bazen	424	4.4893	.70924
	Toplam	810	4.2056	1.03378

Tablo 51’de görüldüğü üzere araştırmaya katılan öğrencilerin “*Kendinizi dinî açıdan suçlu ve günahkâr hissettiğiniz oldu mu?*” sorusuna göre dinî inanç puanları sunulmuştur. Buna göre dinî inanç puanları, ortalaması en yüksek olandan en düşük

olana doğru sıralandığında en yüksek dinî inanç puanı “Bazen” (M=4.4893) cevabı veren öğrencilere aittir. Daha sonra ise sırasıyla “Evet” (M=4.2488) ve “Hayır” (M=3.3108) cevabı veren öğrenciler gelmektedir.

En düşük dinî inanç puanı “hayır” cevabı veren öğrencilere aittir. Bu sonuç, öğrencilerin yeterli din eğitiminin geçmediklerini, hangi fiilin sevap veya günah olduğunu bilmediklerini ya da dine yönelik tepkilerinin olduğunu düşündürmektedir.

4.2.7. Dinî Şüphe ile Başa Çıkma Yolları

Tablo 52: “İçime dinî konularla ilgili şüphe düştüğünde ilgili kitaplardan, internetten faydalanmaya çalışırım” Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

<i>İlgili kitaplardan, internetten faydalanmaya çalışırım</i>	<i>f</i>	<i>%</i>	<i>Geçerli %</i>	<i>Yığılmalı %</i>
Evet	408	50.1	50.1	50.1
Hayır	406	49.9	49.9	100.0
Toplam	814	100.0	100.0	

Tablo 52’de görüldüğü üzere, örneklem grubunu oluşturan öğrencilerin 408’i (%50.1) “evet”; 406’sı (%49.9) “hayır” cevabını vermiştir.

Tablo 53: “İçime dinî konularla ilgili şüphe düştüğünde Allah’a sığınır, O’ndan yardım dilerim” Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

<i>Allah’a sığınır, O’ndan yardım dilerim</i>	<i>f</i>	<i>%</i>	<i>Geçerli %</i>	<i>Yığılmalı %</i>
Evet	300	36.9	36.9	36.9
Hayır	514	63.1	63.1	100.0
Toplam	814	100.0	100.0	

Tablo 53’te görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan öğrencilerin 300’ü (36.9) “evet”; 514’ü “hayır” cevabını vermiştir.

Tablo 54: “İçime dinî konularla ilgili şüphe düştüğünde Allah’a sığınır, O’ndan yardım dilerim” Cevabına Göre Dinî İnanç Puanları için Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	<i>Allah’a sığınır, O’ndan yardım dilerim</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
<i>DİD</i>	Evet	300	4.6905	.47884
	Hayır	514	3.9178	1.16158

Tablo 54’te görüldüğü üzere araştırmaya katılan öğrencilerin “*Allah’a sığınır, O’ndan yardım dilerim*” cevabına göre dinî inanç puanları sunulmuştur. Buna göre “evet” (M=4.6905) cevabı veren öğrenciler, “hayır” (M=3.9178) cevabı veren öğrencilere göre yüksek dinî inanç puanına sahiptir. “Evet” cevabı veren öğrencilerin en yüksek dinî inanç puanına sahip olmasında her türlü şüpheden kurtulmanın ancak Allah’a sığınmakla mümkün olabileceğini idrak ettiklerini düşündürmektedir.

Tablo 55: “İçime dinî konularla ilgili şüphe düştüğünde bilenlere danışırım” Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

<i>Bilenlere danışırım</i>	<i>f</i>	<i>%</i>	<i>Geçerli %</i>	<i>Yığılmalı %</i>
Evet	373	45.8	45.8	45.8
Hayır	441	54.2	54.2	100.0
Toplam	814	100.0	100.0	

Tablo 55’te görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan öğrencilerin 373’ü (%45.8) “evet”; 441’i (%54.2) “hayır” cevabını vermiştir.

Tablo 56: “İçime dinî konularla ilgili şüphe düştüğünde bilenlere danışırım” Cevabına Göre Dinî İnanç Puanları için Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	<i>Bilenlere danışırım</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
<i>DİD</i>	Evet	373	4.5300	.70237
	Hayır	441	3.9257	1.18370

Tablo 56’da görüldüğü üzere araştırmaya katılan öğrencilerin “*Bilenlere danışırım*” cevabına göre dinî inanç puanları sunulmuştur. Buna göre “evet”

($M=4.5300$) cevabı veren öğrenciler, “hayır” ($M=3.9257$) cevabı veren öğrencilere göre yüksek dinî inanç puanına sahiptir. “Evet” cevabı veren öğrenciler, yaşadıkları şüpheleri bertaraf etmek için dinî konularda kendilerinden daha yetkin ve bilgili kişilerden yardım alarak şüphelerle yaşamak yerine sorunlarını çözüme kavuşturma eğilimi içinde oldukları düşünülmektedir.

Tablo 57: “İçime dinî konularla ilgili şüphe düştüğünde düşünmemeye çalışırım” Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

<i>Düşünmemeye çalışırım</i>	<i>f</i>	<i>%</i>	<i>Geçerli %</i>	<i>Yığılmalı %</i>
Evet	192	23.6	23.6	23.6
Hayır	622	76.4	76.4	100.0
Toplam	814	100.0	100.0	

Tablo 57’de görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan öğrencilerin 192’si (%23.6) “evet”; 622’si (%76.4) “hayır” cevabını vermiştir.

Tablo 58: “Dinî şüphelerim yok” Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

<i>Dinî şüphelerim yok</i>	<i>f</i>	<i>%</i>	<i>Geçerli %</i>	<i>Yığılmalı %</i>
Evet	108	13.3	13.3	13.3
Hayır	706	86.7	86.7	100.0
Toplam	814	100.0	100.0	

Tablo 58’de görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan öğrencilerin 108’i (%13.3) “evet”; 706’sı (%86.7) “hayır” cevabını vermiştir.

Tablo 59: “Dinî şüphelerim yok” Cevabına Göre Dinî İnanç Puanları için Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	<i>Dinî şüphelerim yok</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
<i>DİD</i>	Evet	108	3.5179	1.50189
	Hayır	706	4.3073	.90239

Tablo 59’da görüldüğü üzere araştırmaya katılan öğrencilerin “*Dinî şüphelerim yok*” cevabına göre dinî inanç puanları sunulmuştur. Buna göre “hayır” (M=4.3073) cevabı veren öğrenciler, “evet” (M=3.5179) cevabı veren öğrencilere göre yüksek dinî inanç puanına sahiptir. “Hayır” cevabı veren öğrencilerin dinî şüphe yaşamalarına rağmen yüksek dinî inanç puanına sahip olmasında bu dönemin özelliklerinden olan eleştirme ve sorgulamanın her konuda olduğu gibi dinî konularda da etkisini hissettirmesi akla gelmektedir. Yaşanılan şüphelere olumlu cihetten bakıldığında araştırma, düşünme gibi zihnî faaliyetlerle kişinin inancını netliğe kavuşturmasına fırsat olabileceğini de düşündürmektedir.

4.2.8. Dinî Bilgi Düzeyi

Tablo 60: “Yeteri kadar dinî bilginizin olduğunu düşünüyor musunuz?” Sorusuna Göre Dinî İnanç Puanları için Yapılan Kruskal Wallis-H Testi

	<i>Dinî Bilgi Düzeyi</i>	<i>N</i>	<i>Sıra ort.</i>	χ^2	<i>sd</i>	<i>p</i>
<i>DİD</i>	Evet	279	425.36	18.898	2	.000
	Hayır	103	313.89			
	Kısmen	430	416.45			
	Toplam	812				

Tablo 60’ta görüldüğü üzere ki-kare istatistiği ve P değeri incelendiğinde P değeri 0,05’ten küçük olduğundan öğrencilerin dinî inanç durumu ile “*Yeteri kadar dinî bilginizin olduğunu düşünüyor musunuz?*” sorusu arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. ($\chi^2 = 18.898$; $sd=2$; $p=.000$) Bu bulgu, “*Ergenlerin dinî inanç ve şüphe düzeyleri, dinî bilgi düzeyine göre farklılaşmaktadır*” hipotezimizi desteklemektedir.

Tablo 61: “Yeteri kadar dinî bilginizin olduğunu düşünüyor musunuz?” Sorusu

Tamhane Testi Sonuçları

<i>Yeteri kadar dinî bilginizin olduğunu düşünüyor musunuz?</i>	<i>Yeteri kadar dinî bilginizin olduğunu düşünüyor musunuz?</i>	<i>Ort. Fark</i>	<i>SH</i>	<i>P</i>
<i>Evet</i>	Hayır	.23676	.13222	.208
	Kısmen	-.18476	.08329	.079
<i>Hayır</i>	Evet	-.23676	.13222	.208
	Kısmen	-.42152*	.11867	.002
<i>Kısmen</i>	Evet	.18476	.08329	.079
	Hayır	.42152*	.11867	.002

Tablo 61’de görüldüğü üzere dinî inanç puanlarının dinî bilgi düzeyi değişkenine göre hangi alt gruplar arasında farklılaştığını belirlemek üzere yapılan Kruskal Wallis-H Testi sonrası Tamhane testi sonucunda “hayır” ile “kısmen” diyenler arasında “kısmen” diyenler lehine istatistiksel olarak ($p<.01$) düzeyinde anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Bu durum “kısmen” cevabı veren öğrencilerin “hayır” cevabı veren öğrencilere göre daha yüksek dinî inanç düzeyine sahip olduklarını ortaya koymaktadır.

Tablo 62: “Yeteri kadar dinî bilginizin olduğunu düşünüyor musunuz?” Sorusuna

Göre Dinî İnanç Puanları için Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	<i>Dinî Bilgi Düzeyi</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
<i>DİD</i>	Evet	279	4.1350	1.20093
	Hayır	103	3.8982	1.12617
	Kısmen	430	4.3197	.87203
	Toplam	812	4.2028	1.03766

Tablo 62’de görüldüğü üzere araştırmaya katılan öğrencilerin “*Yeteri kadar dinî bilginizin olduğunu düşünüyor musunuz?*” sorusuna göre dinî inanç puanları sunulmuştur. Buna göre dinî inanç puanları, ortalaması en yüksek olandan en düşük olana doğru sıralandığında en yüksek dinî inanç puanı “kısmen” cevabı veren öğrencilere ($M=4.3197$) aittir. Daha sonra ise sırasıyla “evet” ($M=4.1350$) ve “hayır” cevabı veren öğrenciler ($M=3.8982$) gelmektedir.

Bağcıvan, 1996’da ergenleri konu edindiği araştırmasında öğrencilerin % 23’ünün yeteri kadar dinî bilgisinin olmadığını, % 55’inin kısmen yeterli dinî bilgisinin olduğunu, %19.2’sinin ise yeteri kadar dinî bilgisinin olduğunu tespit etmiştir.⁸⁴ SEKAM, 2016’da 81 ilde yaptığı çalışmasında gençlerin % 40,3’ünün dinî bilgi düzeyini kısmen yeterli bulduklarını tespit etmiştir.⁸⁵

En yüksek dinî inanç puanının “kısmen” cevabı veren öğrencilerden çıkması öğrencilerin kendi dinî bilgi düzeylerini tatmin edici düzeyde bulmadıkları anlaşılmaktadır. En düşük dinî inanç puanının “hayır” cevabı veren öğrencilerden çıkması ailelerin çocuklarına yeterli din eğitimi vermediklerini ve yaygın eğitim kurumlarıyla da iş birliğine gidilmediğini akla getirmektedir. Günümüzde internet sayesinde bilgiye ulaşma noktasında eskiye göre fersah fersah mesafe katetmemize rağmen dinî bilgiye gösterilen ilginin gölgede kaldığı düşünülmektedir.

⁸⁴ Bağcıvan, a.g.t., s. 59

⁸⁵ SEKAM, a.g.e., s. 329

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada ergenlerin dinî inanç düzeyleri, dinî inanç düzeylerinin cinsiyet, sınıf düzeyi, okul türü, aile bütünlüğü, anne-baba eğitim durumu, ailenin gelir durumu gibi demografik ve çeşitli psiko-sosyal değişkenlerle olan ilişkisini tespit etmek hedeflenmiştir. Araştırma 2018-2019 eğitim öğretim yılında İstanbul'un Avrupa ve Anadolu yakasında bulunan altı farklı türdeki dokuz ortaöğretim kurumunda 398'i kız, 412'si erkek, 4'ü cinsiyet belirtmemiş olmak üzere toplam 814 öğrenciyle gerçekleştirilmiştir. Veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. Veriler SPSS programı ile çözümlenmiştir. Araştırmaya katılan ergenlerin yüksek düzeyde dinî inanç puanına (M=4.2026) sahip oldukları saptanmıştır.

Araştırmamızda örneklemin dinî inanç düzeyi, dinî inanç düzeyi ile demografik ve çeşitli psiko-sosyal değişkenler arasındaki ilişkiler araştırmamızın başlangıcında belirlenen hipotezler eşliğinde incelenmiştir. Bulgular tablolar şeklinde gerekli açıklamalarla birlikte sunulmuştur.

Araştırmamızın örnekleminin genel dinî inanç puanı yüksek düzeyde bulunmuştur. Bu ortalama, katılımcıların inanç esaslarına bakışının ve dinî tutumunun olumlu olduğunu göstermekte ve "*Ergenler yüksek dinî inanç düzeyine sahiptir*" hipotezimizi desteklemektedir.

Dinî inanç ile demografik değişkenler arasındaki ilişkilere baktığımızda örneklemini oluşturan ergenlerin dinî inanç düzeylerinin okul türüne göre anlamlı farklılıklar gösterdiğini, İmam-Hatip lisesinde öğrenim gören öğrencilerin en yüksek dinî inanç puanına; Sosyal Bilimler lisesinde öğrenim gören öğrencilerin ise en düşük dinî inanç puanına sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, "*Ergenlerin dinî inanç ve şüphe düzeyleri okudukları lisenin türüne göre değişmektedir*" hipotezimizi desteklemektedir.

Dinî inanç ile cinsiyet ve sınıf düzeyi değişkenleri arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Bu bulgular, "*Ergenlerin dinî inanç ve şüphe düzeyleri cinsiyete göre farklılaşmaktadır*" ve "*Ergenlerin dinî inanç ve şüphe düzeyleri sınıf düzeyine göre farklılaşmaktadır*" hipotezlerimizi desteklememektedir.

Ergenlerin dinî inanç düzeylerinin anne-babanın birlikte ya da ayrı yaşama durumuna göre anlamlı farklılıklar gösterdiği, “Birlikte yaşıyor” cevabı veren öğrencilerin dinî inanç puanının, “Boşandılar” cevabı veren öğrencilerin dinî inanç puanından daha yüksek çıktığı saptanmıştır. Bu bulgu, *“Ergenlerin dinî inanç ve şüphe düzeyleri anne-babanın birlikte ya da ayrı yaşamasına göre farklılaşmaktadır”* hipotezimizi desteklemektedir.

Araştırmada cevabı aranan bir diğer soru da dinî inanç ile anne-baba eğitim düzeyi arasında bir ilişkinin olup olmamasıdır. Örneklemi oluşturan ergenlerin dinî inanç düzeylerinin annenin eğitim durumuna göre anlamlı farklılıklar gösterdiği, annesi ilkokul mezunu olan öğrencilerin en yüksek dinî inanç puanına; annesi üniversite mezunu olan öğrencilerin ise en düşük dinî inanç puanına sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, *“Ergenlerin dinî inanç ve şüphe düzeyleri annenin eğitim düzeyine göre farklılaşmaktadır”* hipotezimizi desteklemektedir. Örneklemi oluşturan ergenlerin dinî inanç düzeylerinin babanın eğitim durumuna göre anlamlı farklılıklar gösterdiği, babası ortaokul mezunu olan öğrencilerin en yüksek dinî inanç puanına; babası okuryazar olmayan ve ilkokul mezunu olan öğrencilerin ise en düşük dinî inanç puanına sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, *“Ergenlerin dinî inanç ve şüphe düzeyleri babanın eğitim düzeyine göre farklılaşmaktadır”* hipotezimizi desteklemektedir.

Ergenlerin dinî inanç düzeylerinin ailenin gelir durumuna göre anlamlı farklılıklar gösterdiği, ailesinin gelir durumuna orta cevabı veren öğrencilerin en yüksek dinî inanç puanına; düşük cevabı veren öğrencilerin ise en düşük dinî inanç puanına sahip olduğu saptanmıştır. Bu bulgu, *“Ergenlerin dinî inanç ve şüphe düzeyleri ailenin gelir düzeyine göre farklılaşmaktadır”* hipotezimizi desteklemektedir.

Ergenlerin dinî inanç düzeylerinin annesi ile olan ilişkisine göre anlamlı farklılıklar gösterdiği, “Hiç çatışmaz, daima iyi anlaşırız” cevabı veren öğrencilerin yüksek dinî inanç puanına; “Çoğu zaman çatışır, nadiren anlaşırız” cevabı veren öğrencilerin ise en düşük dinî inanç puanına sahip olduğu saptanmıştır. Bu bulgu, *“Ergenlerin dinî inanç ve şüphe düzeyleri anne ile olan ilişkisine göre farklılaşmaktadır”* hipotezimizi desteklemektedir.

Ergenlerin dinî inanç düzeylerinin babası ile olan ilişkisine göre anlamlı farklılıklar gösterdiği, “Hiç çatışmaz, daima iyi anlarız” cevabı veren öğrencilerin en yüksek dinî inanç puanına; “Babamla çatışmamı ya da anlaşmamı gerektirecek ailevi bağım yoktur” cevabı veren öğrencilerin ise en düşük dinî inanç puanına sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, “*Ergenlerin dinî inanç ve şüphe düzeyleri baba ile olan ilişkisine göre farklılaşmaktadır*” hipotezimizi desteklemektedir.

Ergenlerin dinî inanç düzeylerinin “Anne-babanız ile kendi isteğiniz çelişirse nasıl davranırsınız?” sorusuna göre anlamlı farklılıklar gösterdiği, “Onlarla çatışmaya girmeden isteklerini kabul ederim” cevabı veren öğrencilerin en yüksek dinî inanç puanına; “Onların ne dediği umurumda olmaz, kendi bildiğimi yaparım” cevabı veren öğrencilerin ise en düşük dinî inanç puanına sahip olduğu saptanmıştır.

Ergenlerin dinî inanç düzeylerinin “Ailenizi ne kadar seviyorsunuz?” sorusuna göre anlamlı farklılıklar gösterdiği, “Çok seviyorum” cevabı veren öğrencilerin en yüksek dinî inanç puanına; “Hiç sevmiyorum” cevabı veren öğrencilerin ise en düşük dinî inanç puanına sahip olduğu tespit edilmiştir.

Ergenlerin dinî inanç düzeylerinin aile ortamına göre anlamlı farklılıklar gösterdiği, “Beni baskı altına alıp hükmetmek isterler” cevabı veren öğrencilerin en yüksek dinî inanç puanına; “Benimle ilgilenmezler” cevabı veren öğrencilerin ise en düşük dinî inanç puanına sahip olduğu saptanmıştır. Bu bulgular, “*Ergenlerin dinî inanç ve şüphe düzeylerinin aile ortamıyla ilişkisi vardır*” hipotezimizi desteklemektedir.

Ergenlerin dinî inanç düzeylerinin “Okulunuzu seviyor musunuz?” sorusuna göre anlamlı farklılıklar gösterdiği, “Çok seviyorum” cevabı veren öğrencilerin en yüksek dinî inanç puanına; “Hiç sevmiyorum” cevabı veren öğrencilerin ise en düşük dinî inanç puanına sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, “*Ergenlerin dinî inanç ve şüphe düzeylerinin okul ortamıyla ilişkisi vardır*” hipotezimizi desteklemektedir.

Ergenlerin dinî inanç düzeylerinin hayatı sorgulama düzeyine göre anlamlı farklılıklar gösterdiği, “Nadiren bir şeyleri sorgularım” cevabı veren öğrencilerin en yüksek dinî inanç puanına; “Her şeyi sorgularım” cevabı veren öğrencilerin ise en düşük dinî inanç puanına sahip olduğu saptanmıştır. Bu bulgu, “*Ergenlerin dinî inanç ve şüphe düzeyleri hayatı sorgulama düzeyine göre farklılaşmaktadır*” hipotezimizi desteklemektedir.

Ergenlerin dinî inanç düzeylerinin genel hayat memnuniyetine göre anlamlı farklılıklar gösterdiği, “Çok memnunum” cevabı veren öğrencilerin en yüksek dinî inanç puanına; “Hiç memnun değilim” cevabı veren öğrencilerin ise en düşük dinî inanç puanına sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, “*Ergenlerin dinî inanç ve şüphe düzeyleri genel hayat memnuniyetine göre farklılaşmaktadır*” hipotezimizi desteklemektedir.

Ergenlerin dinî inanç düzeylerinin “Dünyaya gelip gelmeme seçeneği size sorulsaydı cevabınız ne olurdu?” sorusuna göre anlamlı farklılıklar gösterdiği, “Dünyaya gelmek isterdim” cevabı veren öğrencilerin en yüksek dinî inanç puanına; “Dünyaya gelmek istemezdim” cevabı veren öğrencilerin ise en düşük dinî inanç puanına sahip olduğu saptanmıştır.

Ergenlerin dinî inanç düzeylerinin “Ne sıklıkla olduğunuzdan başka biri olmayı isterdiniz?” sorusuna göre anlamlı farklılıklar gösterdiği, “Nadiren” cevabı veren öğrencilerin en yüksek dinî inanç puanına; “Her zaman” cevabı veren öğrencilerin ise en düşük dinî inanç puanına sahip olduğu tespit edilmiştir.

Ergenlerin dinî inanç düzeylerinin genel psikolojik duruma göre anlamlı farklılıklar gösterdiği, “Oldukça iyi” cevabı veren öğrencilerin en yüksek dinî inanç puanına; “Çok bozuk” cevabı veren öğrencilerin ise en düşük dinî inanç puanına sahip olduğu saptanmıştır. Bu bulgular, “*Ergenlerin dinî inanç ve şüphe düzeyleri genel psikolojik duruma göre farklılaşmaktadır*” hipotezimizi desteklemektedir.

Ergenlerin dinî inanç düzeylerinin yeteri kadar dinî bilgiye sahip olmasına göre anlamlı farklılıklar gösterdiği, kısmen cevabı veren öğrencilerin en yüksek dinî inanç puanına; hayır cevabı veren öğrencilerin ise en düşük dinî inanç puanına sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, “*Ergenlerin dinî inanç ve şüphe düzeyleri, dinî bilgi düzeyine göre farklılaşmaktadır*” hipotezimizi desteklemektedir.

Ergenlerin dinî inanç düzeylerinin suçluluk ve günahkarlık hissine göre anlamlı farklılıklar gösterdiği, bazen cevabı veren öğrencilerin en yüksek dinî inanç puanına; hayır cevabı veren öğrencilerin ise en düşük dinî inanç puanına sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, “*Ergenlerin dinî inanç ve şüphe düzeyleri, dinî açıdan suçlu ve günahkâr hissetme düzeyine göre farklılaşmaktadır*” hipotezimizi desteklemektedir.

Bu sonuçlara göre yapılacak öneriler şu şekilde sıralanabilir:

Ergenlik dönemindeki dinî inanç ve şüpheler konusunda okullarda din psikologları tarafından anne-babalara yönelik ergenlerin dünyasına ışık tutacak, bilgilendirici konferanslar ve seminerler düzenlenebilir.

İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenleri öğrencilerin yoğun şüphe yaşadıkları konularda öğrencilere yönelik sempozyum ve konferanslar düzenleyebilir. Yine İHL Meslek Dersleri ve DKAB öğretmenleri girdikleri sınıflarda dersin bir bölümünde öğrencilerin yanıt bulmakta zorluk çektikleri sorularına tatmin edici cevaplar vererek zihinlerindeki şüpheleri gidermeye yardımcı olabilir.

Bundan sonra yapılacak çalışmalar için ergenlik dönemindeki dinî inanç ve şüphelerin farklı değişkenlerle olan ilişkisine yönelik araştırmalar yapılabilir.

Ergenlik döneminde kimlik edinme, tanrı tasavvuru, anne-baba ve bağlanma ilişkisi, manevi danışmanlık gibi değişkenlerle dinî inanç ve şüphe konusu incelenebilir.

Araştırmamız kesitsel niteliktedir. Ergenlik döneminin sonu ile ilk yetişkinlik döneminde dinî inancın netleşip netleşmediği ya da dinî şüphelerin yatışıp yatışmadığı konusunda boylamsal nitelikteki araştırmaların yapılması da faydalı olabilir.

Yapılacak araştırmaların örneklemi İstanbul'un tüm ilçelerini kapsayacak şekilde genişletilebilir.

Araştırmalar okullarda yapılabileceği gibi Kredi ve Yurtlar Kurum'unda (KYK) da yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Acar, Faik: **Din, İnanç ve Bilinç**, İstanbul, Berfin Yayınları, 2005.
- Acuner, Hacı Yusuf: “14-18 Yaş Arası Gençlerde Ahlakî Yargı Gelişimi Ve Ahlak Eğitimi”, **Doktora Tezi**, Samsun, 2004.
- Adler, Alfred: **Cinsiyetler Arasında İş birliği**, Çev: Seçkin Selvi, İstanbul, Payel Yayınevi, 1999.
- Ak, Kadir: “17-25 Yaş Gençlerde Görülen Bazı Dini Şüpheler Ve Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi”, **Yüksek Lisans Tezi**, Samsun, 2002.
- Aksoy, Bekir: “Dini İnanç Gelişimi Açısından Köy Ve Şehir Çocuklarının Karşılaştırılması Üzerine Bir Araştırma (Kastamonu Örneği)”, **Yüksek Lisans Tezi**, Iğdır, 2016
- Allport, Gordon W.: **Birey ve Dini**, Çev: Bilal Sambur, 1. Basım, Ankara, Elis Yayınları, 2004.
- Alper, Matthew: **Tanrı Yolculuğu**, İstanbul, Kalemus Yayınları, 2008.
- Altinköprü, Tuncel: **Şahsiyet Analizi**, İstanbul, Hayat Yayıncılık, 2005.
- Atmaca, Mehmet: “Ergenlerin Benlik Saygılarının Arkadaşlık İlişkileriyle İlgili Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi: Avcılar Örneği”, **Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2017.
- Aydın, Ali Rıza: “Dini İnkârın Psiko-Sosyal Nedenleri”, **Doktora Tezi**, Samsun, 1995.
- Aydın, Betül: **Çocuk ve Ergen Psikolojisi**, 5. Basım, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2015.
- Ayten, Ali: **Din Psikolojisi**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2010.
- “Din ve Sağlık: Bireysel Dindarlık, Sağlık Davranışları ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi Üzerine Bir Araştırma”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 3, 2013, s. 7-31
- “Kendini Gerçekleştirme Ve Dindarlık İlişkisi”

- Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2004.
- Bağcıvan, H. Basri: “Adana Düziçi İlçesi Merkezindeki Ortaöğretim Kurumlarındaki Öğrencilerin Dini İnanç, Tutum Ve Davranışlarının Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi”, **Yüksek Lisans Tezi**, Konya, 1996.
- Bahadır, Abdülkerim: “Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler”, **Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi**, Yay. Haz.: Hayati Hökelekli, İstanbul, Dem Yayınları, 2015.
- “Ergen Kişiliği Bağlamında Din-Kişilik İlişkisi”, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: XIV, Konya, 2002/Güz, s. 111-123.
- “Ergenlik Döneminde Dinî Şüphe ve Tereddütler”, **Yüksek Lisans Tezi**, Bursa, 1994.
- Bakırcıoğlu, Rasim: **Ansiklopedik Psikoloji Sözlüğü**, Ankara, Anı Yayıncılık, 2006.
- Bilgin, Beyza: **Eğitim Bilimi Ve Din Eğitimi**, Ankara, Gün Yayınları, 2007.
- Bilgin, Vejdi: “Bireylerde Travma, Sorgulama ve İnanç Krizi Sonrası Ateizme Geçiş Süreci” **Yetkin Düşünce**, Ed: Mustafa Tekin, Sayı: 5, Yıl: 2, 2019, s. 115-122.
- Bilmez, Besime: “Bingöl İl Merkezinde Yaşayan 11-16 Yaş Arasındaki Ergenlerin Soyut İşlem Düşünce Düzeylerinin İncelenmesi”, **Yüksek Lisans Tezi**, Ankara, 2010.
- Boyar, Gülşah: “Aileye Ve Parçalanmış Aileye Sahip Ergenlerin Dini Tutum Ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma (Kahramanmaraş Örneği)”, **Yüksek Lisans Tezi**, Kahramanmaraş, 2012.
- Brizendine, Louann: **Erkek Beyni**, Çev: Gül Tonak, 1. Baskı, İstanbul, Say Yayınları, 2011.
- Bühler, Charlotte: **Çocukluk ve Gençlik Psikolojisi**, Çev: Feriha

- Baymur, 3. Basım, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1961.
- Büyükgebiz, Atilla: **Ergenlik**, İstanbul, Deva Yayıncılık, 2014.
- Canan, Sinan: **Değişen Beynim**, 1. Baskı, İstanbul, Tuti Kitap-Nefes Yayıncılık, 2015.
- Certel, Hüseyin: **Din Psikolojisi**, Ankara, Andaç Yayınları, 2003.
- Cirhinlioğlu, Fatma Gül: **Din Psikolojisi**, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2010.
- Clouse, Bonnidell: “Ergenlerde Ahlak Gelişimi ve Cinsellik”, Çev: Turgay Gündüz, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 9, Cilt: IX, 2000, s. 715-754.
- Cole, Luella, Morgan, John J. B.: **Çocukluk ve Gençlik Psikolojisi**, Çev: Belkıs Halim Vassaf, 2. Basım, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1975.
- Cüceloğlu, Doğan: **İnsan ve Davranışı**, 3. Basım, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1992.
- Çamur, Zeliha: “Yaşamda Anlam ve Dindarlık İlişkisi”, **Yüksek Lisans Tezi**, Samsun, 2014.
- Çapar, Betül: “Farklı Orta Öğretim Öğrencilerinde Dindarlık İle Benlik Saygısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi” **Yüksek Lisans Tezi**, İzmir, 2008.
- Çayır, Celal: “Ergenlerin Dini İnanç, Şüphe Ve Dini Tutumları Üzerine Bir Araştırma”, **Bilimname XXVII**, 2014/2, s. 59-88.
- “Sosyo-Psikolojik Açıdan Dini Sosyalleşme Üzerine Bir Araştırma”, **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 2, 2012, s. 87-132.
- Çelen, Nermin: **Ergenlik ve Genç Yetişkinlik**, 2. Basım, İstanbul, Papatya Yayıncılık Eğitim, 2011.
- Çevik, Şükran: “Ölüm Düşüncesi Ve Ölüm Ötesiyle İlgili Dinî İnançlar”, **Gençlik, Din Ve Değerler Psikolojisi**, Ed.: Hayati Hökelekli, 1. Basım, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2002. s. 405-445.

- Çevik Demir, Şükran: “Ergenlerde Benlik Saygısı Ve Dini Başa Çıkma”, **Doktora Tezi**, Bursa, 2013.
- Çoban, Ramazan: “Lise Öğrencilerinde Dindarlık ve Sanal Bağımlılık Arasındaki İlişki (Burdur Gölhisar Örneği)” **Yüksek Lisans Tezi**, Isparta, 2013.
- Çocuk ve Aile Eğitimi Komisyonu: **Çocuk Psikolojisi ve Ergenlik Dönemi**, Pasifik Ofset, t.y.
- Çokluk, Ömay, Şekercioğlu, Güçlü, Büyüköztürk, Şener: **Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik**, Ankara, Pegem Akademi, 2012.
- Çufta, Muharrem: “Avrupa Kültürünün Boşnak Gençlerin Din Ve Kimlik Algıları Üzerine Etkisi (İtalya Örneği)”, **Yüksek Lisans Tezi**, Bursa, 2010.
- Davarcı, Yasemin: “Aile İçinde Çocuğa Yönelik Şiddetin Dindarlıkla İlişkisi”, **Yüksek Lisans Tezi**, Adana, 2015.
- Değerli, Fatma İrem: “Ergenlerde Kendine Zarar Verme Davranışının Risk Alma Davranışı Ve Algılanan Sosyal Destek Açısından İncelenmesi”, **Yüksek Lisans Tezi**, Trabzon, 2015.
- Dehâbâdi, M. Ali Hacı, Huseynîzâde, S. Ali: **İslami Açıdan Gençlik Psikolojisi**, Çev: Hasan Bedel, İstanbul, el-Mustafa Yayınları, 2013.
- Demiray, Kemal: **Temel Türkçe Sözlük**, 3. Baskı, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1994.
- Dinç, Ayşenur: “Ergenlerde Anne-Baba Tutumları Ve Dini Yönelim” **Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2007.
- Dinçer, Burcu: “Alt Ve Üst Sosyo-Ekonomik Düzeyde Lise İkinci Sınıfa Devam Eden Ergenlerin Anne Baba Tutumlarını Algılamaları İle Arkadaşlık İlişkilerinin İncelenmesi”, **Yüksek Lisans Tezi**, Ankara, 2008.
- Doğan, Mehmet Sait: **Batı Avrupa’da Türk Gençlerinin Din Algılaması Ve Dini Davranışları (Almanya, Hollanda ve Belçika Örnekleri)**, İstanbul, Değişim Yayınları,

- 2001.
- Döner, Abdurrahman: **Ergenlik Dönemi Yol Haritası**, İzmir, Gül Yurdu Yayınları, 2006.
- Ekşi, Aysel: **Çocuk, Genç, Ana Babalar**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1990.
- Ekşi, Halil: “Din Eğitimi, Gençlik Ve Kişilik”, **Gençlik, Din Ve Değerler Psikolojisi**, Ed.: Hayati Hökelekli, 1. Basım, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2002, s. 181-216.
- Elmas, Hatice Elif: “Ortaöğretim Öğrencilerinin Dindarlık Eğilimlerinin Bazı Kişilik Özellikleri ile İlişkisinin İncelenmesi”, **Doktora Tezi**, Ankara, 2017.
- Erdoğan, Emre: Türkiye’de Gençlerin İyi Olma Hali, Çevrimiçi: <http://habitatdernegi.org/wp-content/uploads/turkiye-de-genclerin-iyi-olma-hali-raporu.pdf>, 09.09.2018
- Erel, Özge: “Üniversite Öğrencilerinde Dürtüsellik, Riskli Davranışlar Ve İstismar Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, **Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2013.
- Eser, Müberra: “Ana Babaların Cinsel Kimlik Gelişimiyle İlgili Tutumların Çocuğun Cinsel Kimlik Kazanmasına Etkisi”, **Yüksek Lisans Tezi**, Konya, 2008.
- Eşer, Hatice: “Üniversite Öğrencilerinde Dini İnanç Ve Benlik Saygısı İlişkisi”, **Yüksek Lisans Tezi**, Bursa, 2005.
- Ferşadoğlu, Saliha: “15-18 Yaş Lise Öğrencisi Kızların Dini Tutum Ve Davranışları (Yalova Örneği)” **Yüksek Lisans Tezi**, Sakarya, 2013.
- Freud, Sigmund: **Dinin Kökenleri**, Çev: Ayşen Tekşen, 2. Basım, İstanbul, Payel Yayınevi, 2012.
- Gashi, Feim: “Dua ve Hayat Memnuniyeti Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma” **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: XXV, Sayı: 2, 2016, s. 1-29.
- Gümüş, Esra: “Kohlberg’in Ahlaki Gelişim Kuramına Göre

- Ortaokul Öğrencilerinin Ahlaki Gelişim Düzeyi İle Cinsiyet Rollerinin İncelenmesi”, **Yüksek Lisans Tezi**, Erzurum, 2015.
- Günay, Hacı Mehmet: “Şüphe”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt 39, 2010.
- Gündüz, Turgay: **İslam, Gençlik ve Din Eğitimi**, Bursa, Düşünce Kitabevi Yayınları, 2002.
- “Ergenlik Dönemi Din Eğitimi”, **Etkili Din Öğretimi**, 3. Baskı, İstanbul, 2010, s. 73-102.
- Gürses, İbrahim: **Dindarlık ve Kişilik**, Bursa, Emin Yayınları, 2010.
- Gürsu, Orhan: “Ergenlik Döneminde Psikolojik Sağlık Ve Dindarlık İlişkisi”, **Doktora Tezi**, Konya, 2011.
- Gürün, O. A.: **Psikoloji Sözlüğü**, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1991.
- Hançerlioğlu, Orhan: **Ruhbilim Sözlüğü**, 3. Basım, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1997.
- Horozcu, Ümit, Demir, Zühre: “Ergenler İçin Dinî İnanç Ölçeği: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması”, **Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 1, 2018, s. 81-92.
- Hökelekli, Hayati: **Din Psikolojisi**, 7. Baskı, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.
- “Ergenlik Çağı Davranışlarına Din Eğitiminin Etkisi”, **Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din**, İstanbul, Dem Yayınları, 2009.
- Hökelekli, Hayati, Çayır, Celal: “Gençlerin Din Değiştirip Hristiyan Olmasında Etkili Olan Psiko-Sosyal Etkenler”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 15, Sayı: 1, 2006, s. 23-46.
- Kahyaoğlu, Onur: “Yaşam Memnuniyeti Ve Yaşam Memnuniyetini Etkileyen Değişkenler İle Ekonometrik Uygulama:

- Türkiye Örneği”, **Yüksek Lisans Tezi**, İzmir, 2008.
- Kanak, Mehmet, Doğan Arslan, Ayfer: “A Study of the Relationship Between the Level of Emotional Abuse Perceived by High School Students and their Levels of Psychological Resilience”, **Sakarya University Journal of Education**, 8(2), 187-201.
- Kandemir, Fatih: “Umut-İyimserlik ve Dindarlık İlişkisi”, **Doktora Tezi**, Erzurum, 2016.
- Kanık, Cengiz: “Almanya Doğumlu Türkiye Gençliğinde Dini Tutum Ve Davranışlar”, **Doktora Tezi**, İstanbul, 2016.
- Karaca, Faruk: “Gençlik ve Dinsel Yabancılaşma”, **Gençlik Dönemi ve Eğitimi II**, Ed.: Hayati Hökelekli, Müzakere eden: Abdülkerim Bahadır, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2003, s. 137-167.
- Karacoşkun, Mustafa Doğan: “Dini İnanç”, **Din Psikolojisi El Kitabı**, Ed.: Mustafa Doğan Karacoşkun, Ankara, Grafiker Yayınları, 2012, s. 129-136.
- “Dini Kişilik”, **Din Psikolojisi El Kitabı**, Ed.: Mustafa Doğan Karacoşkun, Ankara, Grafiker Yayınları, 2012, s. 193-211.
- Kasapoğlu, Abdurrahman: “Dinsel Şüphe”, **Kelam Araştırmaları Dergisi**, Cilt: III, Sayı: 2, 2005, s. 65-82.
- Kavun, Yusuf: “Ergenlerde Dindarlık ve İnsani Değerler”, **Yüksek Lisans Tezi**, Konya, 2016.
- Kayıklık, Hasan: **Din Psikolojisi**, Adana, Karahan Yayınları, 2011.
- “Psikolojik Açıdan İnanç, İman ve Şüphe”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: XLVI, Sayı: 1, 2005, s. 133-155.
- Keskinoğlu, M. Şerif: **Ergen ve Aile Eğitimi**, İstanbul, Akademi, 2011.
- Kılavuz, Fırat: “Ortaokul 6. 7. Ve 8. Sınıf Öğrencilerin Arkadaşlık Hakkındaki Tutumları Ve Arkadaş Seçimlerini

- Etkileyen Etmenler”, **Yüksek Lisans Tezi**, Niğde, 2015.
- Kimter, Nurten: “Dini İnanç, İbadet ve Duanın Umutsuzlukla İlişkisi Üzerine”, **Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi**, Ed.: Hayati Hökelekli, 1. Basım, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2002, s. 217-249.
- Kocadaş, Bekir, Özgür, Özge, Özbulut, Mahmut: **Gençlik ve Şiddet**, 1. Baskı, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2010.
- Köknel, Özcan: **Türk Toplumunda Bugünün Gençliği**, İstanbul, Bozak Matbaası, 1970.
- Köse, Ali, Ayten, Ali: **Din Psikolojisi**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2012.
- Krech, David, Crutchfield Richard S.: **Sosyal Psikoloji**, Çev.: Erol Güngör, 3. Baskı, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1980.
- Kula, Naci: “Gençlik Döneminde Kimlik ve Din”, **Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi**, Ed.: Hayati Hökelekli, 1. Basım, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2002, s. 33-81.
- Kula, Tahsin: “Ergenlerde Dini Düşünceye Yaşanan Güçlükler (Bir Diyarbakır Örneği)”, **Yüksek Lisans Tezi**, Sivas, 2006.
- Kulaksızoğlu, Adnan: **Ergenlik Dönemi**, Ed: Ahmet Kot, Ankara, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1992.
- Küçükcan, Talip: **Ergenlik Psikolojisi**, 18. Basım, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2016.
- Küçükcan, Talip: “Diyasporada Dini İnanç Ve Tutumlar: Genç Türkler Ve Dini Hayat”, **Gençlik Dönemi Ve Eğitimi-II**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2003, s. 169-194.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi: **İnanç Psikolojisine Giriş**, İstanbul, Çamlıca Yayınları, 2013.
- Meydan Larousse**, “Şüphe”, 11. Cilt, İstanbul, Meydan Yayınevi, 1973.

- Morsünbül, Ümit: “Ergenlikte Kimlik Statülerinin Bağlanma Stilleri, Cinsiyet Ve Eğitim Düzeyi Açısından İncelenmesi”, **Yüksek Lisans Tezi**, Ankara, 2005.
- Murat, Recep: **Ergenlik Rehberi**, İstanbul, Eşik Yayınları, 2013.
- Odağ, Celal: **Ergenler**, 2. Baskı, İzmir, Odağ Psikanaliz ve Psikoterapi Eğitim Hizmetleri Org. Ltd. Şti. Yayınları, 2008.
- Ok, Üzeyir: “Dini Düşüncede Yaşanan Stresin (Şüphe, Uyumsuzluk, Çelişki v.b.) Boyutları, **Dinî Araştırmalar**, Cilt: 8, Sayı: 22, 2005, s. 11-40.
- Orhan, Filiz, Dağcı, Abdullah: “Ergenlikte Dini Kimliğin İnşası: Sosyal Öğrenme Kuramı Açısından Bir Değerlendirme”, **Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Gümüşhane, Cilt: 4, Sayı: 7, 2015/4, s. 115-132.
- Osmani, Midjit: “Makedonya’da Yaşayan Gençlerde Dini Şüphelerin Kaynakları Ve Etkileri (Kalkandelen Örneği)”, **Yüksek Lisans Tezi**, Bursa, 2014.
- Örnek, Sedat Veyis: **100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1971.
- Özbay, Ekrem: “Ergenlerde Allah ve Din İnancı”, **Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 1995.
- Öztürk, Eyüp Ensar: “İyimserlik Ve Dindarlık”, **Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2013.
- Öztürk, Hüseyin: “Ergenlerde Din Duygusu Ve Allah İnancının Boyutları”, **Din Öğretimi Dergisi**, Sayı: 32, Ankara, 1992, s. 44-55.
- Öztürk, Yusuf: “Ergenlerde Dindarlık İle Öznel İyi Oluş Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Çarşamba Örneği)”, **Yüksek Lisans Tezi**, Çorum, 2017.
- Özüdoğru, Halide Nur: “İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Dini İnanç Ve Tutumları İle Sosyo-Kültürel Beklenti Ve Sorunları

- (Konya Örneği)", **Yüksek Lisans Tezi**, Konya, 2003.
- Parman, Talat: **Ergenlik Ya Da Merhaba Hüzün**, 3. Basım, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2008.
- Ergenliğin Yüzleri**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2010.
- Peker, Hüseyin: **Din Psikolojisi**, 2. Basım, İstanbul, Çamlıca Yayınları, 2008.
- Portakal, Hüsen: **Din ve İnsan**, İstanbul, Yalçın Yayınları, 1994.
- Ribot, Theodule: **Hissiyat Ruhiyatı**, Çev: Mustafa Şekip Tunç, 2. Cilt, İstanbul, Evkaf Matbaası, 1927.
- Sadıkı, Fejzulla: "Makedonya'daki Üniversite Gençliğinin Dini İnanç, Tutum Ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma (Kalkandelen Örneği)", **Yüksek Lisans Tezi**, Bursa, 2017.
- Sayar, Kemal, Dinç, Mehmet: **Psikolojiye Giriş**, 6. Baskı, İstanbul, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2016.
- Selçuk, Mualla: "Gençlik Çağı Ve İnanç Olgusu", **Gençlik Dönemi ve Eğitimi**, Ensar Neşriyat, 2000, s. 335-358.
- SEKAM **Türkiye'de Gençlik**, SEKAM Yayınları, İstanbul, 2016.
- Sevinç, Kenan, Mehmedoğlu, Ali Ulvi: "İnançsızlığa Yönelmede Çevresel ve Entelektüel Faktörlerin Etkisi" **İnsan ve Toplum Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 2, 2016, s. 87-116.
- Sezgin, Kasım: "Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Sağlamlık ve Dindarlık Düzeylerinin İncelenmesi (Dicle Üniversitesi Örneği)", **Yüksek Lisans Tezi**, Diyarbakır, 2016.
- Solmaz, Bünyamin, Şahin, Âdem: "Ergenlerde Dindarlık ve Sosyal Benlik", **Marife**, Cilt: XII., Sayı: 2, Yaz 2012, s. 145-158.
- Steinberg, Laurence: **Ergenlik**, Çev: Hülya Ercan, 1. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2007.
- Szasz, Thomas: **Vahşi Dil**, Çev.: Mehmet Atalay, İstanbul, Kaknüs

- Yayınları, 2006.
- Şentürk, Habil: **Din Psikolojisine Giriş**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2010.
- Şirin, Turgay: “Üniversite Öğrencilerinin Dini Tutumları İle Ruh Sağlığı İlişkisinin İncelenmesi” **İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 4, 2017, s. 65-88.
- Tarhan, Nevzat: **Var mı Beni Anlamak İsteyen**, 3. Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010.
- Aile Okulu**, 14. Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010.
- Temel Britannica**, “Ergenlik Çağı”, Cilt 6, İstanbul, Ana Yayıncılık, 1992.
- Temel, Z. Fulya, Aksoy, Ayşe B.: **Ergen ve Gelişimi**, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2001.
- Tillich, Paul: **İmanın Dinamikleri**, Çev: Fahrullah Terkan, Salih Özer, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2000.
- Tirmizi, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd): **Sünen-i Tirmizi Tercemesi**, Çev: Osman Zeki Mollamehmetoğlu, İstanbul, Yunus Emre Yayınevi, t.y.
- Tokat, Okan: “Ortaöğretim Öğrencilerinde Kaygı ve Dindarlık İlişkisinin İncelenmesi (Denizli Örneği)”, **Yüksek Lisans Tezi**, Isparta, 2012.
- Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük**, “Risk”, 10. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2005.
- Turan, Yahya: “Yalnızlıkla Başa Çıkma: Yalnızlık, Dini Başa Çıkma, Dindarlık, Hayat Memnuniyeti ve Sosyal Medya Kullanımı”, **Cumhuriyet İlahiyat Dergisi**, Cilt: XXII, Sayı: 1, 2018, s. 409-420.
- Twenge, Jean M.: **i-Nesli**, Çev.: Okhan Gündüz, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2018.
- Uğurel-Şemin, Refia: **Gençlik Psikolojisi**, 2. Baskı, İstanbul, İstanbul

- Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984.
- Uysal, Veysel: **Din Psikolojisi Açısından Dini Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri**, İstanbul, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996.
- Vergote, Antoine: “Ergenlikte Din”, Çev: Erdoğan Fırat, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: XXIV, 1981, s. 583-592.
- Yaman, Ömer Miraç: “Gençlerin Toplumsal Davranış Ve Yönelimleri: İstanbul’da “Apaçi” Altkültür Grupları Üzerine Nitel Bir Çalışma”, **Doktora Tezi**, Sakarya, 2012.
- Yavuz, Adem: “18-25 Yaş Üniversite Gençliğinde Dini İnanç Ve Umutsuzluk İlişkisi (Sakarya Üniversitesi Örneği), **Yüksek Lisans Tezi**, Sakarya, 2009.
- Yavuz, Halide: **Ergenlik Çağında Gelişmeyi Etkileyen Güçler**, 1. Basım, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1974.
- Yavuz, Kerim: **Çocuk Ve Din**, İstanbul, Çocuk Vakfı Yayınları, 1994. **Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi**, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1987. **Günümüzde İnançın Psikolojisi**, Ankara, Boğaziçi Yayınları, 2013.
- Yeşilyurt, Temel: “Kuşkuyu Dışlayıcı Bir Süreç Olarak İman”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 5, Elâzığ, 2000, s. 537-555.
- Yılmaz, Kübra: “Anne Baba Tutumlarının Ergenlerde Benlik Saygısına Etkisi”, **Yüksek Lisans Tezi**, Konya, 2018.
- Yılmaz, Türkan: “Ergenlerde Risk Alma Davranışlarının İncelenmesi” **Yüksek Lisans Tezi**, İzmir, 2000.
- Yörükoğlu, Atalay: **Gençlik Çağı**, 6. Baskı, İstanbul, Özgür Yayın Dağıtım, 1989.
- Yüksel, Ayşe Şule: “Dini Gelişim”, **Din Psikolojisi El Kitabı**, Ed: Mustafa Doğan Karacoşkun, Ankara, Grafiker

Yayınları, 2012, s. 112-126.

Yüksel, Ersin:

“İntihar Nedeniyle Düzce Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi Çocuk Kliniği’ne Başvuran Adölesanlarda İntihara Yönelten Etmenlerin İncelenmesi”, **Tıpta Uzmanlık Tezi**, Düzce, 2016.

EKLER

EK-1: ANKET BİLGİ FORMU

Sevgili arkadaşlar, ergenlik dönemindeki dinî inançlar konusunda yaşanan septik eğilimler konulu bir anket yapmaktayız. Anket sorularını yanıtlarken göstereceğiniz çaba ve samimiyet araştırma sonuçlarının güvenilir olması açısından çok önemlidir. Anketteki hiçbir soruyu boş bırakmayınız. Ankete ad-soyad yazmayınız. Katkılarınız için teşekkür ederiz.

Zühre DEMİR
İstanbul Üniversitesi
Felsefe ve Din Bilimleri
Yüksek Lisans Öğrencisi

1. **Cinsiyetiniz:** () Kız () Erkek
2. **Kaçıncı sınıfsınız:** () 9. Sınıf () 10. Sınıf
() 11. Sınıf () 12. Sınıf
3. **Okulunuz:** () Anadolu Lisesi () İmam-Hatip Lisesi () Mesleki ve Teknik And. Lisesi () Güzel Sanatlar Lisesi () Fen Lisesi () Sosyal Bilimler Lisesi
4. **Anne ve babanız hayatta mı?**
() 1 Her ikisi de hayatta () 2 Babam vefat etti, annem hayatta
() 3 Annem vefat etti, babam hayatta () 4 Her ikisi de vefat etti
5. **Anne ve babanız hayattaysa birlikte mi yaşıyorlar ayrı mı?**
() 1 Birlikte yaşıyorlar () 2 Boşandılar
6. **Annenizin eğitim durumu nedir?**
() 1 Okuryazar değil () 2 İlkokul mezunu () 3 Ortaokul mezunu
() 4 Lise mezunu () 5 Üniversite mezunu () 6 Okuryazar ama okula gitmedi
7. **Babanızın eğitim durumu nedir?**
() 1 Okuryazar değil () 2 İlkokul mezunu () 3 Ortaokul mezunu
() 4 Lise mezunu () 5 Üniversite mezunu () 6 Okuryazar ama okula gitmedi
8. **Ailenizin gelir durumu nedir?**
() 1 Çok düşük () 2 Düşük () 3 Orta () 4 Yüksek () 5 Çok yüksek
9. **Yeteri kadar dinî bilginizin olduğunu düşünüyor musunuz?**
() 1 Evet () 2 Hayır () 3 Kısmen
10. **Anneniz ile aranız nasıldır?**
() 1 Her zaman çatışır, hiç anlaşılamayız.
() 2 Çoğu zaman çatışır, nadiren anlaşırız.
() 3 Ara sıra çatışırız.
() 4 Nadiren çatışır, çoğu zaman anlaşırız.
() 5 Hiç çatışmaz, daima iyi anlaşırız.
() 6 Annemle çatışmamı ya da anlaşmamı gerektirecek ailevi bağım yoktur.
11. **Babanız ile aranız nasıldır?**

- () 1 Her zaman çatışır, hiç anlaşılamayız.
() 2 Çoğu zaman çatışır, nadiren anlaşıyoruz.
() 3 Ara sıra çatışırız.
() 4 Nadiren çatışır, çoğu zaman anlaşıyoruz.
() 5 Hiç çatışmaz, daima iyi anlaşıyoruz.
() 6 Babamla çatışmamı ya da anlaşmamı gerektirecek ailevi bağım yoktur.

12. Anne babanız ile kendi isteğiniz çelişirse nasıl davranırsınız?

- () 1 Onlarla çatışmaya girmeden isteklerini kabul ederim.
() 2 Onların ne dediği umurumda olmaz, kendi bildiğimi yaparım.
() 3 Çeliştığımız konuyu onlarla konuşur, düşüncelerini öğrenir ona uygun davranırım.

13. Kendinizi dini açıdan suçlu ve günahkâr hissettiğiniz oldu mu?

- () 1 Evet () 2 Hayır () 3 Bazen

14. İçinize dinî konular (inanç-ibadet) ile ilgili şüphe düştüğünde neler yaparsınız? (Birden fazla seçenek işaretleyebilirsiniz.)

- () 1 İlgili kitaplardan, internetten faydalanmaya çalışırım.
() 2 Allah'a sığınır, O'ndan yardım dilerim.
() 3 Bilenlere danışırım.
() 4 Düşünmemeye çalışırım.
() 5 Dinî şüphelerim yok.

15. Hayatı sorgulamak noktasında kendinizi nasıl değerlendirirsiniz?

- () 1 Hiçbir şeyi sorgulamam () 2 Nadiren bir şeyleri sorgularım
() 3 Bazı şeyleri sorgularım () 4 Çoğu şeyi sorgularım () 5 Her şeyi sorgularım

16. Genel olarak hayatınızdan ne kadar memnunsunuz?

- () 1 Hiç memnun değilim () 2 Memnun değilim () 3 Kısmen memnunum
() 4 Büyük ölçüde memnunum () 5 Çok memnunum

17. Genel olarak okul başarınızı nasıl değerlendiriyorsunuz?

- () 1 Çok başarısızım () 2 Başarısızım () 3 Orta derecede başarılıyım
() 4 Başarılıyım () 5 Çok başarılıyım

18. Genel olarak psikolojik durumunuzu nasıl değerlendirirsiniz?

- () 1 Çok bozuk () 2 Bozuk () 3 Normal () 4 Oldukça iyi () 5 Çok iyi

19. Kendinizi ne kadar seviyorsunuz?

- () 1 Hiç sevmiyorum () 2 Sevmiyorum () 3 Bazen seviyorum bazen sevmiyorum
() 4 Seviyorum () 5 Çok seviyorum

20. Ailenizi ne kadar seviyorsunuz?

- () 1 Hiç sevmiyorum () 2 Sevmiyorum () 3 Bazen seviyorum bazen sevmiyorum
() 4 Seviyorum () 5 Çok seviyorum

21. Aile ortamınızı nasıl değerlendirirsiniz?

- () 1 Beni baskı altına alıp hükmetmek isterler
() 2 Kararlarım saygı gösterir baskı yapmazlar
() 3 Benimle ilgilenmezler
() 4 Bazen baskı yaparlar bazen saygı gösterirler

22. Okulunuzu seviyor musunuz?

- () 1 Hiç sevmiyorum () 2 Sevmiyorum () 3 Bazen seviyorum bazen sevmiyorum
() 4 Seviyorum () 5 Çok seviyorum

23. Kendinizi güzel/yakışıklı bulma konusunda değerlendiriniz?

- () 1 Hiç güzel/yakışıklı değilim () 2 Güzel/yakışıklı değilim

☐ 3 Orta derecede güzel/yakışıklıyım ☐ 4 Güzel/yakışıklıyım

☐ 5 Çok güzel/yakışıklıyım

24. Dünyaya gelip gelmeme seçeneği size sorulsaydı cevabınız ne olurdu?

☐ 1 Dünyaya gelmek istemezdim ☐ 2 Dünyaya gelmek isterdim ☐ 3 Kararsızım

25. Ne sıklıkla olduğunuzdan başka biri olmayı isterdiniz?

☐ 1 Hiç ☐ 2 Nadiren ☐ 3 Arada bir ☐ 4 Sık Sık ☐ 5 Her zaman

26. Sizce karşı cinsin gözünde nasıl bir imajınız vardır?

☐ 1 Hiç çekici bulmazlar ☐ 2 Çekici bulmazlar ☐ 3 Normal bulurlar

☐ 4 Çekici bulurlar ☐ 5 Çok çekici bulurlar.

27. Arkadaşlarınızın gözünde nasıl birisi olduğunuzu düşünüyorsunuz?

☐ 1 Beni hiçbiri sevmez. ☐ 2 Beni çok az arkadaşım sever.

☐ 3 Beni seven çok arkadaşım var.

EK-2: DİNÎ İNANÇ ÖLÇEĞİ

		Hiçbir zaman böyle düşünmem	Nadiren böyle düşünürüm	Ara sıra böyle düşünürüm	Genellikle böyle düşünürüm	Her zaman böyle düşünürüm
1	Allah'ın var olduğunu düşünüyorum.	1	2	3	4	5
2	Kur'an, Allah tarafından gönderilmiş kutsal bir kitaptır.	1	2	3	4	5
3	Biz göremesek de melekler vardır.	1	2	3	4	5
4	İyi kullar, bu dünyadaki iyiliklerinin karşılığını cennette görecekler.	1	2	3	4	5
5	Allah, Hz. Muhammed'den önce de peygamberler göndermiştir.	1	2	3	4	5
6	Din, psikolojik ihtiyaçtan doğmuştur, gerçekliği yoktur.	1	2	3	4	5
7	Kur'an'ın emir ve yasaklarına uymak gerekir.	1	2	3	4	5
8	Yeniden dirilip hesap vereceğimiz fikri tamamen uydurmadır.	1	2	3	4	5
9	Allah, samimiyetle edilen duaları kabul eder.	1	2	3	4	5
10	Kendini dine adayanlar ömürlerini boşa geçiriyor.	1	2	3	4	5
11	Oruç tutarak boş yere aç durmak mantıksızdır.	1	2	3	4	5
12	Allah'ın duaları işittiğine inanıyorum.	1	2	3	4	5
13	Bir gün dünyanın sonu gelecek ve kıyamet kopacak.	1	2	3	4	5
14	Öldükten sonra yeniden diriltileceğiz ve bu dünyada yaptıklarımızın karşılığını göreceğiz	1	2	3	4	5
15	Hız. Muhammed, Allah'ın gönderdiği bir peygamberdir.	1	2	3	4	5

EK-3: YASAL İZİNLER

T.C.
İSTANBUL VALİLİĞİ
İl Millî Eğitim Müdürlüğü

Sayı : 59090411-44-E.11900181
Konu: Anket ve Araştırma İzin Talebi

19.06.2018

Sayın: Zühre DEMİR

İlgi: a) 31.05.2018 tarihli ve 10657648 Gelen Evrak No'lu dilekçeniz.
b) Valilik Makamının 19.06.2018 tarih ve 11839110 sayılı oluru.

"Ergenlik Dönemindeki Dini İnançlar Konusunda Yaşanılan Septik Eğilimler" konulu araştırma çalışmanız hakkındaki ilgi (a) dilekçe ve ekleri ilgi (b) valilik onayı ile uygun görülmüştür.

Bilgilerinizi ve söz konusu talebiniz; bilimsel amaç dışında kullanmaması, **uygulama sırasında bir örneği müdürlüğümüzde muhafaza edilen mühürlü ve imzalı veri toplama araçlarının kurumlarınıza araştırmacı tarafından ulaştırılarak uygulanması**, katılımcıların gönüllülük esasına göre seçilmesi, araştırma sonuç raporunun müdürlüğümüzden izin alınmadan kamuoyuyla paylaşılması koşuluyla, gerekli duyurunun araştırmacı tarafından yapılması, okul idarecilerinin denetim, gözetim ve sorumluluğunda, eğitim-öğretimi aksatmayacak şekilde ilgi (b) Valilik Onayı doğrultusunda uygulanması ve işlem bittikten sonra 2 (iki) hafta içinde sonuçtan Müdürlüğümüz Strateji Geliştirme Bölümüne rapor halinde bilgi verilmesini rica ederim.

M. Nurettin ARAS
Müdür a.
Müdür Yardımcısı

EK:1- Valilik Onayı
2- Ölçekler

İl Millî Eğitim Müdürlüğü Binbirdirek M. İmran Öktem Cad.
No:1 Eski Adliye Binası Sultanahmet Fatih/İstanbul
E-Posta: sgb34@meh.gov.tr

A. BALTA VHKİ
Tel: (0 212) 455 04 00-239
Faks: (0 212) 455 06 52

Bu evrak güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır. <https://evnksorgu.meh.gov.tr> adresinden 8e93-445f-3d64-8361-08dd kodu ile teyit edilebilir.

T.C.
İSTANBUL VALİLİĞİ
İl Millî Eğitim Müdürlüğü

Sayı : 59090411-20-E.11839110
Konu : Anket ve Araştırma İzin Talebi

19/06/2018

VALİLİK MAKAMINA

İlgi: a) 31.05.2018 tarihli ve 10657648 Gelen Evrak No'lu dilekçe.
b) MEB. Yen. ve Eğ. Tk. Gn. Md. 22.08.2017 tarih ve 12607291/ 2017/25 No'lu Gen.
c) Millî Eğitim Müdürlüğü Araştırma ve Anket Komisyonunun 08.06.2018 tarihli tutanağı.

İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yüksek lisans öğrencisi Zühre DEMİR'in "**Ergenlik Dönemindeki Dini İnançlar Konusunda Yaşanılan Septik Eğilimler**" konulu tezi kapsamında, ekli listede bulunan liselerde öğrenim gören öğrencilere; dini inanç ölçeği, kişisel bilgi formu ve psikososyal değişkenlere ilişkin anket uygulama istemi hakkındaki ilgi (a) dilekçe ve ekleri Müdürlüğümüzce incelenmiştir.

Araştırmacının söz konusu talebi; bilimsel amaç dışında kullanılmaması, **uygulama sırasında bir örneği müdürlüğümüzde muhafaza edilen mühürlü ve imzalı veri toplama araçlarının kurumlarımıza araştırmacı tarafından ulaştırılarak uygulanması**, katılımcıların gönüllülük esasına göre seçilmesi, araştırma sonuç raporunun müdürlüğümüzden izin alınmadan kamuoyuyla paylaşılması koşuluyla, okul idarelerinin denetim, gözetim ve sorumluluğunda, eğitim-öğretimi aksatmayacak şekilde ilgi (b) Bakanlık emri esasları dâhilinde uygulanması, sonuçtan Müdürlüğümüze rapor halinde (CD formatında) bilgi verilmesi kaydıyla Müdürlüğümüzce uygun görülmektedir.

Makamlarınızca da uygun görülmesi halinde olurlarınıza arz ederim.

Ömer Faruk YELKENCİ
Millî Eğitim Müdürü

OLUR
19/06/2018

Ahmet Hamdi USTA
Vali a.
Vali Yardımcısı

Ek:1- Genelge
2- Komisyon Tutanağı

İl Millî Eğitim Müdürlüğü Binbirdirek M. İmran Öktem Cad.
No:1 Eski Adliye Binası Sultanahmet Fatih/İstanbul
E-Posta: sgb34@meb.gov.tr

A. BALTA VHKİ
Tel: (0 212) 455 04 00-239
Faks: (0 212) 455 06 52

Bu evrak güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır. <https://evraksorgu.meb.gov.tr> adresinden 5bc3-63ee-3764-a722-7efe kodu ile teyit edilebilir.